

MASTEROPPGAVE

HØST 2018

Spesialpedagogikk: rådgivning og endringsarbeid

- En problematisering av sider ved normalitetsideologien ved hjelp av Erving Goffmans stigmatiseringsteori og Julia Kristevas perspektiv på sårbarhet og annerledeshet.

Høgskolen i Innlandet: Lillehammer

Fakultet for lærerutdanning og pedagogikk

Warda Ismael Mohamed Adem

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	3
Forord	4
1.0 Innledning	5
1.1 To delt problemstilling	7
1.2 Redegjørelse av prosjektets innhold	9
2.0 Teori	11
2.1 Funksjonshemningsbegrepet	12
2.1.1 Medisinsk modell	14
2.1.2 Social model of Disability	15
2.2 Normalitetsideologien	16
2.2.1 Normalitetsprinsippet	18
2.2.2 Wolfensberger perspektiv på sosiale roller	22
2.3 Erving Goffman	26
2.3.1 Begrepet stigma	28
2.3.2 Stigmatiseringsteorien	33
2.4 Julia Kristeva	35
2.4.1 Det semiotiske og det symbolske aspektet ved språket	37
2.4.2 Sårbarhet og annerledeshet	40
3.0 Metodologi	43
3.1 Stryke og svakheter ved prosjektet	44
3.2 Hermeneutikk	45
3.3 Min hermeneutiske utvikling	46
3.4 Hovedpunkter til drøfting	47
3.5 Hovedpunkter for problematisering av normalitetsideologien:	48
3.6 Hovedpunkter fra Goffmans stigmatiseringsteori	51
3.7 Hovedpunkter fra Kristevas teoretiske tilnærming:	53
4.0 Drøfting	56
4.1 Kort presentasjon av Goffmans plassering i prosjektet	56
4.1.1 Goffmans problematisering av stigmatisering og fordommer- hva forteller dette oss om normalitetsideologien?	57

4.1.2 A man`s understanding of himself	61
4.1.3 Normalitetsideologien: kan den gi svar på utfordringer i samfunnet?	64
4.2 Kort presentasjon av Julia Kristevas plassering i prosjektet	67
4.2.1 Julia Kristeva – hva mener hun er problemet i møte med funksjonshemming?.....	68
4.2.2 Det mangelfulle mennesket	72
4.2.3 Hvordan kan vi forstå annerledeshet?	74
4.2.4 Kristeva problematiserer sårbarhet.....	76
4.2.5 Det semiotiske landskapet.....	79
4.2.6 Den symbolske orden- et nødvendig behov?	80
5.0 Oppsummering og avsluttende refleksjoner	82
5.1 Oppsummering av hovedpunktene.....	82
5.2 Avsluttende refleksjoner	84
6. Litteraturliste.....	87

Sammendrag

Kan vi finne likheter i ulikhetene våre? Hvilken betydning har holdningene våre for møte med annerledeshet? Er sårbarhet en svakhet som kun assosieres med funksjonshemmede mennesker? Kan teoretiske modeller og forståelsesrammer gi svar på hva funksjonshemming er og hvilke utfordringer disse menneskene møter i samfunnet? Disse refleksjonene oppsummerer noen av diskusjonene i denne masteroppgaven.

Å redegjøre for begrepet funksjonshemming, avhenger av hvilke teoretiske modeller vi velger å bruke. Denne masteroppgaven vil problematisere begrepet funksjonshemming, uavhengig av hvilke teoretiske modeller som ligger til grunn for vår forståelse av funksjonshemming. Denne masteroppgaven forsøker ikke å løse funksjonshemming som et samfunnsproblem med velferds politiske disiplinering og kontroll. Hovedfokuset på denne masteroppgaven er å bevege blikket fra politikk og velferd og over på meningsfylende diskurser om møte med sårbarhet, annerledeshet og *den Andre*.

Formålet med denne masteroppgaven er å utforske hvorfor vi skaper holdninger og kategorier i møte med «det mangelfulle mennesket», altså det funksjonshemmede individet. Hva innebærer det å være mangelfull? Kan mennesket på noen måte bli normal, hel og tilstrekkelig i et mangfold av ulikheter? I forsøk på å finne noen svar disse refleksjonene, vil problematisering av funksjonshemming være relevant. Det vil være viktig å se sammenhengene mellom språklige dikotomier, kategorier, stigmatisering og mellommenneskelige relasjoner i møte med funksjonshemming.

Masteroppgaven problematiserer normalitetsideologiens manglende fokusering på begrepene sårbarhet, annerledeshet og stigmatisering. Funksjonshemmingsbegrepet i normalitetsideologien ser ut til å ha en uklar definering fordi ideologien mangler å berøre slike sentrale begreper. På bakgrunn av dette vil dette prosjektet vise problematiseringer som ikke er tydelig fremstilt og diskutert i normalitetsideologien. Denne oppgaven har derfor valgt Kristevas teoretiske tilnærming og Goffmans stigmatiseringsteori som grunnlag for problematisering av normalitetsideologien.

Denne masteroppgaven er en teoretisk oppgave, med redegjørelse for Goffmans og Kristevas teori. Oppgaven skal vise kritisk refleksjoner av teoriene som er brukt. Utvalget av litteratur er på bakgrunn av dette, spesifikt valgt ut slik at oppgavens todelte problemstilling kan besvares.

Forord

Gjennom masterstudie har jeg opparbeidet meg kunnskap som har vært til inspirasjon til masteroppgaven. I løpet av mine to år på masterstudie har jeg også blitt introdusert til dyktige fagfolk som har inspirert meg til å gå utenfor min komfortsone og finne svar på faglige spørsmål. Jeg sitter med mange svar etter to år på masterstudie. Samtidig har disse årene gitt meg muligheten til å reflektere over faglig innhold i spesialpedagogikk. Veien til kunnskap starter med nysgjerrighet, og det gjorde den for meg også.

Jeg vil begynne med å takke min veileder Jenny Steinnes for inspirasjon og hjelp gjennom masteroppgaven. Takk for alle innspill og de faglige refleksjonene vi har hatt sammen. Det har hjulpet både på motivasjon og inspirasjon. Deretter ønsker jeg å takke mine foreldre som har vært tålmodige sammen med meg, og alle som har støttet meg gjennom hele masterstudie.

Proessen gjennom masteroppgaven har vært en berg- og dalbane. Med mange timer foran PC- skjermen har jeg ofret tid med venner og familie. Tålmodighet, nysgjerrighet og toleranse har vært nøkkelord i prosessen. Jeg vil likevel ikke endret på noe. Jeg vil ta med meg kunnskap og erfaringer videre i arbeidslivet. Jeg har lært mye om meg selv og hvilke læringsstrategier som har fungert best for meg. På bakgrunn av dette, kan jeg si at min faglige nysgjerrighet har formet meg som person. Jeg kan også bekrefte ovenfor meg selv at jeg har møtt de faglige forventingene jeg begynte masterstudiet med.

Jeg kan konkludere med en enorm takknemlighet for å ha muligheten til å ta en master i spesialpedagogikk. Jeg vil ta med meg kunnskap, erfaringer, refleksjoner og råd videre.

Lillehammer, September 2018

Warda I. M. Adem

1.0 Innledning

Gjennom masterstudie har jeg blitt introdusert til en rekke spesialpedagogiske teorier. Jeg har arbeidet med teoretikere som har vekket min faglige interesse. Mitt første år på masterstudie ble jeg introdusert for normalitetsideologien. Denne teorien var interessant fordi den diskutere funksjonshemmedes rett til et likeverdig liv i samfunnet. Dette ønsket jeg å lese mer om. Det var på dette tidspunktet at jeg hvert fikk jeg en opplevelse av at denne teorien manglet noe. Min nysgjerrighet om denne teorien har ført til at jeg har ønske om å undersøke denne i en eventuell masteroppgave.

Masterstudie har som sagt gitt meg muligheten til å lære om mange teorier og teoretiske perspektiver som er relevant i spesialpedagogikk. Blant annet har jeg fått arbeidet med Julia Kristevas teori og sårbarhet og annerledeshet. Kristevas forskning og arbeid har blitt brukt i spesialpedagogikk og jeg har ansett hennes teori som en viktig del av en problematisering av normalitetsideologien i denne masteroppgaven.

Jeg har som sagt fått en opplevelse av at det er noe som mangler ved normalitetsideologien som venter på å bli oppdaget. Jeg ønsker bekreftelse denne opplevelsen. Jeg er også nysgjerrig på om normalitetsideologien er entydig og enkel slik den fremstår, eller om det er potensial for å oppdage sider som ikke er tydelig. Årsaken til at jeg vil forsøke å finne svar på dette, kommer hovedsakelig av mitt møte med Kristevas teori om sårbarhet og annerledeshet. Jeg opplever at Kristevas teori på sårbarhet og annerledeshet gir nye tanker og refleksjoner på sårbarhet, annerledeshet, fremmedhet og frihet. Dette fører meg videre til å bruke denne teorien for å oppdage sider ved normalitetsideologien som ikke er tydelig fremstilt. Etter en grundig gjennomgang av prinsippet bak normalitetsideologiens budskap og formål, finner jeg tydelig og konkrete sider som ikke problematiseres i normalitetsideologien.

Tillegg til Kirsteva, har jeg forsøkt å bruke tilleggsteori for å problematisere normalitetsideologien. Jeg valgte da Erving Goffmans stigmatiseringsteori fordi Goffman er opptatt av stigmatiseringens betydning i sosialisering.

Med ønske om å problematisere normalitetsideologien ved hjelp av Goffman og Kristeva, vil jeg poengtere at all teori ikke er en ideologi. Normalitetsideologien er en ideologi fordi det ligger politiske forsøk på å gjennomføre en normalisering av funksjonshemmedes livsmønster. Dette er poengtert av ideologiens opphav Bengt Nirje (Nirje, 1994). Jeg får

inntrykk av at Nirje mener at normalitetstenkning er et ansvar som starter i velferdspolitikken. Mitt utgangspunkt for undersøkelsene mine handler om at jeg ønsker å forstå normalitetsideologien ved hjelp av stigmatisering og annerledeshet hos funksjonshemmede. Er normalitetsideologien ensidig, eller kan vi oppdage sider ved normalitetsideologien som ellers ikke er fremstilt? I så fall vil jeg forsøke å finne sider ved denne tradisjonen ved hjelp av to utvalgte teoretikere, Goffman og Kristeva.

Det har blitt utviklet en rekke teoretiske ideologier av ulike forskere. All teori er ikke ideologi. Innenfor Skandinavia har forskeren Bent Nirje utviklet et normalitetsprinsipp som ett hovedprinsippet i normalitetsideologien. Nirje har forsøkt å utforme en slik normalitetstenkning i håp om at funksjonshemmede skal leve et mindre avhengig liv og styrke deres identitet, til tross for dets forutsetninger. Samtidig har normalitetstenkningen forsøkt å løfte funksjonshemningsbegrepet fra biologisk- medisinsk forståelse av funksjonshemning, til å skape en akseptert forståelse for utfordringene med funksjonshemning. Normalitetsideologien kan på mange måter takkes for sin kamp for funksjonshemmede. Men har ideologien normalisert funksjonshemning, eller normalisert livet som funksjonshemning?

Nirje bruker ikke begrepet ideologi direkte. I dette prosjektet er normalitetsideologien brukt fordi jeg har brukt fagbøker som henviser til dette begrepet som en ideologi. Nirje bruker normaliseringsprinsippet i sine tekster. Jeg velger bevisst å presentere begrepet som normalitetsideologien fordi jeg mener normaliseringsprinsippet i grunn vil konkret handle om prinsippet i denne teorien. Normalitetsideologien er både en teori og en ideologi, fordi vi kan finne både ideologiske forbindelser til begrepet og teoretisk tilnærming til normalitetsbegrepet.

Jeg mener det er sider ved normalitetsideologien og stigmatisering rettet mot funksjonshemmede som ikke bør stå uberørt. Det er sider ved normalitetsideologien som vekker min oppmerksomhet som spesialpedagog til å gå dypere i budskapet bak normalitetstenkningen i normalitetsideologien. Jeg håper derfor at dette prosjektet kan si noe om normalitetsideologiens betydning for hvordan vi forstår funksjonshemning, sårbarhet, annerledeshet, likheter og ulikheter.

Denne masteroppgaven er skrevet i fagområdet spesialpedagogikk. Ved og arbeidet med dette prosjektet opplever jeg at det har vært nødvendig å bruke andre fagområder for å styrke mine teoretiske briller, og få utfyllende svar på spørsmålene i prosjektet.

1.1 To delt problemstilling

Denne masteroppgaven har en todelt problemstilling. Jeg har valgt to likestilte teoretiske tilnærminger som skal belyse sider ved normalitetsideologien som er uproblematiskert. Prosjektet har en todelt problemstilling fordi jeg ønsker å inkludere både Goffman og Kristeva i mine undersøkelser. Disse teoretikerne bidrar til at jeg kan stille masteroppgaven innenfor et faglig forskningsfelt som er relevant for spesialpedagogikk. For å understreke dette, er det riktig å ha en todelt problemstilling.

Første hoveddel av drøftingskapittelet vil drøfte, tolke og forstå teorien om Goffmans stigmatiseringsteori. Første problemstilling er formulert på følgende måte:

- *Hvordan kan vi ved hjelp av Goffmans stigmatiseringsteori synliggjøre og problematisere sider ved normalitetsideologien knyttet til forståelsen om funksjonshemning?*

Dette spørsmålet vil hele tiden være mitt primærkompass gjennom problematisering og drøftingen av normalitetsideologien gjennom Goffmans stigmatiseringsteori. Jeg ønsker å presisere at normalitetsideologien og definisjonen på funksjonshemning i normalitetsideologien, skal kobles opp mot denne delen av problemstillingen. Det er viktig å understreke at prosjektet forsøker å finne fram til Goffmans stemme og hans teoretiske briller på hva stigmatisering innebærer og hva han ønsker at vi forstår av denne teorien. Det er viktig å presisere at Goffman ikke diskuterer normalitetsideologien i sin teori. Derfor bruker jeg ikke Goffmans stemme og meninger om normalitetsideologien. Prosjektet vil vektlegge Goffmans synspunkter på stigmatisering og hvordan han mener stigmatisering kan påvirker rollene i samfunnet.

Som forsker har jeg vært opptatt av å være bevisst på når det har vært viktig og riktig å legge mine teoretiske briller til side, for å nettopp bringe frem hva Goffman sier om stigmatisering. Denne balansen og overgangen vil være til nytte i lys av helhet og sammenheng i masteroppgaven. Samtidig har dette bidratt til kritisk selvrefleksjon over min forskerrolle og plasseringen av kunnskap om faget.

Goffman var en viktig bidragsyter for stigmatiseringsbegrepets gjennombrudd i sosiologiske studier. Stigmatiseringsteorien er ingen metodisk tilnærming, men legger en grunnleggende forståelse om stigmatiseringsprosesser. Ved hjelp av stigmatiseringsteorien prøver Goffman å fortelle oss at det er mer til av et stigma enn ekskludering og et møte

med negative holdninger. Utgangspunktet for å bruke Goffmans teori, handler hovedsakelig om at stigmatiseringsteorien er en grunnleggende og relevant sosiologisk teori som gir kunnskap og informasjon om prosessene ved stigmatisering og sosialisering. Min interesse for en del av dette prosjektet hviler på å bruke Goffmans briller til å se på hva stigmatiseringsteorien kan fortelle oss om rollen og forståelsen om hva funksjonshemning er i samfunnet. Jeg ønsker å bruke metaforisk fremstilling av mine hypoteser om hvordan Goffmans stigmatiseringsideologi kan bidra til å gi klarhet i utfordringene som funksjonshemmede møter i samfunnet. Hypotesen er følgende: En stige skal forestille prosjektets reise gjennom dette tema. Hvert trappetrinn illustrerer Goffmans teoretiske tilnærming om stigmatisering. Jo mer jeg bruker av stigen, jo mer forståelsen vil jeg få av det Goffman forsøker å fortelle oss om hva kunnskap om stigmatiseringsteorien kan bidra til.

Julia Kristeva blir prosjektets andre og viktige teoretiker. Denne delen av prosjektet vil hovedsakelig dreie seg om Julia Kristevas perspektiv på sårbarhet og annerledeshet. Kristevas kamp for funksjonshemmede handler om anerkjennelse av egen sårbarhet, også gir en erkjennelse av annerledeshet og sårbarhet i andre mennesker uavhengig av sosial identitet i samfunnet (Kristeva, 2010). Mitt utgangspunkt for denne delen av prosjektet vil handle om å bruke Kristevas teori om sårbarhet og annerledeshet for å problematisere premisser ved normalitetsideologien, ved å knytte funksjonshemning til dette. Et viktig poeng ved denne problematiseringen vil være å igjen oppdage sider ved normalitetsideologien som ideologien alene ikke synliggjør. Hva kan Kristevas språklige teorier, det semiotiske og den symbolske orden fortelle oss om funksjonshemning? Finnes det en korrekt og entydig side av livet? Må vi forstå sårbarhet på et dypere nivå, for å oppnå en form for frigjørelse av begrensede kategorielle grupper som funksjonshemning? Disse refleksjonene vil være med underveis i oppgaven. Dette utgjør også innholdet i denne problemstillingen.

Min andre problemstilling er følgende:

- *Hva kan Kristevas perspektiver på sårbarhet og annerledeshet vise som et tillegg til Goffmans stigmatiseringsteori i problematiseringen av normalitetsideologien og forståelsen av funksjonshemning?*

Med dette spørsmålet forsøker jeg å føre en problematisering ved å se på hvilket bidrag Kristevas perspektiver på sårbarhet og annerledeshet har på normalitetsideologiens

fremstilling av hva funksjonshemning er. Derfor vil denne problemstillingen hovedsakelig befinne seg mellom Kristevas forståelse av annerledeshet og sårbarhet og normalitetsideologien.

1.2 Redegjørelse av prosjektets innhold

I dette prosjektet har jeg hatt et teorigrunnlag som er relevant for prosjektets fagretning. Teorigrunnlaget er delt inn begrepsavklaring av funksjonshemningsbegrepet og to hovedteorier som vil danne grunnlaget for videre undersøkelser og drøfting. Mine hovedteoretikere er hovedsakelig sosiologen Erving Goffman og psykoanalytiker Julia Kristeva. Disse to forskerne er ulike og unike på hver sin måte. Jeg vil gjennom dette prosjektet vise til hvilken relevans og pregning begge har hatt for prosjektet mitt. Teorigrunnlaget er bestående av Erving Goffmans stigmatiseringsteori og Julia Kristevas teoretiske perspektiv på sårbarhet og annerledeshet.

Prosjektet består også av normalitetsideologien. Denne teorien vil utgjøre selve grunnlaget i prosjektet. Denne teorien vil problematiseres og diskuteres både gjennom stigmatiseringsteorien til Goffman og teorien om sårbarhet og annerledeshet av Kristeva. Målet med dette prosjektet er først og fremst å se på normalitetsideologien og stille meg kritisk til ulike perspektiver som synes å være uproblematisert. Jeg presiserer at normalitetsideologien kan diskuteres på ulike måter, men jeg velger å bruke Goffman og Kristeva til å problematisere sider ved ideologien som jeg mener kan fortelle oss mer om normalitetsideologien. Dette vil forutsette at det er relevante perspektiver av teoriene til Goffman og Kristeva som blir brukt i prosjektet.

Jeg ønsker å dele drøftingsdelen i to hoveddeler. Første del vil handle om Erving Goffmans stigmatiseringsteori. Ved å bruke Goffmans stigmatiseringsteori ønsker jeg å få frem sider ved stigmatiseringsteorien som kan ha en betydning for normalitetsideologien. Jeg mener dette fordi, det er sider ved normalitetsideologien som bør få oppmerksomhet som teorien ellers ikke viser. Ved hjelp Goffmans stigmatiseringsteori, og Kristevas teori, kan dette prosjektet komme frem til nye perspektiver i normalitetsideologien.

Jeg ønsker å gå inn i Goffmans stigmatiseringsteori der jeg problematiserer normalitetsideologien. Det er viktig å ha et fordomsfritt syn i forskning, slik at dette ikke begrenser mine undersøkelser. Valg av teori og avgrensing i prosjektet er valgt ut med hensikt å problematisere normalitetsideologien. Jeg mener at det har vært utfordrende å avgrense teorien til Goffman og Kristeva. Dette handler om at det er mange perspektiver

ved Goffmans stigmatiseringsteori og Kristevas teori. Jeg mener på bakgrunn av dette, at prosjektets første del vil legge fokus på premisser ved normalitetsideologien som ikke får oppmerksomhet, gjennom stigmatiseringsteorien til Goffman.

Andre del av prosjektet vil være en problematisering av normalitetsideologien gjennom Kristevas synspunkter på annerledeshet og sårbarhet. Her vil jeg undersøke hva Kristeva forteller oss om anerkjennelsen av sårbarhet og annerledeshet ovenfor funksjonshemmede. Er funksjonshemning en sårbarhet og fremmedhet? Videre vil jeg forsøke å bruke Kristevas synspunkter på dette til å skape ett nytt perspektiv på funksjonshemning i normalitetsideologien.

2.0 Teori

For denne masteroppgaven har jeg valgt å fokusere på tre hovedbegreper som vil danne grunnlag for prosjektet. Disse begrepene er: stigmatisering, normalisering og funksjonshemmingsbegrepet slik det blir beskrevet i den litteraturen jeg har brukt. Disse hovedbegrepene knytter jeg til teorier og modeller som blir beskrevet i dette kapitlet. Disse hovedbegrepene presenterer videre begrepene annerledeshet og sårbarhet, som senere vil bli presentert i prosjektet. Annerledeshet og sårbarhet er ingen teori på lik linje som stigmatisering og normalisering. Begrepene annerledeshet og sårbarhet vil bli presentert gjennom Kristevas forskning og forståelse om funksjonshemning. Kristevas arbeid for funksjonshemmede mennesker er bemerkelsesverdig og hun evner å vise viktigheten med anerkjennelse i ulikheter.

Første del av teori kapitlet blir en presentasjon av funksjonshemmingsbegrepet. Her bruker jeg to forståelsesmodeller som forklarer funksjonshemming fra forskjellig perspektiv. Dette mener jeg bidrar til bredere forståelse av funksjonshemmingsbegrepet og utfordringene med funksjonshemning. Dette prosjektet velger ut to forståelsesperspektiver som er: The social model of Disability og en medisinsk forståelse av begrepet. Disse to modellene er selektivt valgt ut med hensikt for å beskrive begrepet funksjonshemning fra ulike perspektiv, og samtidig for å få en variert innholdsforståelse av funksjonshemmingsbegrepet. I underkapitlet om funksjonshemning bruker jeg ingen spesifikk teoretiker, men en samling forfattere og teoretikere som gir innsiktsfull forståelse av hva funksjonshemming er og hvordan det oppstår i et moderne samfunn.

Videre gir jeg en teoretisk fremstilling av normaliseringsideologien, med svenske Bengt Nirje og amerikanske Wolfensberger som viktige bidragsytere for normalitetstenkning. Begge disse forskerne bruker normalitetstenkning i sitt arbeid om normalitet og funksjonshemming. Deres arbeid har fått relevans for diskurser om normalitet og funksjonshemming, både nasjonalt og internasjonalt. Normalitetsideologien er utformet i bakgrunn av skandinavisk velferdspolitik (Askheim, 2003, s. 18).

I kapittel 2.3 vil jeg presentere Goffmans og stigmatiseringsteorien. Dette teori kapitlet vil gi en konkret presentasjon av viktige teoretiske perspektiver som jeg vil benytte i drøftingen min senere i prosjektet. I neste kapittel, 2.4 vil jeg presentere Julia Kristevas teori om annerledeshet og språket to dimensjoner. Her vil jeg også presentere betydningen av sårbarhet og hva funksjonshemning innebærer hos Kristeva.

2.1 Funksjonshemmingsbegrepet

Funksjonshemming har historisk sett vært knyttet til det syke, det manglende og det svake individet. Utfordringene og vanskene ved funksjonshemming ble sett i lys av biologiske og medisinske årsaksforklaringer, som senere ble utfordret av et moderne samfunn. Teknologi og tilrettelegginger i samfunnet har bidratt til å redusere funksjonsnedsettelsen til individer med fysisk funksjonshemming. Det moderne samfunnet har bidratt med en forenklet hverdag for disse sårbare menneskene.

Funksjonshemming i det pedagogiske landskapet bærer med seg utfordringer i læringssituasjoner, og Dalen (2006, s. 17) beskriver påpeker følgende: «Årsaken til de fleste avvik vil kunne forklares i samspillet mellom faktorer knyttet til den enkelte person og faktorer knyttet til samfunnet som omgir personen». Dalen (2006) beskriver hvordan kategorisering av elever påvirker læring. Undervisningen tilpasses etter systemets forståelse av funksjonshemmingen, og ikke nødvendigvis etter deres forutsetninger. Dette kan føre til slik Dalen (2006) beskriver en praksis der vi bruker *kategorier* for å orientere oss om elevers hemninger. Et slikt fokus på funksjonshemming, gir funksjonshemmingsbegrepet en negativ betydning i pedagogisk forstand.

Men funksjonshemmingsbegrepet blir i både medisinsk perspektiv sett i sammenheng av manglende egenskaper og potensial hos individet med funksjonshemming. Som løsning på dette kan medisinsk forståelse av funksjonshemming iverksette tiltak som en løsning på funksjonshemming. En person med nedsatt funksjonsevne kan i ulike sosiale tilfeller bli funksjonshemmet fordi evnen til å ha en frisk og fungerende kropp assimileres med en hemning (Krogh, 2010). Det vil være viktig å avklare om det legges fokus på forskjellen mellom funksjonsevne og hva det vil si å være funksjonshemmet.

Samtidig er det viktig å nevne at funksjonshemmingsbegrepet nærmest kan være umulig å gi en konkret definisjon på, fordi funksjonshemmingsbegrepet kan være kulturelt, sosialt og organisatorisk betinget. Disse perspektivene påvirker vår oppfatning og definisjon av hva det vil si å være funksjonshemmet. Det er også viktig å nevne at innenfra perspektiv på funksjonshemmingsbegrepet kan foruten være forskjell fra et utenfra perspektiv.

Den sosiale modellen antyder at funksjonshemming er en hindring for sosiale relasjoner. Modellen viser også hvordan omgivelsene rundt den funksjonshemmede kan ivareta forutsetningene av funksjonshemming, og på denne måten skape et inkluderende fellesskap

(Kassah & Kassah, 2009, s. 24). Den sosiale modellen er forskjellig fra den medisinske og patologiske modellen. Funksjonshemning antydes ikke å være forårsaket av medisinsk årsaker, altså et fokus på «impairments» (svikkelser), men den sier at funksjonshemming oppstår som en reaksjon på standardiserte krav og behov for å ha et majoritetssamfunn med fokus på normalitet (Kassah & Kassah, 2009, s. 25).

Denne modellen poengterer at «impairments» blir en minoritet i et samfunn, der eksklusjon og segregering blir en måte respondere på det fremmedhet. Denne måten å forstå funksjonshemming på, handler om å kunne forstå samfunnskulturelle holdninger og tilrettelegginger som den primære årsaken til hvordan og hvorfor noen mennesker opplever seg funksjonshemming på tross av sine «impairments» (Kassah & Kassah, 2009, s. 25).

Funksjonshemmingsbegrepet er et vid og stort begrep. Dette har sammenhengen med at opplevelsen av å være funksjonshemmet er bundet til kontekst. Å være sosialt funksjonshemmet eksempelvis, handler om at omgivelsene pålegger den enkelte en funksjonshemming som hindrer sosialt samspill. Funksjonshemming absolutt ikke trenger å være forårsaket av medisinsk, biologisk eller psykologisk svekkelse. Å være hemmet i sosialt samspill kan oppleves som en hindring til naturlig mellommenneskelig kontakt. I et samfunnsperspektiv, dreier funksjonshemming seg om de holdningene devaluerte gruppe mennesker imøtekommer, ved segregering (Dalen, 2006).

Ifølge Tøssebro (2010) er funksjonshemming kulturelt betinget. En kulturell forståelse av begrepet funksjonshemming handler om å studere nærmere de ulike kriteriene og premissene som en person opplever seg selv som funksjonshemmet (Kassah & Kassah, 2009, s. 53). En slik kulturell forståelse handler også om hvordan andre opplever hvorvidt en person er funksjonshemmet eller ikke i sosiale og kulturelle kontekster. Dette gir både et subjektivt og et objektivt perspektiv på funksjonshemmingsbegrepet. Et subjektivt perspektiv oppstår i forstand av den enkeltes opplevelser tas i betraktning, mens det objektive perspektivet underbygger tanken om at opplevelsen av å være funksjonshemming er determinert av ytre miljø. Dette viser til hva den sosiale modellen om funksjonshemming gir uttrykk for (Dalen, 2006). Funksjonshemmingsbegrepet rommer et kulturelt perspektiv, og er viktig å forstå at kulturer danner mening til menneskelig sosiale fenomener. Men andre ord betyr dette at en kulturell forståelse gir overbevisning om at noe skal være sosialt akseptert eller ikke i et miljø.

2.1.1 Medisinsk modell

Historisk sett har funksjonshemming og sykdommer vært knyttet til individet. Problemet lå hos den enkelte, og han eller hun måtte korrigeres, skjermes fra samfunnet, behandles og vurderes ut ifra et medisinsk grunnlag. Et historisk tilbakeblikk på funksjonshemming, viser funksjonshemming fra et individentsentret- og patologisk perspektiv. Medisinsk vitenskap bidratt til å evaluere forskjellen mellom en frisk og normal kropp, og en fysisk skadet eller manglende evne til fysisk og aktiv deltakelse. Slik evaluering har gitt medisinen ett fortrinn i alle tre diskursene som preger vår forståelse av hva det vil si å være funksjonshemmet i et moderne samfunn (Askheim, 2003, s. 153).

Patologisk behandlingsmåte av funksjonshemming, blir i størst grad å isolere personer med funksjonshemming, gjennom behandling av medisin og rehabilitering.

Funksjonshemmingsbegrepet tolket i medisinsk perspektiv bidrar til synligere skille mellom den «normale fungerende kroppen» og en mindre fungerende kropp.

Å forstå funksjonshemming fra et medisinsk perspektiv handler om å legge et forstørrelsesglass over forskjellene på en frisk kropp og en svak kropp. Et medisinsk grunnlag avgjør hvilken kropp som antydes som normal frisk kropp, og hvilken mennesker som bærer en svak isolert kropp. I dette perspektivet er kroppen et hinder for å oppnå «normalitet» (Grue, 2014, s. 83). Normalitet i et medisinsk landskap er forbundet med frisk og fungerende kropp. «En medisinsk modell- forankret i en medisinsk diskurs- forklarer og tenker med utgangspunktet i den isolerte kropp» (Grue, 2014, s. 83). Innenfor det medisinske perspektivet beskrives funksjonshemming som et resultat av sammenligning mellom ulike kropp. Funksjonshemmingen til den enkelte kan reduseres ved medisinsk kontroll. Å forstå funksjonshemmingsbegrepet fra et medisinsk perspektiv, legitimerer bruken av kategorier og roller som å være «pasient» eller «bruker». Allerede i slike kategoriseringer pålegger vi en «annen» funksjonshemming, enn på et medisinsk grunnlag. Roller som «pasient» og «bruker» opprettholder en vurdering av menneskets plass i samfunnet.

Dette viser samtidig hvilken makt det medisinske fagområdet besitter på. Som «pasient» eller «bruker» innenfor en institusjon får man flere funksjonshemninger enn bare kroppslige ytre hemninger. Grue (2014) beskriver kontrastene og likhetene mellom den medisinske og sosiale modellen. Denne tanken er ikke synlig i overflaten i medisinske

behandlinger. Hensikten med medisinske behandlinger blir i størst grad å kontrollere mennesket og eliminere dets unikheter og annerledeshet, til fordel for normalisme.

2.1.2 Social model of Disability

I den sosiale modellen finner ikke sosial model of disability omtaler ikke begrepet funksjonssvekkelse (impairments) som hovedårsaken til at funksjonshemming oppstår, tvert imot. Den sosiale modellen tilsier at funksjonshemming oppstår som respons på samfunnets holdninger og fremmedfrykt til det ukjente. Denne modellen har et fokus som retter seg mot det ytre, og binder funksjonshemming til sosial respons og aksept (Morken, 2006, s. 67-68).

Funksjonshemmingsbegrepet kan absolutt bli definert på mange ulike måter. Innenfor den sosiale modellen finner vi ulike inndelinger av årsaker og begrunnelser av funksjonshemmingsbegrepet. Vi har eksempelvis et psyko-emosjonelt perspektiv på funksjonshemming, som forsøker å vise opplevelsen av å være funksjonshemmet og utfordringene som kommer av sosiale begrensninger (Kassah & Kassah, 2009, s. 32). Den sosiale modell fremstiller funksjonshemmingsbegrepet i et sosialt og kulturelt perspektiv. Til hensyn for masterprosjektets formål, ønsker jeg ikke å gå videre på psyko-emosjonell funksjonshemming.

Å være funksjonshemmet handler i stor grad om at funksjonshemmingen er forårsaket av ytre og sosiale barrierer som pålegger en undertrykkelse på individene (Reindal, 2010, s. 125). Den sosiale modellen mener derfor at funksjonshemming er et resultat av ytre faktorer (Grue, 2014, s. 83). Eksempelvis vil det i et samfunn med dårlig fremkomstmidler for rullestolbruker skape utfordringer, enn et samfunn som utvikler institusjoner og skolebygg med riktig tilrettelegging for ulike individuelle forutsetninger. Den sosiale modellen retter et fokus mot et eventuelt spenningsforhold mellom den enkeltes forutsetninger/ utfordringer og samfunnets aksept og imøtekommenhet for deres utfordringer (Grue, 2014, s. 83).

I den sosiale modellen kan funksjonshemming kan ofte bli en «egenskap». Det vil med andre bety at funksjonshemmingen blir en del av personens sosiale identitet. Personlig karakteristika som på uheldigvis ikke passer inn i majoritetskulturens normalisme. Normalisme i denne konteksten betyr samfunnets verdimeslige vurdering av normalitet.

Altså, verdiene, menneskesynet og kulturen som ligger til grunn i samfunnet. Hva som anses som normalt eller avvikende er grunnleggende forankret i samfunnets og nærmiljøets menneskesyn og holdninger. Begrepet likhet får en fattig betydning i et samfunn som skaper sosiale funksjonshemmede barrierer. Mange sosialteoretikere stiller seg kritisk til begrepet som likhet, frihet og solidaritet.

Den sosiale modellen antyder at det må foreligge kriterier fra samfunnet som tilsier at en person har svekkelser på områder der vi alle skal kunne være like og selvstendige.

Svekkelser kan både være kognitive, biologiske, psykiske, fysiske og ikke minst sosiale.

Funksjonshemmede barrierer påvirker en persons hverdag og læringsutvikling.

Hemmingene kan også påvirke subjektets rettigheter og graden av selvstendighet.

2.2 Normalitetsideologien

Begrepet normalitet springer ut fra normal. Vi får stadig vekk et økende fokus på normalitet og likhet som konsekvens for politiske satsinger (Askheim, 2003, s. 89).

Normaliseringstenkning har satt spor hos forskere som anvender

funksjonshemmingsbegrepet i sin forskning. «Normalitetstekningen har skandinavisk opprinnelse» (Askheim, 2003, s. 17). Normalitetsideologien er ofte omdiskutert. Dette

kommer av at normalitetsideologien i noen aspekter blir oppfattet som en retningsguide og prinsipp for «human services» (Nirje, 1994, s. 19). En kronologisk rekkefølge på

normalitetsideologiens fremvekst i Skandinavia viser at normalitetsbegrepet først ble brukt av danske Niels Erik Bank- Mikkelsen i den danske åndssvake-loven i 1959 (Askheim,

2003, s. 17). Denne loven skulle gi utviklingshemmede retten til et normalt liv. Formål

med denne lovformuleringen handlet om overbevisning om at de funksjonshemmede/ utviklingshemmede skulle bli sett og anerkjent av politikkens ideologi, og samtidig

manifeste at de funksjonshemmede og utviklingshemmede hadde rett til et normalt liv på

lik linje som andre samfunnsborgere (Askheim, 2003, s. 18). Bank- Mikkelsen innførte

begrepet i den danske åndssvake-loven med hensikt om at aksept og annerkjennelse for

utviklingshemmede/ funksjonshemmede skulle være idealistisk i praksis. Han forsøkte å

manifestere dette gjennom lovforslag. Bank-Mikkelsen hevdet at tilrettelegging for et

normalt liv for funksjonshemmede/ utviklingshemmede skulle være realistisk. Han mente

deriblant at tilretteleggingen for funksjonshemmede måtte skjer gjennom sammenligning

mellom funksjonshemmede og ikke- funksjonshemmede (Askheim, 2003, s.17-18). Et

normalt liv var oppnåelig, men at dette kun var mulig ved å «etterligne» et normalt liv.

Med andre ord betyr dette at funksjonshemming kunne normaliseres hvis det var en grunnleggende forståelse om at det var mulig å skape et lignende og normalt liv for funksjonshemmede. Et skandinavisk fokus på normalitet hos funksjonshemmede pekes tilbake til Bank- Mikkelsens og hans kamp om å tilrettelegge for at disse menneskene skulle oppleve et likeverdig liv på lik linje som ikke- funksjonshemmede. Bank-Mikkelsen hevdet at dette kunne realiseres gjennom hjelp til selvhjelp, like rettigheter, likt ansvar og muligheter for utvikling av personlig potensial. Bank- Mikkelsens primære intensjon bak dette var å bruke normaliseringsbegrepet for å normalisere omgivelsene rundt funksjonshemmede personer, og ikke forandre på egenskapene hos funksjonshemmede. Slik tanke inkluderer aksept og annerkjennelse for annerledeshet.

Normaliseringsbegrepet slik Bank- Mikkelsen introduserte, ble senere videreutviklet av en forsker ved navnet Bengt Nirje. Nirje var en svensk forsker som la vekt på normalitetsbegrepet i diskursen om funksjonshemmede og utviklingshemmede. Nirje forteller at han henter inspirasjon fra Bank- Mikkelsen. Nirje videreutviklet Bank- Mikkelsens forståelse av normalitetsbegrepet og ønsket å formulere et teoretisk prinsipp ved normalitetsbegrepet. Inspirasjonen fra Bank- Mikkelsen førte til at Nirje fremstilte et normalitetsprinsipp som han i 1960- tallet kom med en endelig formulering av normaliseringsbegrepet (Askheim, 2003, s. 18).

Normalitetsbegrepet hadde skandinavisk tradisjon, og nå var det ønske om å plassere normalitetsbegrepet i en teoretisk forståelse. Dette ble gjort av forskeren Nirje. Han hevdet blant annet at normalitetstenkning, skulle ha et innhold som kunne fremstille behovet for å normalisere omgivelsene rundt funksjonshemming. Han utformet på dette punktet det som kalles et normalitetsprinsipp. Dette prinsippet er hovedsakelig forankret i skandinavisk velferdsstat. Det betyr riktignok at normalitetsprinsippet i utgangspunktet og ideelt sett er realistisk innenfor skandinaviske land. Nirje poengterer at innholdet i prinsippet er en veiledning for profesjoner som direkte arbeider med gruppen funksjonshemmede/ utviklingshemmede (Askheim, 2003, s.75). Med inspirasjon fra danske Bank- Mikkelsen ønsket Nirje å fremstille en teoretisk side av normalitetstenkningen, slik at normalisering av funksjonshemmede ikke blir et mål i seg selv. Nirje ga normalitetstenkning forsterket betydning ved å introdusere normalitetsbegrepet i artikkelen “The Normalization Principle and its Human Management Implications” i 1969 (Nirje, 1994).

Normalitetsprinsippet til Nirje (1994) nådde senere en amerikansk forsker ved navnet Wolf Wolfensberger. Wolfensberger konfronterte Nirjes normalitetstenkning og påstod at Nirje forenklet normalitetsbegrepet. Han ønsket å gi normalitetsideologien en bedre mening. Dette gjorde han gjennom å se på sosiale roller og hvilken betydning fordeling av sosiale roller i samfunnet forteller oss om funksjonshemming plass og prioritet i samfunnet.

2.2.1 Normalitetsprinsippet

Nirje (1994) utformet normalitetsprinsippet som han stilte ferdig i 1960.

Normalitetsprinsippet skal ifølge Nirje (1994) ha en naturlig og uproblematisk betydning for all menneskelig interaksjon, hovedsakelig for personer med funksjonshemming. En skandinavisk normalitetsideologi handler ifølge Nirje (1994) hovedsakelig om å kunne normalisere forutsetningene som kommer av å være funksjonshemmet. Det vil si at funksjonshemming skal få en naturlig plass og prioritet i velferdsstaten og i politikken. Nirje inndeler normaliseringsprinsippet i åtte hovedpunkter som er essensen i normalitetsideologien. Disse åtte punktene i normalitetsprinsippet, er bestående av fundamentale rettigheter og krav til tilrettelegginger for funksjonshemmede mennesker (Nirje, 1994, s. 20). Ifølge Nirje (1994, s. 19) vektlegger en skandinavisk normalitetstenkning rettigheter for «mental retarded». Normalitetstenkning slik det blir beskrevet av Nirje, er i likhet med FNs menneskerettighetserklæring. Nirje hevder at rettigheter for funksjonshemmede bør få en større prioritet i velferdsstaten og i politikken (Nirje, 1994). Formålet med normalitetsprinsippet er at personer med funksjonshemming ikke skal normaliseres for å passe inn i fellesskapet. Inkludering av funksjonshemmede bør skje gjennom normalisering av omgivelsene rundt det funksjonshemmede individet. Normalitetsideologien forsøker på denne måten å etablere et realistisk og troverdighet inkludering av funksjonshemmede. Nirje (1994) var opptatt av å sikre at det sårbare individet ikke mistet sin fundamentale rettighet som menneske.

Normalitetsprinsippet gir en konkret beskrivelse av hvilke rettigheter funksjonshemmedes og utviklingshemmedes har krav på. Rettighetene kommer i form av en slags «oppskrift», som Nirje beskriver i «The Normalization Principle and its Human Management Implications (Nirje, 1994, s. 19). Her benevner han åtte punkter som sees som fundamentalt viktig i arbeid mot å skape et «normalt og likeverdig liv» for funksjonshemmede personer (Nirje, 1994, s. 20). De åtte punktene i prinsippet er:

1. Normal døgnrytme som andre slik at de kan delta i aktivitet til enhver tid på døgnet.
2. Normal ukerytme: deltakelse på sosiale aktiviteter skal foregå utenfor institusjoner de bor.
3. Normal årsrytme: utviklingshemmede skal kunne få samme muligheter til å dra på ferier og delta i sosiale selskaper.
4. Kunne ha muligheten til å vokse opp i trygge, stabile og stimulerende miljø. Dette skal gjelde alle aldere, uavhengig om personen er barn, ungdom eller voksen.
5. Deres mening skal respekteres: Språkvansker og kognitive nedsettelse skal ikke være til hinder for deres meninger og ytringer.
6. Utviklingshemmede skal ha retten til menneskelig kontakt med andre: dette forutsier å fjerne holdninger om stigmatisering og ekskludering av funksjonshemmede personer.
7. De skal ha retten til økonomisk medbestemmelse: dette innebærer tilgjengelighet for økonomisk stønad på lik linje som andre.
8. Deres bosituasjon skal tilpasses deres forutsetninger.

Prinsippet dekker ulike aspekter ved livet. Blant annet innebærer dette normal døgn,- uke og årsrytme. Videre viser prinsippet også retten til at funksjonshemmede skal kunne vokse opp i et trygt og læringsrikt miljø. Prinsippet oppfordrer til økonomisk og personlig selvstendighet, slik at disse menneskene kan styre sin hverdag etter sine forutsetninger.

Nirje (1994) poengterer også at personer med funksjonshemming og utviklingshemming skal få retten til å velge mellom å bo med sine nære og kjære, eller bo alene. Videre nevner Nirje at bygninger, skoler, og boliger skal være tilpasset etter deres fysiske og kognitive behov. Fasilitetene i ulike samfunn er likevel begrenset. Nirje (1994) understreker derfor at bo- og levekårene skal representere et minimum bo- og levekårene til andre samfunnsborgere (slik det er for ikke funksjonshemmede).

Intensjonen bak normalitetsprinsippet til Nirje (1994) handler i all hovedsak om at mennesker med funksjonshemming skal oppleve å være en del av fellesskapet i samfunnet. Normalitetsprinsippet til Nirje (1994) viser til at funksjonshemmede har grunnleggende rett til et likeverdig liv som «de normale» i samfunnet. Intensjonen til Nirje, handler om å betrakte menneske med funksjonshemming som normale og naturlige. Nirje (1994) antyder derfor at prinsippet vil bringe solidarisk og likeverdig behandling av alle mennesker. I normaliseringsprinsippet bruker han betegnelsen «mental retarded» og «all retarded»

(Nirje, 1994, s. 19). Mental retarded brukes om utviklingshemmede, mens all disable/retarded er funksjonshemmede. Prinsippet lener seg ikke mer på det ene begrepet enn det andre. Nirje retter sitt normalitetsprinsipp mot funksjonshemmede, fordi han mener at denne gruppen er mest sårbar i samfunnet. Nirje utelukker ikke at en normaliseringstenkning kan ha en relevans for andre samfunnsgrupper, og derfor kan betraktes som et alminnelig begrep.

“This principle should be applied to all the retarded, regardless whether mildly or profoundly retarded, or whether living in the homes of their parents or in groups homes with other retarded. The principle is useful in every society, with all age groups, and adaptable to social changes and individual developments” (Nirje, 1994, s. 19).

Den skandinaviske normaliseringstradisjonen operasjonaliserer begrepet normalisering. Normalisering i kontekst av Nirjes tilnærming, handler ikke om å «normalisere» individet. Normalisering i skandinavisk tradisjon har et subjektivt perspektiv. Det betyr at individet er sentralt viktig. Nirje (1994) presiserer at forholdene til funksjonshemmede og utviklingshemmede bør sees i kontekst av omgivelsene rundt individet. Denne forståelsen viser at normalisering opprinnelig og intensjonelt retter seg mot forholdene rundt individene, og mindre på individet. I sin tilnærming gir ikke Nirje (1994) uttrykk for at de «mental retarded» som skal transformeres og tilpasse seg omgivelsene og samfunnet. Nirje var meget opptatt av å skape muligheter for å leve et «normalt» liv som ikke-funksjonshemmede. Dette gjorde Nirje ved å utforme et teoretisk prinsipp som skulle motarbeide at funksjonshemmede ble fratatt mulighetene til å realisere personlig utvikling. For Nirje var det klart og tydelig at funksjonshemmede og utviklingshemmede ble utsatt for nedprioritering og begrensninger. Med dette i tankene, ønsket Nirje å normalisere levekårene til funksjonshemmede slik at deres hemninger ble oppfattet mindre fremmed og mer akseptert (Askheim, 2003, s. 20). Normalitetsbegrepet slik Nirje (1994) utformet, fikk senere stor betydning for normalitetsideologien.

Implementeringen av normalitetstenkning i praksis garanterer ikke inkludering. Mange teoretikere har derfor kritisert normalisering i sin helhet. Nirje (1994) anvender normalisering til hensikt for å endre segregering og marginalisering av «mental retarded», og har sterk tro på at funksjonshemmede får en verdig plass i samfunnet. Nirje hevder at dette er mulig, men da må det til en normalitetstenkning som gir funksjonshemmede en

verdig plass blant andre samfunnsborgere (Nirje, 1994, s. 22). Ny måte å tenke normalitet på, ville bidra til å danne nye perspektiver på normalitetsideologien.

Konseptet bak en normaliseringstenkning er overbevisende og troverdig, der Nirje (1994) gir uttrykk for innholdet i normalitetsideologien. Han mener at prinsippet omfatter en løsrivelse og revolusjonerende selvstendighet av den enkelte. Han skriver: "To develop a feeling of personal identity is an essential growth factor, and thus the experience of being nameless and anonymous is dangerous and damaging" (Nirje, 1994, s. 22). Dette mener han prinsippet skal bidra til. Normalisering skal fremmes gjennom frihet til å leve et likeverdig liv på lik linje som andre, og frihet til annerledeshet i en normativ majoritetskultur. Her retter Nirje seg blant annet til profesjonsutøvere og andre som direkte arbeidet med disse menneskene i hverdagen. Her legger han uttrykk for at de profesjonelle må utvikle et handlingsgrunnlag som bidrar til å sikre funksjonshemmedes/ utviklingshemmedes rettigheter, slik det er forankret i normaliseringsprinsippet (Nirje, 1994, s. 22).

«The normalization principle means that you act right when making available to all persons with intellectual or other impairments or disabilities patterns of life and conditions of everyday living which are as close as possible to or indeed the same as the regular circumstances and ways of life of their communities" (Nirje, 1992, s. 16).

Personer med utviklingshemming eller funksjonshemming har større sjanse for å oppnå selvstendighet og et positivt utbytte av normaliseringsprinsippet, der profesjonelle yrkesutøvere har en grunnleggende forståelse for at funksjonshemming kan leves i et majoritetssamfunn. Derfor er det viktig at profesjonsutøvere som arbeider med denne gruppen kan gi muligheter for å kunne opparbeide seg kunnskap og erfaring om sin funksjonshemming/ utviklingshemming. De funksjonshemmede skal ikke kun plasseres der samfunnet mener de passer inn. Nirje (1994) mener at medvirkning og selvbestemmelse kan bidra til solidaritet og inkludering. Nirje (1994) ser viktigheten med et tett samarbeid mellom fagpersoner og funksjonshemmede, og fremstiller dette i prinsippets beskrivelse.

Normaliseringsprinsippet viser likevel ikke hvordan de «mental retarded» opplever prinsippets formål, implementering og evaluering. I prinsippet viser Nirje (1994) fordelene med å ha et slikt prinsipp og hvilken nytte det vil kunne ha for forståelsen av inkludering

av utviklingshemmede/ funksjonshemmede personer i samfunnet. Nirje kritiseres av flere forskere deriblant Wolfensberger. Nirje gir en enkel beskrivelse av normalitetsideologien i prinsippet. Det kommer frem at bevisstgjørelse omkring menneskelige holdninger mot annerledeshet og funksjonshemming kan forsterke behovet for å utforme et teoretisk prinsipp som presiserer hvilke rettigheter funksjonshemmede også har. Normalitet blir en ideologi i forstand av at fokuset rettes mot et perspektivskifte for annerledeshet. Nirje uttrykker at det er et behov for en ny måte å tenke funksjonshemming på. Et inkluderende og mindre segregerende tankesett.

Fordelene med Nirjes (1994) normalitetstenkning er: bevissthet omkring funksjonshemming kan være et nyttig verktøy for profesjoner som arbeider med mennesker som er segregert og marginalisert. Dette vil utvide forståelse om hvordan vi møter funksjonshemmede mennesker på. Normalitetsideologien er basert på forståelse av verdier i et mangfoldig samfunn. Normalitetsideologien viser at noen verdier i samfunnet er prioriterte og ønsket, mens andre verdier er mindre prioriterte. Dette mente Nirje måtte komme frem i diskusjoner og i profesjonelt arbeid, der funksjonshemmede og utviklingshemmede er lavprioritert. For eksempel, institusjoner der funksjonshemmede er bosatt, må det kunne foreligge en rettferdighetsbehandling i utredning og behandling av mennesker med funksjonshemming. Normalitetsprinsippet ønsker å understreke at verdier for friske mennesker er grunnleggende det samme funksjonshemmede mennesker (Nirje, 1994, s. 20).

Normaliseringsbegrepet må sees i kontekst av situasjon og miljø. Normalitetsbegrepet har ulike meninger for ulike grupper funksjonshemming. Normalitetsbegrepet på bakgrunn av dette gi utfordringer i praksis. Normaliseringsbegrepet er kulturelt betinget. I normalitetsbegrepet eksisterer normer og verdier som er kulturelt betinget.

2.2.2 Wolfensberger perspektiv på sosiale roller

Wolfensberger henter inspirasjon fra Nirje og Bank- Mikkelsen, men velger å utfordre begrepet normalisering ved å ta i bruk en sosiologisk forståelsesramme for å avdekke normalitetsbegrepets relevans og påvirkning på devaluerte grupper, eksempelvis funksjonshemmede. Wolfensberger påpeker at normalitetsideologien har til hensikt å øke en bevissthet om atferdsendring hos devaluerte mennesker. Han bruker eksempelvis funksjonshemmede som en målgruppe. Her presiserer han at atferdsendring hos funksjonshemmede mennesker vil øke mulighetene for å bli akseptert og inkludert.

Wolfensberger mener at en atferdsendring hos funksjonshemmede kan i prinsippet bidra til å normalisere deres annerledeshet (Wolfensberger, 2011, s. 436). Her skiller han seg fra Nirjes forståelse av normalisering. Normalitetsideologien får ett nytt perspektiv.

Wolfensberger perspektiv på normalitetsideologien er hovedsakelig forankret i moderne sosiologi og vektlegger sosiale rolletildelinger i samfunnet (Wolfensberger, 2000, s. 105). Formålet med en slik tilnærming av normalitetsideologi, er å normalisere forutsetningene til devaluerte grupper mennesker. Normalitetsideologien får et perspektivskifte fra Nirjes normalitetstenkning. Wolfensberger velger å utvide målgruppen, og mener hans tilnærming retter seg mot alle devaluerte grupper i samfunnet, inkludert funksjonshemmede (Wolfensberger, 2000, s. 107). Slik normalitetsideologien fremstilles i Wolfensbergers perspektiv, kan bevissthet av rollefordeling i samfunnet være et bidrag for å forstå plassen funksjonshemming har i samfunnet.

Våre roller i samfunnet kan fortelle hvilket ansvar, status og kategori vi plasseres. Sosiale roller gir identitet til individet. Wolfensberger mener følgende om forskjellen på valuerte og devaluerte roller: "People who fill roles that are positively valued by others will generally be afforded by the latter the good things of life, but people who fill roles that are devalued by others will typically get badly treated by them" (Wolfensberger, 2000, s. 105). Her gir Wolfensberger en beskrivelse av effekten av sosiale rollefordelinger i samfunnet. Videre hevder han at normalitetsbegrepet slik Nirje definerer begrepet, er beskrevet på en enkel måte, og tar dermed avstand fra at begrepet er en selvfølgelighet for alle. Normalitetsideologien er komplekst og berører flere samfunnsgrupper, tvert imot ikke bare mennesker med funksjonshemming/ utviklingshemming, mener Wolfensberger (2000, s. 105). Wolfensberger utvider forståelsen av normalisering, mens Nirje gir en avgrensning av normalitetsideologien.

Wolfensberger sin teori legger vekt på betydningen av sosiale roller i samfunnet, hvor han understreker at gruppe mennesker med funksjonshemming og utviklingshemming er utsatt for å bli tildelt sosial identitet og plassert i roller som er mindre verdsette i samfunnet (Wolfensberger, 2011). Han definerer social devaluering følgende:

"To devalue something means to attribute low or negative value to that entity.

Where these entities are people, it is they who get judged as being of lesser worth than the perceiver, and possibly also of lesser worth than other persons. In other

words, devaluation is something that is done to another person by a perceiver”
(Wolfensberger, 1998, s. 3).

Normalitetsteorien mener at sosial devaluering er universell (Wolfensberger, 1998, s. 5). Det betyr at sosial devaluering kan oppstå i alle samfunn, hos alle mennesker. Spesifikke vansker eller utfordringer, resulterer nødvendigvis ikke med sosial devaluering. Sosial devaluering har sammenheng med hvilke reaksjoner som oppstår i møte med annerledeshet. I normaliseringsteorien er man derfor opptatt å forstå omgivelsene rundt den enkelte, og hvilke faktorer som fører til en sosial devaluering. Individuelle forutsetninger blir ikke en faktor for devalueringen, men spiller absolutt en rolle i devalueringsprosessen. Wolfensberger (1998) retter blant annet fokus på prosessen mot devalueringen.

Tilnærmingen til Wolfensberger innebærer å se på forholdet mellom de normale og avvikere, mellom den friske og funksjonshemmede. I hans teori finner vi det han kaller «verdsetting av sosiale roller» oversatt på norsk (Askheim, 2003, s. 28). Denne teorien understreker 10 viktige punkter som beskriver det Wolfensberger kaller rollefordeling mellom samfunnsborgere. Denne tilnærmingen er forkortet til VSR på norsk, og SRV (Social Role Valorization) på engelsk (Askheim, 2003, s. 28).

Hva gjør at noen mennesker tildeles lavere verdsatte roller i samfunnet? Wolfensberger utpeker 10 viktige hovedpunkter som beskriver hvorfor funksjonshemmede får roller og sosial identitet på grunnlag av deres annerledeshet, og ikke minst hvordan deres roller og identitet utsettes for stigmatisering. Wolfensbergers tilnærming viser en veiledende oversikt over ulike faktorer som påvirker vår oppfatning av devaluerte gruppe mennesker. De 10 punktene i VSR- tilnærmingen er: (Askheim, 2003, s. 34-41).

1. Evaluering i sosiale sammenhenger skjer ubevisst hos mennesker
2. Symbolske og visuelle bemerkning hos de funksjonshemmede
3. Konstruerte forestillinger og forventinger til normalitet og avvik
4. Forhåndsbestemte rollefordelinger
5. Potensial til utvikling
6. Tilretteleggingen skal være effektiv og relevant for den individuelle
7. Å kunne identifisere seg med andre gruppe mennesker på tvers av ulikheter
8. Imitasjon kan inspirere til annerkjennelse mellom mennesker
9. Mindre avstand mellom lavt verdsatte gruppe mennesker og de normale

10. Opplevelsen av rettferdighet ovenfor de lav verdsatte gruppene fremheves gjennom materialistisk tilrettelegging

Denne fremstillingen er forkortet, enn slik den ser ut hos Wolfensberger. Essensen i VSR-tilnærmingen handler om å sette perspektiv på hvordan omgivelsene opprettholder en ekskluderende holdning og praksis mot funksjonshemmede mennesker. Wolfensberger (1985) var mest opptatt av funksjonshemmede personer som en devaluert gruppe, men utelukker på ingen måte at hans teori kan rettes mot andre devaluerte grupper i samfunnet i dag, slik som transseksuelle, minoriteter, radikale religiøse grupper og andre sårbare mennesker.

Wolfensberger ønsket å danne et tydelig bilde av normalitetsbegrepet. Wolfensberger argumenterer for at hans teori er vitenskapelig og empirisk forankret (2011, s. 470). Han teori skiller seg fra Nirjes opprinnelige (1994) normalitetsideologi, ved at den teoretisk VSR-tilnærming gir en grunnleggende deskriptiv forklaring på hvordan rettigheter og makt i det sosiale rommet, vil påvirker et individs sosiale identitet, rolle og status (Wolfensberger, 2011, 470).

“However, SRV can only inform us- actually or potentially on an empirical basis how the restricting or according of power, autonomy, and rights is likely to impact on people`s social image, their competence, their roles, and how others will perceive them and relate to them” (Wolfensberger, 2011, s. 470).

Det er vel å bemerke at Wolfensbergers teoretiske tilnærming ikke skiller seg fullstendig fra en tradisjonell normaliseringstenkning. Til tross alt for å ha et vitenskapelig og empirisk grunnlag for sitt arbeid, ser Wolfensberger hvilken innflytelse et skandinavisk opprinnelig normalitetsprinsipp har for sosiologisk normalitetsforskning. “Normalization principles require that individuation, growth challenges, respect for rights, *etc.* must be recognized in and supported by a delicate interplay between programs and physical environment” (Wolfensberger, 1972, 73). Wolfensberger understreker her, på lik linje som Nirjes normaliseringsprinsipp, viktigheten ved å tilrettelegge for et likeverdig liv selv for de individene som er devaluerte i sosialt fellesskap.

Teorien til Wolfensberger gir en realitetsbeskrivelse av hva som kan skje, dersom gruppe mennesker blir tildelt en lav verdsatt rolle i fellesskapet. Det er viktig å understreke at Wolfensbergers teori ikke retter seg mot moralsk spilleregler, slik teorien kan forstås. Wolfensberger vektlegger at sosial evaluering er en naturlig menneskelig atferd, hvor

mennesket kan assimilere eller distansere seg fra gruppe mennesker som bærer en lav verdsatt sosial identitet og rolle. Wolfensberger mener følgende: “In contrast, people are considered to be of low value when they are not seen as having valued social roles” (Wolfensberger, 2011, s. 436).

VSR- tilnærmingen innebærer riktignok et potensial for en snuoperasjon når devalueringen først tar plass i en sosial interaksjon. Med andre ord, viser Wolfensberger (2011) at det er absolutte muligheter for å unngå fordommer i møte med annerledeshet, gjennom å forsterke selvstendigheten til disse menneskene som utsettes for samfunnsroller som er mindre verdsette. Samtidig er vi nødt til å forstå hvordan devalueringsprosessen foregår og hvilke faktorer som effektiviserer. VSR- tilnærmingen bidrar nettopp til dette.

Wolfensberger er mest opptatt av hvordan vi kan snu en negativ devaluering, og fremme riktig og positiv informasjon og kunnskap om andres sosiale identitet. Her er det viktig å undersøke omgivelsene til disse menneskene. Hva kan ligge i systemet, nærmiljøet eller i omgivelsene til disse menneskene som bidrar til å gi dem roller som er lavere verdsatt av majoriteten? Wolfensbergers teori presiserer at de 10 punktene i VSR- tilnærmingen ikke er direkte oppskrift som kan implementeres i enhver kontekst og gi et forventet utbytte. Teorien hans har et reflekterende og kritisk blikk på rolledanning, gjennom et individ, system og samfunnsperspektiv (Wolfensberger, 1972, s. 32). Faktorene som påvirker rollefordeling i et samfunn er kulturelt betinget.

Selv om Wolfensberger heter inspirasjon fra Nirje, omtaler de normalisering på ulike måter. Begge forskerne stiller seg kritisk til hvordan normaliseringsbegrepet er brukt. En uenighet mellom forskerne kan skape utfordringer for hvordan normalitetsbegrepet forstås i diskursen om hvilken plass funksjonshemmings har i samfunnet. Begge forskerne gir ingen «oppskrift» på hvordan vi iverksetter en normalitetstenkning i møte med annerledeshet.

2.3 Erving Goffman

“The Greeks, who were apparently strong on visual aids, originated the term *stigma* to refer to bodily signs designed to expose something unusual and bad about the moral status of the signifier” (Goffman, 1963, s. 1). Innledningsvis i boken (Stigma, 1963) beskriver Goffman hvordan stigma begrepet ble opprinnelig brukt av grekerne. Fysiske kjennetegn hos individet var historisk sett primærårsaken til stigmatiserende holdninger (Goffman, 1963, s. 2). Goffman poengterer likevel at begrepet stigma brukes på forskjellige måter, og

i forskjellige kontekster. Med dette menes altså at stigmatisering kan oppstå i kontekster utenom fysiske skade på kropp. Stigmatisering ifølge Goffman kan blant annet oppstå i aspekter som:

- Majoritet/ minoritet
- Normalitet/ avvik
- Frisk/ funksjonshemmet
- Kjønnssroller
- Makt/ sårbarhet

I samfunnet finner vi menneskeskapte kategorier, som klassifiserer og inndeler mennesker etter fysiske og psykiske, kulturelle og religiøse, frisk og syk, kvinne og mann, svart og hvit -kategorier. Mennesket bruker disse inndelingene for å gjenkjenne, sammenligne, og assosiere med de gruppene som er mest lik oss selv. Goffman (1963) mener at samfunnet opprettholder kategorier for å assosiere eller fremmedgjøre de menneskene vi imøtekommer. Goffman (1963) bruker betegnelsen «social identity», i stedet for «social status». Dette fordi han mener at betegnelsen sosial identitet viser viktige bemerkelser ved individet, enn begrepet sosial status. Goffman argumenterer for at sosial identitet innebærer menneskelig kvaliteter og egenskaper som er fremtreende i mellommenneskelig interaksjoner. Eksempler på slike egenskaper er; lojalitet, barmhjertelig, empati. Ifølge Goffman gir ikke begrepet sosial status slike beskrivelser. Begrepet sosial status viser til hvilken status vedkommende har, eksempelvis hvilket yrke og rolle i samfunnet personen har (Goffman, 1963, s. 2). Sosial identitet derimot viser de viktige mellommenneskelige egenskapene som er avgjørende i en sosial interaksjon.

Goffman var stigmatiseringsbegrepets pioner. Han introduserte begrepet gjennom sosiologiske perspektiver. Han er blant annet anerkjent teoretiker som utviklet og ga begrep aktualitet som den dag i dag brukes i sosiologisk, psykologisk og spesialpedagogisk forskning. Goffmans teori om stigmatisering gir en dybde og helhetlig forståelse av forholdet mellom den normale og avviker, og den friske og den syke (Goffman, 2009, s. 14). Stigmatiseringsteorien viser oss hvordan tildelingen av stigmatiserende roller påvirker identiteten til den stigmatiserte, og hans rolle i velferdsstaten.

Goffman gir en forklaring av begrepet stigmatisering gjennom ulike perspektiver. Han beskriver pregningen av stigmatisering ved å blant annet vise til hvordan institusjoner der

psykisk syke blir fratatt deres sosiale identitet, og formes gjennom institusjonelle rammeverk (Goffman, 2009, s. 15). De innlagte i institusjoner møtte utfordringer når de skulle ut i samfunnet og leve et normalt liv igjen. Utfordringene til disse pasientene lå i blant annet at psykiatriske institusjoner fratok deres sosiale identitet. Veien tilbake til hverdagen og det normale liv blir ikke det samme når man ikke lengre vet hvem en er. Gjennom Goffman perspektiv på stigma begrepet, ligger det klart og tydelig en kontinuerlig kamp om å forme de innlagte i institusjoner.

I boka *The presentation of self in everyday life* viser Goffman hvordan egen selvoppfatning påvirker møte med andre mennesker (Goffman, 1959, s. 1). Han beskriver blant annet at et sterkt individuelt selvoppfatning åpner vei for å bli akseptert og godtatt i fellesskapet.

2.3.1 Begrepet stigma

I samfunnsvitenskapelig forskning er stigma begrepet brukt i ulike sammenhenger. Stigmatisering brukes ikke i kun diskursen om funksjonshemming. Begrepet brukes for å avdekke sosiale og relasjonelle fenomener, som vi både finner i sosiologien, psykologien og i spesialpedagogikk. Goffmans stigma begrep viser en vid og samtidig en dyp forståelse av prosessen av stigmatisering av gruppe mennesker. I de fleste forskninger der stigmaten til Goffman er brukt, viser disse til begrepets relevans og viktighet i mellommenneskelig relasjoner. Samtidig har stigma begrepet fått en aktualitet og innpass i samfunnsvitenskapelig forskning fordi begrepet har en såpass stor meningsdannende og betydelig plass hos forskere som avdekker stigmatiseringens påvirkning av gruppe mennesker som er segregerte og marginaliserte i samfunnet. Goffman viser seg som en forkjemper for disse gruppe menneskene som stigmatisering appellerer til. Begrepet har utviklet en individsentrert vektlegging, og i noen aspekter ved hans teori, beveger stigma begrepet fra systematiske og strukturelle forklaringer (Goffman, 2009, s. 26). La oss se videre på stigma begrepet gjennom Goffmans briller.

Goffman gir en rekke forklaringer på stigmatiseringsbegrepet. Ett av disse forklaringene viser til at stigma er en sosial prosess mellom mennesker av ulikhet (Goffman, 2009, s. 20). Goffman antyder at stigma oppstår som en reaksjon fra omgivelser og fellesskapet. Opplevelsen av stigmatisering er derfor avhengig av omgivelsenes reaksjon på annerledeshet hos individet (Goffman, 2009, s. 20). Med andre ord, betyr dette at opplevelsen av stigmatisering ikke kun er begrenset til de funksjonshemmede eller til de

segregerte gruppe mennesker. Det kan skjer oss alle, så lenge vi har egenskaper som er annerledes enn majoriteten.

“The term stigma and its synonyms conceal a double perspective: does the stigmatized individual assume his differentness is known about already or is evident on the spot, or does he assume it is neither known about by those present nor immediately perceivable by them?” (Goffman, 1963, s. 14).

Her ser vi blant annet hvordan Goffman stiller retoriske reflektere spørsmål om et stigmatisert individ erkjenner stigmatiseringen som rettes mot han, eller om han ikke erkjenner at de andre som stigmatiserer er innforstått med hans annerledeshet. Viktigheten i Goffman stigmatiseringsteori handler om sosiale og relasjonelle perspektivet, som han referer til som *social intercourse* (Goffman, 1963, s. 5). Det sosiale og relasjonelle aspektet ved møte med stigmatiserte mennesker, handler hovedsakelig om hvilke holdninger og forforståelse vi møter disse menneskene med annerledeshet på. Holdninger setter tonen for hvilken oppfatning vi *tror* vi har av andre. Goffman setter denne tanken på spissen. “By definition, of course, we believe the person with stigma is not quite human” (Goffman, 1963, s. 5). Goffman antyder likevel ikke at denne tanken er aktuell i ethvert møte med mennesker med annerledeshet. Mellom linjene til Goffman teori foreligger det en etterspørsel av hvordan vi «normale» forstår stigmatisering, og ikke minst hvordan den stigmatiserte responderer til stigmatiseringen han utsettes for.

Hans teori retter fokus mot tre inndelinger av stigma begrepet. Det første handler i stor grad om det fysiske (Goffman, 2009, s. 20). En skadet kropp er antydning svakere enn en frisk kropp. Grekerne hadde nemlig denne tanken da de tok i bruk stigma begrepet i antikkens tid (Goffman, 1963, s. 1). Det andre aspektet ved stigma begrepet er det Goffman kaller svak individuell egenskap som resulterer i avvisning av andre «de normale». Det siste aspektet som Goffman mener er avgjørende for forståelsen av stigmatisering, er forskjeller i rase, religion og kultur (Goffman, 2009, s. 20). «For Goffman, stigma can be understood in three grossly different types: physical differences, perceived character deficiencies and “tribal” stigma of race, nation, or religion» (Goffman, 2017, s. 133). Jeg ønsker ikke å gå i dybden av denne forståelsen av stigmatisering. Men det er viktig å poengtere at alle disse aspektene ved stigmatisering er avgjørende for hvordan stigmatisering påvirker individets rolle og selvoppfatning.

Den første inndelingen som Goffman mener er essensielt viktig å forstå om stigmatisering, handler om er synet på en svak og skadet kropp. Her bruker Goffman (2009) grekerne som et godt eksempel. I antikkens tid var fysisk bemerkelse et alminnelig og sosialt symbol for å unngå menneskelig kontakt med vedkommende (Goffman, 2009, s. 21). Grekernes praksis på den tiden, vekker assosiasjoner med Hitlers utrydding av jødene under andre verdenskrig. Fysisk anmerkning ga den skadet kroppen en identifikasjon som funksjonshemmet, annerledes eller avviker. Fra antikkens tid har mye forandret seg, deriblant også stigmatiseringsbegrepet. «En afgørende forskjell er dog, at det moderne stigmabegreb i høyere grad betegner den personlige skam og vanære mere end personernes rent fysiske kendetegn eller `mærker` (Goffman, 2009, s. 21). Konseptet bak stigmatisering er ifølge Goffman å gi uttrykk for hvilken fare han utgjør for vår egen sosiale identitet og hans medlemskap av et storsamfunn. Frykt for fremmedhet foreligger som et fundamentalt viktig fenomen i diskursen om stigmatisering i møte med annerledeshet. En slik ideologi bygger nemlig på Goffmans teori.

Det interessante om teorien om stigma er hvilken betydning den har for sosiale relasjoner. Goffman mener at kategorisering skaper grupperinger og skiller individene på bakgrunn av deres manglende «normalitet». I stigmatiseringsteorien har persepsjonell forståelse en sentral plass, og handler om hvilket syn man har på blant annet klassifiseringer av stereotyper. I Goffmans forstand knyttes sosial identitet og sosial rolle i samfunnet sammen. «De mennesker, som stigmatiseres, ekskluderes fra en række af de udfordelsesmuligheder og den almindelige respekt, som tilkommer normale mennesker i samfundet» (Goffman, 2009, s. 22). Med andre ord, bidrar menneskelige fordommer og diskriminering ekskludering og utenforskap blant stigmatiserte personer, og ikke minst er dette aktuelt i stigmatiseringsteorien til Goffman.

I boka *Stigma* beskriver Goffman begrepet stigma som en sosial avvisning, der han ser på et mulig spenningsforhold mellom de stigmatiserte individene og sosiale omgivelser (Goffman, 2009, s. 22). Samspillet mellom de stigmatiserte og det sosiale fellesskapet er preget av to ulike sosiale betegnelser som forklarer hvordan stigmatiseringsprosessen utvikles og som inngår i de to aspektene som omfatter Goffmans stigmatiseringsteori. Den første betegnelsen kaller han for *diskreditert* og den andre kaller Goffman *potensiell diskreditert* (Goffman, 1963, s. 4). Hovedforskjellen på disse er handler om at det første begreper viser hvordan den stigmatiserte personen opplever stigmatiseringen som rettes

mot han av omgivelsene, mens det andre handler om stigmatisering som tilstedeværende, men enda ikke oppdaget (Goffman, 2009, s. 22).

Potensiell diskreditert er ifølge Goffman ikke noe den stigmatiserte selv oppdager ved seg selv. Videre finner vi et sentralt begrep i dette underbegrepet i stigmatiseringsbegrepet, er kontroll. Kontroll i forstand av at det stigmatiserte individet, forsøker å kontrollere den informasjonen som den andre tar til seg i den konkrete sosiale sammenhengen (Goffman, 2009, s. 22). Som mennesker er vi i møte med hverandre, opptatt av å bearbeide informasjon som vi oppfatter som viktig. Informasjonen i denne konteksten er ifølge Goffman, den sosiale identiteten til aktørene. I kommunikasjonssammenhenger er evnen til lytting, empati, ærlighet, øyekontakt og annet kroppsspråk viktig, og utgjør blant annet den informasjonen som Goffman i prinsippet omtaler som individuelle egenskaper. Goffman (1963) bruker betegnelsen sosial informasjon når han detaljert beskriver hvordan denne informasjonskontrollen opprettholdes i møte med stigmatiserte personer.

Det er likevel viktig å bemerke seg hva som skiller diskreditert og potensiell diskreditert. I sosial sammenheng kjemper den potensiell diskreditert person for å beholde sin sosiale identitet slik han selv oppfatter seg. Utfordringene som Goffman mener kan ligge i denne kampen, er en kontinuerlig kamp om å forstå hvordan andre oppfatter han. ” Den potensielt miskrediterede kan forsøge at tilbageholde og afgive bestemte informationer om sig selv med henblik på at holde sit potensielle stigma skjult for situationens øvrige deltagere” (Goffman, 2009, s. 22-23).

Det diskrediterte individet har et mulighetspotensial for å skjule sine individuelle egenskaper som risikerer å bli stigmatisert i en sosial kontekst. Dette mulighetspotensialet er å kontrollere informasjonen den andre observerer. Men denne praksisen er ifølge Goffman risikabel og kan resultere med at personens stigmatiserte egenskaper likevel kommer til syne (Goffman, 2009, s. 23).

En diskreditert person derimot, vil stå ovenfor andre utfordringer enn den potensielle diskrediterte personen. Det er fordi den andre/ de andre kjenner til de individuelle karakteristika ved personen. På denne måten er stigmaet ikke et skjult fenomen, men er synlig i den sosiale interaksjonen ved at begge aktørene (den stigmatiserte, og de som stigmatiserer) erkjenner vedkommende sin diskrediterte egenskaper (Goffman, 2009, s. 23). Det interessante ved denne forståelsen av stigmabegrepet er opplevelsen av å ha diskrediterte egenskaper. På dette uttrykker Goffman følgende: Det mest utfordrende og

avgjørende for den sosiale interaksjonen mellom den stigmatiserte og de som stigmatiserer, er hvorvidt «de normale» skal åpenbart vise sin avvisning i møte med stigmatiserte personer. Dette har en sammenheng med det Goffman kaller *synlighet*. Hvorvidt personens diskrediterte egenskaper er synlig i den sosiale konteksten, vil påvirke avvisningen av andre. Synlighet og erkjennelse er derfor viktig begreper hos Goffman. “First, the visibility of a stigma must be distinguished from its “known- about- ness.” When an individual’s stigma is very visible, his merely contacting others will cause his stigma to be known about” (Goffman, 1963, s. 49).

Den andre utfordringen, og som retter seg mot den stigmatiserte aktøren, handler om hvordan den stigmatiserte gjennom den andres briller, opplever seg selv (Goffman, 2009, s. 23). Nøkkelbegrep her vil være selvoppfatning og håndtering av nettopp denne selvoppfatningen. Skal den stigmatiserte personen godta og forholde seg til den sosiale identiteten andre definerer han som?

For Goffman er dette essensielt viktig for å forstå stigmatiseringsteorien. Hans analyser av stigma begrepet består av blant annet en åpenbar stigmatisering eller skjult stigmatisering som direkte eller indirekte påvirker den sosiale konteksten. Goffman mener at det foreligger ett sosialt paradoks i stigmabegrepet. Han forklarer dette ved å eksemplifisere poenget hans gjennom å bruke undertrykkelsesbegrepet synonymt med stigma. Den stigmatiserte må forholde seg til et landskap av paradoks i og med at den stigmatiserte personens identitet er bestemt og kontrollert av «de normale». Her skal «de normale» helbrede den stigmatiserte for den stigmatiseringen han eller hun utsettes for i sosiale sammenhenger. Goffman påpeker her at det sosiale landskapet er dekket av et paradoksalt bakteppe. Den stigmatiserte må forstå seg selv gjennom andres briller, og håndtere sin egen selvoppfatning på bakgrunn av hvordan de «normale» behandler han (Goffman, 2009, s. 24). En slik forskrudd selvoppfatning vil kreve at den stigmatiserte aksepterer «de normales» oppfatning av han, og deretter oppsøke hjelp til selvhjelp og løsrivelse av stigmaet. «Håndteringen af stigmatiserende egenskaber i social interaktion understøtter med andre ord internalisering af en devalueret selvforståelse og en forståelse af sig selv som afvigende» (Goffman, 2009, s. 24).

2.3.2 Stigmatiseringsteorien

Et viktig aspekt ved stigmatiseringsteorien er det Goffman kaller «moral career» (1963, s. 32). *Den moralske karrieren* som Goffman legger til grunn i sin teori, handler i hovedsak om utviklingen av en karriere der den stigmatiserte personen må tilpasse seg omgivelsenes oppfatninger og begrensinger av ham. Den moralske karrieren består av en sosialiseringssprosess der det er ulike faser til stigmatiseringen. Goffman påpeker fire faser som inngår i prosessen. Den første fasen handler om det han kaller «inborn stigma» (Goffman, 1963, s. 32). Dette stigma er iboende og medfødt. Personer som har en medfødt stigma vil strebe etter en tilpasningsferdighet til omgivelsene rundt ham. “On pattern involves those with an inborn stigma who become socialized into their disadvantageous situation even while they are learning and incorporating the standards against which they fall short” (Goffman, 1963, s. 32).

Neste fase handler om hvordan personens familie og nærmiljø kan beskytte han fra hans stigmatiserte egenskaper. Goffman bruker her skolen som et eksempel der han blant annet eksemplifiserer med spesialskoler som en løsning på en elevs annerledeshet/funksjonshemming/lærevansker. I tidlig barnealder vil en person med iboende stigma beskyttes og vernes fra storsamfunnets stigma. Senere i livet ham kunne møte ansikt til ansikt med sannheten om sitt iboende stigma, som ham var skjermet for i barnealder (Goffman, 1963, s. 32-33). Denne beskyttelsen mener Goffman ikke nødvendigvis eliminerer en potensiell stigmatisering. Den stigmatiserte person vil ifølge Goffman, møte seg selv i døra. Tredje fase omfatter i prinsippet likheter med den andre stigmatiseringssprosessen. Goffman hevder at den stigmatiserte personen realiserer sine diskrediterte karakteristika i senere voksen alder. Her oppstår det ikke et radikalt tilpasningsbehov for den stigmatiserte, siden ham allerede kjenner til hvilket stigma han bærer med seg (Goffman, 1963, s. 34). I Goffmans teori er denne fasen betydningsfull for videre utvikling av selvet. Den stigmatiserte er på denne fasen allerede kjent med sine stigmatiserte egenskaper og vil derfor strebe etter finne sin identitet gjennom denne realiseringen. Omgivelsene lærer ham hvem han ved å begrense hans utviklingspotensial til å bli den han er. Den fjerde fasen handler om de personene som har opparbeidet seg en tilpasningsferdighet ovenfor stigma de utsettes for (Goffman, 1963, s. 35). Alle fire fasene i stigmatiserings- og sosialiseringssprosessen preger den individuelle oppfatning og mening om sitt liv og sitt potensial.

“Regardless of which general pattern the moral career of the stigmatized individual illustrates, the phase of experience during which he learns that he possesses a stigma will be especially interesting, for at this time he is likely to be thrown into a new relationship to others who possess the stigma too” (Goffman, 1963, s. 36).

Det viktigste med den moralske karrieren er slik Goffman understreker, viktigheten av hvilken lærdom og erfaring han bærer med seg videre i livet. I stigmatiseringsteorien vil den stigmatiserte gjøres seg refleksjoner omkring hans opplevelse av en moralsk karriere. Stigmatiseringen vil bidra til at den individuelle får et revolusjonerende tankesett, om hvem han er og hvor han står i et landskap av normalitet. I dette ligger det en realisering om at alle mennesker er like uavhengig av dets annerledeshet Goffman forsøker å fremstille dette gjennom å vise til at den stigmatiserte har mulighet til å se tilbake til prosessen og evaluere hva som faktisk ligger i stigma hans (Goffman, 2009, s. 81). Her vil ham oppnå en forståelse om at hans stigma er av humane karakteristika, og slik nærme seg et landskap av inkludering og aksept.

I boka *Stigma* viser Goffman til stigmatisering oppstår i bestemte sosiale sammenhenger (Goffman, 1963). Han understreker i denne sammenhengen at stigmatisering er en sosial prosess som kan oppstå hos hvilket som helst samfunnsindivid. Det vil med andre ord bety at mulighetene for å bli utsatt for stigmatisering er i bunn og grunn lik for alle mennesker, uavhengig av fysiske eller psykiske sykdommer. Goffman (2009) påpeker at personen ikke vil oppleve en avvisning for sin personlige uønskede egenskap, hvis den diskrediterte egenskapen ikke avsløres og erkjennes av personen selv, og de som møter ham.

Goffman var mest opptatt av prosessen mot stigmatisering. Han retter et kritisk blikk mot sosiale prosesser der stigmatisering oppstår og hvordan relasjoner mellom mennesker preges av stigmatisering. Goffmans analyser tar hensyn til hva som ligger i stigma begrepet, hvordan det oppstår og ikke minst opplevelsen for begge parter som berøres av stigmatiseringen (Goffman, 2009, s. 30).

Stigmatiseringsprosessen starter i all hovedsak når «den normale» og «avvikere» stiller ansikt til ansikt med hverandre. I stigmatiseringsteorien kalles dette møte for *mennesker med blandet sosial identitet*. Her er det snakk om normalitet og avvik, som møter ansikt til ansikt. Stigmatiseringsteorien viser til et dobbelt perspektiv på stigmatiseringsbegrepet. Dette doble perspektivet er i prinsippet en refleksiv stigmatisering. Her finner vi opplevelsen av å bli stigmatisert på den ene siden, og håndteringen av opplevelsen på den

andre siden (Goffman, 2009, s. 31). Dette doble perspektivet er også essensielt viktig for forståelsen av stigmatiseringsprosessen. Utøvelsen av et stigma medfører opplevelse av å bli stigmatisert, og opplevelsen av å bli stigmatisert vil igjen kunne gi rom for misoppfatninger om sin egen identitet. Enhver stigmatiseringsprosess er ifølge Goffman (2009) styrt av kulturelle og normative krefter.

Stigmatiseringsteorien er essensielt viktig i sosiale kontekster der ekskludering og marginalisering tar plass. Aksept av andre, er den største kampen de stigmatiserte gjerne opplever. Goffman utviklet teorien om stigmatisering som et verktøy for «a man`s understanding of himself» (Goffman, 1959). Han plasserer stigmafenomenet i teoretisk ramme. Teorien om stigmabegrepet setter menneskelig atferd i perspektiv. Goffmans teoretiske tilnærming gir en grunnleggende og helhetlig forståelse av hvordan stigma påvirker sosiale interaksjon og utviklingen av selvforståelse i samhandling med andre mennesker. Goffmans teori om stigma forsøker å få frem at «den normale» og «avviker» i prinsippet ikke er radikalt ulike. Det er bemerkelsesverdig at Goffman forsøker å bruke stigmatiseringsteorien for å fremstille viktigheten ved å utvikle en ny måte å tenke om normalitet/ avviks diskurser. Tradisjonell tankemåte om normalitet og avvik, er ifølge Goffman til lite hjelp når vi står ovenfor stigma utfordringer i praksis. Synet på normalitet og avvik er kontekstavhengig og har en variert betydning (Goffman, 1963). Tradisjonell tankemåte vil derfor ikke gi svar og løsninger på hvordan man håndterer stigmatisering.

2.4 Julia Kristeva

Filosof og psykoanalytiker Julia Kristeva skrev boken *Brev til presidenten* (2008). I boken skriver hun et brev til den daværende presidenten i Frankrike Jacques Chirac. Hun bruker sin posisjon og rolle som psykoanalytiker i tverrfaglig arbeid. Julia Kristeva er kjent for sitt engasjement og kamp for mennesker med funksjonshemming. Dette gjør hun ved å blant annet skrive et brev til den franske presidenten med forsøk på å nå frem til både presidenten og storsamfunnet. Brevet symboliserer et personlig budskap. Hun henter inspirasjon fra den franske revolusjonen med slagordene: frihet, likhet og brorskap. Hun bruker et tilleggs begrep til de franske slagordene under den franske revolusjonen; nemlig sårbarhet. Kristevas kampord løfter diskursen om funksjonshemming, der hun bruker tverrfaglig kunnskap og erfaring til å argumentere for funksjonshemmingens plass blant de «normale». Kristeva er assosieres med filosofer som Bakthin. Dette fordi Kristeva i likhet med Bakthin mener språket har en enorm betydning for menneskelig kontakt og nærhet.

Kristeva (2008) mener at språket definerer våre holdninger i møte med andre mennesker. Hun henter inspirasjon fra filosofen Bakthin og er enig i hans forståelse av språklig betydning i menneskelige relasjoner. Dialogsbegrepet er derfor sentralt i Kristevas tilnærming. Kristeva evner å reflektere over isolering og forsømmelser som personer med funksjonshemninger er utsatt for.

Kristeva var opptatt av anerkjennelse og annerledeshet for alle mennesker, men det er noe hun understreker gjennom funksjonshemmede. Hennes teori om møte med mennesker med funksjonshemming, handler om å erkjenne sårbarheten og likhetene alle mennesker har til felles. Nærhet, anerkjennelse og avhengighet til andre medmennesker er essensielle viktige verdier i hennes tilnærming. Hun evner å sette prioritet på funksjonshemming i samfunnet.

Det er tydelig at Kristeva ikke ønsker et isolert liv for funksjonshemmede, og sier på følgende måte; «Livet kan ikke leves alene, individuelt, det må leves i aktivt samvær med andre, og det krever at man tar hensyn til den enkelte» (Kristeva, 2008, s. 28). Kristevas tilnærming tar opp blant annet hvordan refleksivitet ovenfor våre egne holdninger, forforståelse og frykt i møte med annerledeshet bidrar til å opprettholde og forsterke konstruerte dikotomier som urettferdighet og rettferdighet, politiske ideologier og sårbarhet, funksjonshemming og frisk og normalitet og avvik (Kristeva, 2008, s. 8). Kristeva (2008) påpeker en rekke relevante og fundamentale hovedpunkter i diskursen om normalitet og stigmatisering i møte med funksjonshemming.

Hos Kristeva er det bemerkelsesverdig at hun har en rekke refleksjoner om hvordan vi møter mennesker med funksjonshemming. Hennes lidenskap og kamp for mennesker med funksjonshemninger, handler om at Kristeva selv har en funksjonshemmet sønn, som har opplevd stigmatisering og ekskludering av fellesskapet (Kristeva, 2008). Hennes erfaringer og opplevelser gjennom sønnens funksjonshemming har preget hennes arbeid som psykoanalytiker og forsker. Hun tar kampen på vegne av funksjonshemmede og deres nærmeste.

Gjennom sin vitenskapelig forfatterskap fremstiller og diskuterer Kristeva (2008) bevisstgjøringer og realiseringer om hvordan funksjonshemming oppstår. Hun er relevant i norsk forskning og samfunn, og hennes fremstillinger av funksjonshemming viser til en bred kontekstuell tverrfaglig sammenheng. Hun viser til at forståelsen av hva funksjonshemming innebærer og hvordan dette preger individet og fellesskapet, primært handler om å skape en felles og solidarisk forståelse. Kristeva poengterer også at

fremmedfrykt og ekskludering blir kjente begreper om samfunnet ikke inkluderer alle individer, uavhengig av deres egenskaper (Kristeva, 2008, s. 86). Hun er svært opptatt av anerkjennelse og solidaritet. Spesielt ovenfor funksjonshemmede mennesker. Erkjennelse av funksjonshemminger blant oss, vil kunne bidra til anerkjennelse og solidarisk samhold, mener Kristeva (2008). Hennes brev (2008) til den daværende franske presidenten har gitt et nytt perspektiv på funksjonshemmingens plass og betydningen av annerledeshet og sårbarhet.

«Hver enkelt person med funksjonshemning opplever sin situasjon på en spesifikk, annerledes og enestående måte» (Kristeva, 2010, s. 34). Ifølge Kristeva er funksjonshemming en av flere måter å leve på. I dette vektlegger hun en forståelse om at det er mer til av verden vi lever i. Hun gir uttrykk for at det er mer til av livet enn det «normale». I boken *Brev til presidenten* skildrer Kristeva møte med funksjonshemmede mennesker. Her beskriver hun blant annet viktigheten av anerkjennelse for det som er annerledes. Hun går veien om menneskearten og mener at alle mennesker kommer av en rase og er i et felles slektskap. For Kristeva er det først og fremst inkludering av funksjonshemmede mennesker det som vektlegges i hennes kamp. Hun bruker begrepene solidaritet, anerkjennelse, annerledeshet og sårbarhet. Disse begrepene er aktuelle der funksjonshemming oppstår som en stigmatisert og ekskluderende egenskap.

2.4.1 Det semiotiske og det symbolske aspektet ved språket

Kristeva vektlegger språkets betydning. I Kristevas teori er språket en inngang for å problematisere hvordan kategorisering av mennesker foregår. Hun mener at språket er et verktøy for å forstå inndelingene i samfunn. Hun ønsker å synliggjøre hvordan språket gir mening og innhold (Kristeva, 2008). Eksempelvis er den friske og den syke i ulike kategorier. Disse kategoriene danner så roller, forventninger og ansvar. Hun påpeker at vi bruker språk for å skape nærhet eller distanse til andre mennesker på. Kristeva deler inn språket i to perspektiver: det semiotiske og det symbolske (Kristeva, 2008, s. 13). Disse perspektivene viser grunnlaget i hennes syn og mening om samfunn og funksjonshemming. Hun hevder at gjennom språket danner vi mening og kontakt med det uforståelige og fremmede. Språket blir til gjennom forståelsen av hva det kan brukes til. Det betyr at språket primært ikke er til for å danne mening, men at gjennom språket tilegner vi oss en forståelse og kunnskap om et fenomen. Ifølge Kristeva handler det semiotiske nettopp om dette (Kristeva, 2008, s. 13). Mennesker bruker det semiotiske perspektivet av språket for å

komme i kontakt med omgivelsene. Språket skaper kontakt før den gir mening (Kristeva, 2008, s. 13). «Det semiotiske er det «merkelige» og «ulogiske» ved individets tale, som ikke lar seg redusere til mening eller informasjon» (Kristeva, 2008, s. 14-15). Innenfor det semiotiske aspektet beskriver Kristeva (2008) nærhet og medmenneskelighet til din neste. Kristevas evne til å se sammenhengen av det semiotiske aspektet ved språket og sårbarhet er mest interessant innenfor hennes teoretiske tilnærming. For Kristeva handler det semiotiske aspektet til for å møte den Andre og hans sårbarhet. Dette beskriver Kristeva som alminnelig påkall for alle mennesker (Kristeva, 2008, s. 39).

Det symbolske er forskjell fra det semiotiske. Det symbolske skaper mening og forståelse. Mennesker bruker det symbolske ved språket til å kategorisere omgivelsene og menneskene. Kristeva (2008) benevner kategorier. Kategorier hjelper oss å skape mening. Ved hjelp av kategorier får vi en anelse om andres sosiale identitet og status. Kristeva mener at det symbolske ved språket er nødvendig for å forstå omgivelsene og verden rundt oss (Kristeva, 2008, s. 15). Omverden får plutselig en mening for oss. Samtidig vil det symbolske aspektet være til hjelp for å definere vår egen sosiale identitet. «Kategoriene skaper orienteringspunkter som individets selvforståelse formes av» (Kristeva, 2008, s. 15). Kategorier har hos Kristeva både et positivt og et negativt aspekt. Kategorisering oppstår som et positivt fenomen, mener Kristeva hvis kategoriseringen holder orden på omverdenen (Kristeva, 2008, s.15). Ved hjelp av kategorisering er vi i stand til å finne oss selv og hvem vi er. «Jeg vet hvem jeg er fordi jeg vet hvem jeg *ikke* er» (Kristeva, 2008, s. 16). Det beskriver viktigheten ved det symbolske aspektet ved språket i Kristevas tilnærming.

Kristeva (2008) bruker det symbolske aspektet ved språket for å understreke viktigheten av selvforståelse og forståelse ovenfor andre mennesker. Hun var ikke opptatt av begrep og lyder, altså det som ofte kan forstås som språkets primære funksjon. Kristeva mente at språkets primære funksjon, er språkets effekt om selvforståelse og medforståelse for andre mennesker. Det symbolske aspektet ved språket blir derfor en nødvendighet for vår egen selvoppfatning og ikke minst for hvordan vi forstår andre mennesker rundt oss. I kontekst av funksjonshemning, mener Kristeva (2008) at det symbolske perspektivet av språket bidrar til at mennesker med funksjonshemning konfronterer seg med sin kategorielle plassering i samfunnet.

Mye av Kristevas språklige tilnærming retter seg mot faktumet at språket er mer enn ord og lyd. Hun ønsket at mennesker var seg bevisst på språkets innflytelse og påvirkning i møte med funksjonshemmede mennesker. Som språkbrukere bør vi være innforstått med språkets makt i møte med mennesker. Hun bruker språkfilosofi til å beskrive og argumentere for at funksjonshemmede mennesker kontinuerlig konfronteres med ekskludering gjennom kategorisering. Kategorisering kommer av fremmedfrykt for det ukjente. Språklige dikotomier plasserer mennesker i kategorier som; kjent eller fremmed, syk eller frisk, normal eller funksjonshemmet. Kristevas tilnærming viser at kategorier er en måte å skape oversikt over likheter og ulikheter blant de menneskene vi møter (Kristeva, 2008, s. 24). Kristevas tilnærming handler i størst grad om holdninger og hvordan vi kan oppnå en holdningsendring i møte med funksjonshemming. Kristeva anser viktighet i å bevisstgjøre oss på våre holdninger til funksjonshemmede. Dette er oppnåelig gjennom at vi forstår det symbolske aspektet ved språket. Bevissthet for Kristeva betyr å ha en grunnleggende forståelse om hvilke holdninger vi har i møte med annerledeshet. Før vi kan oppnå en holdningsendring ovenfor funksjonshemmede, må vi erkjenne den som er annerledes og den som bærer en annerledeshet. Annerledeshet finnes hos alle mennesker, mener Kristeva (2008). Med annerledeshet følger også sårbarhet. Dette er grunnleggende det samme for alle mennesker, uavhengig av sosiale kategorier og plasseringer i samfunnet. Kristeva (2008) mente at dette var fundamentalt viktig (Kristeva, 2008). Erkjennelse viser reflektiv forståelse. Den viser også at vi er mottakelige for det ukjente, at vi er i stand til å forstå det ukjente. Erkjennelse av vår egen sårbarhet og annerledeshet kan forstås på denne måten: Vi møter oss selv gjennom den Andre. Kristeva hevder blant annet at i møte med Den Andre, møter vi oss selv. På dette sier hun følgende: «Vi må lære oss å erkjenne vår grunnleggende avhengighet av den Andre i sin annerledeshet, som individ» (Kristeva, 2008, s. 24). Den andres annerledeshet er ifølge Kristeva en gjenspeiling av vår egen annerledeshet. I den andres annerledeshet, kommer vi i kontakt med vår egen annerledeshet. På bakgrunn av dette setter Kristeva (2008) det semiotiske foran det symbolske aspektet ved språket. En slik teoretisk forståelse av språkets betydning viser at det foreligger en fundamental menneskelig avhengighet hos alle mennesker, både den friske og den syke, den normale og den funksjonshemmede. Forståelsen av menneskelig slektenskap, er hos Kristeva (2008) essensielt viktig.

2.4.2 Sårbarhet og annerledeshet

Kristeva henter inspirasjon fra den franske filosofen Emmanuel Levinas. Inspirasjonen hun henter fra Levinas viser hun til å gi uttrykk for viktigheten av å erkjenne annerledeshet. Når Kristeva adresserer annerledeshet bruker hun stigmatisering av funksjonshemming som et argument. Hennes tilnærming viser i denne forstand hvor viktig opplevelsen av ekte menneskelig kontakt er, også for mennesker med funksjonshemming. Funksjonshemmede er i stand til å dra nytte av en human og ekte kontakt (Kristeva, 2008, s. 24).

Begrepet sårbarhet har en betydelende plass i hennes tilnærming. Sårbarhet ligger ikke kun i den funksjonshemmede som bærer en hemming og en annerledeshet som er ulik fra folk flest. Sårbarhet er en iboende og menneskelig egenskap som hver og enkelt har. «Vi må erkjenne at det finnes et slektskap mellom oss og de Andre- de som er annerledes, de som vi holder på avstand- som er dypere enn språklig dikotomier, kategorier og konvensjoner» (Kristeva, 2008, s. 25). Skjønnheten i dette Kristeva skriver, viser at likhetene våre utspiller ulikhetene. Kristeva bruker sårbarhet som en universell egenskap for alle mennesker: den friske og den syke, normalitet og avvik. Alle har en sårbarhet, og vi møter vi egen sårbarhet i den Andre. For Kristeva kan vi oppnå solidarisk samhold, om vi bevisstgjør oss på vår egen sårbarhet. Hun mener derfor at sårbarheten er veien til solidaritet. Sårbarhet er det som forener ulikhetene våre. Sårbarhet er menneskelig og forbyggende for stigmatisering, ekskludering og dehumanisering.

Kristevas filosofi bruker annerledeshet som et universelt begrep, som angår oss alle. Kristeva mener annerledeshet er noe alle mennesker har til felles. Hun knytter ikke annerledeshet til kun funksjonshemming/ utviklingshemming, men mener at alle mennesker bærer på en annerledeshet som gjør dem unik og ekte. Møte med annerledeshet gir en åpenbaring og realisering om at det normale liv nødvendigvis ikke er den eneste liv. En slik tanke forutsetter å erkjenne at livet kan leves på ulike måter. Hun kjemper for at individuelle forutsetninger skal ha prioritet i samfunnet. På grunnlag av dette hevder Kristeva (2008) at ekthet i møte med andre mennesker er grunnleggende viktig. Å kunne møte hverandre med ekthet. Hun begrenser ikke spørsmålet om annerledeshet kun til gruppen funksjonshemmede. Ifølge Kristeva (2008) er vi alle funksjonshemmet og sårbarhet er noe vi har til felles. Dessverre er mennesket ikke i kontakt med sin egen sårbarhet, som forutsetter at vi ikke kommer i kontakt med andres sårbarhet. Denne erkjennelsen mener Kristeva, er problematisk (Kristeva, 2008).

Kristeva problematiserer annerledeshet, og mener at dette kan gi en oppleve av å true våre interesser, samfunn og politikk, fordi annerledeshet oppfattes som fremmed og ukjent. Naturlig nok ser Kristeva dette i kontekst av funksjonshemming. Kanskje er det her Kristeva oppfordrer sterkest til anerkjennelse? Nettopp for å tenke mer av det ukjente og mindre av det normale. Brevet til presidenten har nettopp denne funksjonen. Hun ønsket å nå frem til både presidenten og til storsamfunnet. Hun ønsker å bringe medforståelse for sårbarhet i oss selv og hos den Andre i møte med hverandre. Hun ønsker å ufarliggjøre funksjonshemming ved å vise til at funksjonshemming kun oppstår der stigmatisering og ekskluderende holdninger eksisterer. Slik utvider Kristeva sin tilnærming om marginalisering av funksjonshemmede. I møte med annerledeshet har mennesket et iboende behov for å kategorisere og definere annerledesheten vi konfronteres med. Vi ønsker å forstå den vi møter. Behovet for å skape orden rundt oss, argumenterer Kristeva i diskursen av det symbolske aspektet ved språket (Kristeva, 2008). Kristeva råder mot å redusere mennesker til fysiske, kognitive eller sosiale hemninger.

Det er nødvendig å ha fenomenforståelse for Kristevas filosofi. Hun bruker blant annet betegnelsen *den Andre*. Kristeva problematiserer betydningen av *den Andre*. Hun bruker betegnelsen om oss alle. Den Andre er en del av oss. Kristeva (2010) mener likevel at denne delen av oss er fremmed for oss som vi ikke kjenner til. I møte med andre mennesker som er annerledes fra oss selv, oppstår også en frykt for å møte den fremmede i oss. Denne tanken er viktig i Kristevas filosofi. Hun problematiserer møte med annerledeshet og mener dette er veien til anerkjennelse for vår egen sårbarhet. På denne måten kan vi også anerkjenne andres annerledeshet og sårbarhet.

I filosofiens språk er den Andre min neste. Kristeva var opptatt av å finne likheter mellom den funksjonshemmede verden og en ikke- funksjonshemmede verden (Kristeva, 2010, s. 50). Sårbarheten var et som kunne føre mennesker sammen, på tross av ulikhetene. «Å utforske våre egne grenser gjør oss bedre i stand til å indentifisere oss med de grensene funksjonshemmede subjekter konfronteres med» (Kristeva, 2010, s. 56).

På det engelsket språket blir betegnelsen Den Andre kalt «others» eller «the other». Dette er synonymt med det Kristevas omtaler som «den Andre. Det engelske begrepet «others» er et mer radikalt begrepet enn den norske betegnelsen «den Andre». I det engelske språket referer vi gjerne «others» som en gruppe menneske som er fremmed for oss, gjerne «strangers», slik det kalles (Kapùscinski, 2008, s. 13). Når noen er «strangers» distanserer

vi oss fra dem fordi vi enten er uenige med deres holdninger, kulturelle levemåter, deres ideologi eller livssyn og funksjonshemming. De forblir fremmede i møte med oss på bakgrunn av forskjellighetene mellom oss (Chang, 2008, s. 26). I Kristevas filosofi er tydelig at hun setter individet først. Hun oppløfter funksjonshemmedes plass i samfunnet og viser til refleksjoner om at funksjonshemming er iboende og universell for alle mennesker. Funksjonshemming handler om en sårbarhet i mennesket som stadig vekk konfronteres av normative krav, forventninger og generaliserende holdninger. Mennesker med funksjonshemming blir stadig vekk konfrontert med sin annerledeshet og Kristeva forsøker å nærme seg en forståelse for den annerledesheten mennesker med funksjonshemming opplever. I kristevas filosofi er annerledesheten og funksjonshemming eksisterende blant alle mennesker (Kristeva, 2008). Hun eksemplifiserer de funksjonshemmedes kamp med politiske kamper som raseskille eller religiøse kamper (Kristeva, 2010).

I Kristevas filosofi er den Andre en jeg kan identifisere meg med. Begreper som funksjonshemming og den Andre viser at det eksisterer skille mellom oss og de Andre, ifølge Kristevas filosofi (Kristeva 2010). Faktorene som kan skille oss fra den Andre kan være ideologi, kulturelle levemåter, livssyn, utdanning, geografiske avgrensinger, kjønn, alder og ikke minst funksjonshemming. Det er viktig å presisere at et slikt skille i utgangspunktet ikke eksisterer men er skapt av oss mennesker. I utgangspunktet handler skiller om kategoriseringer for å skape orden, slik Kristeva (2010) snakker om den symbolske orden. Fokus på normalitet og avvik, kan bidra til å skape en form for nærhet og distanse, en tilhørighet eller fremmedhet. Kristeva mener at alle mennesker, uavhengig av funksjonshemming og frykt, er grunnleggende i slekt. Vi må derfor kunne bevege oss utenfor kjente omgivelser og stabilitet og møte oss selv i den Andre.

Kristeva (2008) setter møte med funksjonshemmede mennesker i sosialfilosofisk perspektiv. Møte med en funksjonshemmet person er mer enn å møte hemningene til vedkommende. I det øyeblikket vi frykter å møte annerledeshet, distanserer vi oss fra å møte oss selv i den andre. Slik snur Kristevas (2008) filosofi en generalisert holdning om funksjonshemming. Distanse og frykt skaper ubevisst andregjøring. For Kristeva er dette nettopp det erkjennelse av vår egen sårbarhet bidrar til.

3.0 Metodologi

Å velge en god forskningsmetode handler å gjøre grundig vurdering av hvilke forsingsfremgangsmåter som vil gi svar på problemstillingen. Kunnskapen som blir anvendt i forskningsprosjektet kan være av tidligere forskning, forskning som allerede sier noe om det/de fenomenene vi ønsker å studere. Forskningsprosess kan gjøres systematisk, der gjennomgang av data skal gi ny kunnskapen om det forskningsfeltet som studeres.

«En metode er en fremgangsmåte, et middel til å løse problemer og komme frem til ny kunnskap. Et hvilket som helst middel som tjener formålet, hører med i arsenalet av metoder» (Dalland, 2012, s. 111). En metode skal kunne gi svar på det forskningen spør etter. Dette forutsetter at utforming av problemstilling er gjort grundig. Gjennom å arbeide med denne masteroppgaven har jeg erfart fleksibilitet i utformingen av problemstillingen.

Dette prosjektet er i retning av kvalitativ forskning. «En viktig målsetting med kvalitative tilnærminger er å oppnå en forståelse av sosiale fenomener. Fortolkning har derfor særlig stor betydning i kvalitativ forskning» (Thagaard, 2013, s. 11). Likevel er det viktig å presisere at prosjektet ikke karakteriserer typisk kvalitativ forskning. Prosjektet har egen metodisk utvikling. Thagaard (2013) skriver at valg av metode må sees i sammenheng av den kjennskapen og forståelsen forskeren har til feltet eller tema som skal forskes på. Jeg mener at tematikken i prosjektet mitt absolutt har blitt preget av en faglig nysgjerrighet.

«Kvalitative metoder egner seg godt til studier av temaer som det er lite forskning på fra før, og hvor det derfor stilles særlig store krav til åpenhet og fleksibilitet» (Thagaard, 2013, s. 12). Denne masteroppgaven skal vise til grad av selvstendighet og refleksjoner omkring et tema som er omdiskutert i mye forskning. Formålet med denne masteroppgaven er å oppnå bredere forståelse av funksjonshemning i samfunnet. Jeg ser en mulighet for å oppnå dette ved å bruke ulike teorier som viser til dypere forståelse av funksjonshemning og stigmatisering.

Jeg velger å bruke hermeneutikk i min forskning. Dette fordi jeg ønsker å reflektere om forståelsen som jeg som forsker går inn i prosjektet med. Jeg ønsker å bruke kunnskap om hermeneutikk til å løse faglige spørsmål knyttet til dette prosjektet. Jeg anser hermeneutikk som en god vitenskapelig metode for mitt prosjekt fordi denne metoden tradisjonelt har vært knyttet til forståelse og tolkningen (Krogh, 2014, s. 8). Forståelse og fortolkning betraktes som en del av menneskets væren. Det er et fundamentalt viktig aspekt av

menneskets væren. Hermeneutikk finner vi innenfor kvalitativ forskning, og denne vitenskapelige tilnærmingen gir rom for refleksjon av fenomenet forståelse. Og det er nettopp denne måten å tenke og forstå omverden på, som jeg som forsker på dette prosjektet ønsker å oppnå gjennom å arbeide med dette prosjektet.

Prosjektet handler om å problematisere ulike perspektiver av normalitetsideologien som i utgangspunktet ikke er synlig der ideologien står alene. Med andre ord betyr dette at metoden hermeneutikken vil være et godt verktøy til å finne tråder ved teori til Goffman og Kristevas som jeg kan bruke for å undersøke og finne manglende diskusjoner i normalitetsideologien. Hermeneutikk gir rom for refleksjon og tolkning av det som står i tekstene. Ved å bruke hermeneutikk som metode for dette prosjektet oppnår jeg samtidig en meningsforståelse om tema i prosjektet mitt. Metoden vil hjelpe meg til å oppnå større forståelse om hva som ligger i normalitetsideologien som ellers ikke er synlig. Ved å bruke andre teoretiske perspektiver til å problematisere usynlige merknader ved normalitetsideologien oppnår jeg både en meningsforståelse om innholdet i ideologien og samtidig større faglig innsikt.

I dette prosjektet har jeg som forsker arbeidet ut ifra forståelsen om at funksjonshemning kan ha flere sammenhenger med andre samfunnsmessige faktorer som politiske og ideologiske føringer, holdninger og verdier, menneskesyn, tilrettelegginger i samfunn. Funksjonshemning blir på denne måten ikke bare et spesialpedagogisk fenomen, men et tema som beveger seg over i andre fagområder. Forståelsen av utfordringene ved funksjonshemning får en større betydning og sammenheng med andre fag og samfunnsproblematikk. Å forstå funksjonshemning på denne måten kan også bidra til bedre praksis og økt kunnskap om dette fenomenet.

3.1 Stryke og svakheter ved prosjektet

Dette prosjektet vil drøfte perspektiver ved normalitetsideologien som står uproblematisert. På bakgrunn av dette har jeg forsøkt og funnet tidligere forskning på dette området. Jeg har brukt ulike databaser til å finne forskning om normalitetsideologien og problematisering rundt denne normalitetsteorien. Mye av søketreffene tyder på at det ikke er gjort foreløpig forskning nasjonalt. Jeg anser dette som både en styrke og en svakhet for dette prosjektet. Jeg opplever at mangel på forskning og problematisering av normalitetsideologien som en svakhet fordi jeg mener forskning på normalitetsideologien kan fortelle oss mer om funksjonshemning og utfordringene med funksjonshemning som

oppstår i samfunnet. Til tross for at jeg ikke har funnet forskning som problematiserer normalitetsideologien, kan mine funn bidra til både videre forskning og nye oppdagelser av normalitetsideologien som kan problematiseres videre. Jeg har også reflektert over mulighetene til å velge en metodisk tilnærming som jeg anser en best egnet for mitt prosjekt. Dette handler om at jeg ikke har funnet tidligere forskning på dette tema. Jeg opplever på bakgrunn av dette at mine metodiske valg har vært mindre begrenset.

3.2 Hermeneutikk

Begrepet hermeneutikk har gresk opprinnelse. Hermeneutikk er «*kunsten om å forstå*» (Thomassen, 2006, s. 159). Hermeneutikk ble brukt for å tolke tekster i Bibelen slik at leseren forstod budskapet i de hellige skriftene. Hensikten med skriftlig tolkning av tekster handlet om å forstå budskapet og innholdet i tekstene. Denne måten å analysere tekster er en form for en hermeneutisk fortolkning. Som mennesker er vi tolkende skapninger. Vi tolker informasjon gjennom tale, skrift og kroppsspråk. På denne måten har mennesket tolkningsevner. «Hermeneutikken er den filosofiske disiplin, som undersøker og forklarer fortolkningen og forståelsen» (Gulddal & Møller, 1999, s. 10). I forsøk om å fortolke et fenomen eller en tekst, er det i utgangspunktet essensielt viktig å ha forstått det som skal tolkes. Tolkning og forståelse er på denne måten sammenhengende og utfyllende begreper. Tradisjonelt sett har hermeneutikk vært en tolkningslære eller forståelselære. Det vil si at tolkning og forståelse står sentralt. Hermeneutikk er i prinsippet ikke en teori, men betraktes som en vitenskapelig metode for forskning innen humanvitenskap og åndsvitenskap (Krogh, 2014, s. 10).

I noen aspekter innenfor åndsvitenskapen, betraktes hermeneutikk ikke som en metode. Utvilsomt i vitenskapen, blir hermeneutikken bestående av ulike retninger og felt som kan si oss noe om hvilke fremgangsmåter og fremstillinger om et fenomen. I moderne filosofi er Gadamer den mest kjente hermeneutiske bidragsyter (Krogh, 2014, s. 38). At hermeneutikk ikke anses som en vitenskapelig metode, skyldes Gadamers syn og oppfatning av hva som ligger i hermeneutikken. Argumentet for at hermeneutikk ikke er en metode handler om at Gadamer påstår at forståelse og tolkning ikke kunne reduseres til vitenskapelig metodologi (Krogh, 2014, s. 45). Han mener altså at hermeneutikk er mer enn metode med spesifikke fremgangsmåter.

Tradisjonell hermeneutikk og filosofisk hermeneutikk er ulike vitenskapelige fremgangsmåter innenfor det hermeneutiske landskapet. Selv om vi finner ulike perspektiver innenfor hermeneutikk, står den likevel sterkt i mange humanistiske vitenskapelige forskninger. Dette skyldes at fortolkningslæren hovedsakelig gir rom for dypere forståelse av hva forståelse innebærer. Denne kunsten forsøker hermeneutikkens far, Gadamer å understreke.

Dette prosjektet vil hovedsakelig forholde seg til filosofisk hermeneutikk.

Forståelse er en del av vårt forhold til omverdenen. «Hermeneutikk er en filosofi om forståelse som vektlegger at all forståelse er kontekstuell; all forståelse er dannet i en historisk og kulturell sammenheng» (Nortvedt & Grimen, 2004, s. 40). Ved hjelp av vår fortolkning kan vi forstå hvordan fenomener henger sammen og hva som påvirker hverandre. Hermeneutikk som er kunsten om å forstå, er nyttig i all vitenskap og teoretisk forskning, fordi hermeneutikk, med betraktning i Gadamers formening om at hermeneutikk, handler om kunsten om å forstå og derfor mer enn bare en vitenskapelig fremgangsmetode.

3.3 Min hermeneutiske utvikling

Min vitenskapelige tilnærming for dette prosjektet er hermeneutikk. Valget for denne vitenskapelige tilnærmingen ble til gjennom prosjektets arbeid. Jeg kom til et punkt i prosjektet mitt hvor jeg måtte stille meg utenfor skriverollen og reflektere over hvilke krav til vitenskapelig metode som prosjektet krevde. Det er klart det er andre vitenskapelige tilnærminger som kunne latt seg gjøre i dette prosjektet. Begrunnelsen for at hermeneutikk er en god metode for dette prosjektet har en sammenheng og betydning for prosjektets fremgangsmåte. Store deler av prosjektet fremgangsmåte har vært preget av refleksjon og tolkning av tematikk og tekstene som jeg har brukt i oppgaven.

Jeg fikk en forsmak av hermeneutikkens viten og verden gjennom refleksjonene om prosjektets tematikk. Prosjektet krevde forståelse om ulike begrepsfenomener; *stigma*, *normalitet*, *funksjonshemning*, *annerledeshet* og *sårbarhet*. Begrepsforståelse er essensielt viktig for tolkningen av ulike utfordringer i kampen om funksjonshemning og deres plass i samfunnet.

Jeg ønsker å fremstille noen måter å bruke hermeneutikk som metode. Jeg har arbeidet med tema funksjonshemning og stigmatisering mot funksjonshemmede. Jeg har gått inn i

dette prosjektet med allerede tanker om at det er noe ved denne diskursen som bør og må sees nærmere. Min for forståelse om temaet har på ulike måter preget prosjektets progresjon og utbytte. Dette er i likhet med Gadammers mening om hvordan mennesket bruker sin forståelse av et fenomen til utvikling (Krogh, 2014, s. 39). Jeg støtter meg derfor til Gadammers formening om at hermeneutikk er mer enn kun en metodologisk fremgangsmåte med spesifikke retningslinjer slik vi gjerne finner innenfor kvalitativ og kvantitativ metode. Min hermeneutiske utvikling har derfor bestått av refleksjoner omkring hvordan teoriene kan sees i sammenheng av hverandre. Ikke minst har prosessen handlet om hvordan jeg kan bruke teoriene til å besvare de spørsmålene jeg mener bør stilles.

Hermeneutikk skal kunne gi forskeren et bredt landskap til å bevege seg i, i sin forskning. Dette har jeg som forsker fått mulighet til ved å reflektere over min egen hermeneutiske utvikling. Jeg velger å kalle prosessen hermeneutisk utvikling fordi denne utviklingen har vært mulig for meg fordi hermeneutikken legger opp til at forskeren kan bruke hermeneutikken til å reflektere over tolkningene og forståelsen av ulike fenomener. Her sier jeg meg enig i Gadammers synspunkt om hermeneutikk som mer enn en metode. «Han ville vise at hermeneutikk og forståelse lå dypere enn metoden, uansett hvilken vitenskap det var snakk om» (Krogh, 2014, s. 45).

Jeg har gjennom min hermeneutiske utvikling kommet frem til ulike funn som gir prosjektet hovedpunkter som kan følges videre og drøftes. Disse hovedfunnene er gjort ved å gå inn i teoriene jeg har brukt.

3.4 Hovedpunkter til drøfting

Jeg har satt opp en liste over de ulike hovedfunnene/ hovedpunktene som jeg skal drøfte og bruke i diskusjonskapittelet senere. Punktene viser hvilke deler av perspektivene i Goffmans teori og Kristveas teori som jeg har valgt å bruke for å problematisere normalitetsideologien. Jeg ønsker å dele drøftingskapittelet ved å begynne med Goffmans teori og avslutte med Kristevas teori. Jeg skiller tydelig Goffman og Kristeva, og skriver hver del separat. Mine analysefunn er gjort på bakgrunn av hermeneutisk disiplin, hvor jeg har brukt læren om å tolke og forstå teorier til å se dette i sammenheng av normalitetsideologien. Hermeneutisk disiplin viser hvordan jeg som forsker har forstått teoriene om stigmatisering og annerledeshet og sårbarhet. Videre bruke denne teoriforståelsen til å problematisere sider ved normalitetsideologien som naturlignok ikke

er synlig. Jeg stiller meg på ingen måte kritisk til normalitetsideologien, men ønsker å problematisere ideologien ved å bruke teori til å belyse det ideologien i grunn viser. Det er ingen fasit på hvilke punkter ved teoriene til Kristeva og Goffmans som gir best tolkning av normalitetsideologien. Jeg ønsker derfor å gi grundig forklaring om funnene i dette prosjektet, før det kan drøftes.

Jeg vil begynne med å velge ut sider ved normalitetsideologien som jeg skal arbeide ut ifra. Jeg velger å bruke punktene i normalitetsprinsippet til Nirje (1994) og Wolfensberger perspektiv på VSR (verdsetting av sosiale roller) innenfor normalitetsideologien. Disse to er to ulike tradisjoner innenfor normalitetsideologien, men utgjør i prinsippet likheter. Igjen, ønsker jeg å presisere at det er deler av normalitetsideologien jeg velger ut som grunnlag for drøftingen av analysefunnene mine. Jeg foretar derfor et bevisst valg om hvilke problematiseringer jeg ønsker å basere prosjektet på.

Nedenfor finner vi tre problematiseringer ved normalitetsideologien som er bevisst valgt ut til diskusjon. Dette er også perspektiver ved normalitetsideologien jeg mener ikke kommer tydelig frem innenfor ideologien. Disse perspektivene er valgt ut på bakgrunn av min faglige nysgjerrighet om synet på funksjonshemning innenfor normalitetsideologien. Ved hjelp av Kristeva og Goffman ønsker jeg å problematisere aspektene nedenfor ved ideologien. Problematiseringen er basert på hovedfunn i Kristeva og Goffmans teori om stigmatisering, sårbarhet og annerledeshet.

Vurderingskriteriene som er gjort for Kristeva og Goffmans teoretiske tilnærminger, har vært basert på ønske om at tematikken og problematiseringen i disse teoriene skal kunne gi åpne refleksjoner og sette lys på nye perspektiver på funksjonshemningsbegrepet innenfor normalitetsideologien. Vurderingskriteriene er også preget av personlig faglig interesse innenfor faget spesialpedagogikk. Spesialpedagogikk er et fag som krysser grensen til andre fag, eksempelvis sosiologi. Slik det er vist i dette prosjektet.

3.5 Hovedpunkter for problematisering av normalitetsideologien:

1. Normalitetsideologien- å sikre funksjonshemmedes rett til sårbarhet og annerledeshet

Normalitetsprinsippet handler om hvilke rettigheter funksjonshemmede mennesker har krav på. Disse åtte rettighetene utgjør normalitetsprinsippet. Nirje (1994) var opptatt av å skape et rettferdig og likeverdig liv for funksjonshemmede personer. Dette perspektivet av normalitetsideologien bygger på å sammenligne et liv kategorisert som normal.

Normalitetsprinsippet har i dette perspektiv hensikt om å normalisere funksjonshemmedes rett til å ha rettigheter på lik linje som andre i samfunnet.

Normalitetsideologien er på en side forkjemper for å normalisere sårbarhet og annerledeshet, men ideologien forholder seg hovedsakelig til å sikre funksjonshemmedes rett og behov til et normalt liv. Normalitetsideologien ser ut til å vektlegge sin ideologi på funksjonshemmedes rett til å ha rettigheter, og mindre på retten til å ha en sårbarhet og en annerledeshet. Dette kan antyde at ideologien på en side ønsker å normalisere funksjonshemning, ved å gjøre funksjonshemning til en del av felleskapet gjennom tanken om å kjempe for deres rett til å ha rettigheter.

Dette punktet vil hovedsakelig problematiseres gjennom både Kristeva og Goffman. Kristeva har synspunkter om funksjonshemmedes rett til å ha en sårbarhet og en annerledeshet ved å presentere funksjonshemning som en fellesnevner mellom alle mennesker. Dette mener jeg bør undersøkes nærmere. Goffmans stigmatiseringsteori på den andre siden problematiserer at sårbarheten og annerledesheten vi finner hos stigmatiserte og sårbare mennesker, vil være et godt verktøy for å forstå hvordan et stigma kan påvirke ens selvoppfatning av sitt stigma og identitet.

2. Normalitetsideologien- større forståelse om fordommer og stigmatisering av funksjonshemning

Normalitetsideologien ønsker å gi funksjonshemmede personer en verdig plass i samfunnet. Dette skal ikke gjøres ved å normalisere det funksjonshemmede individet, mener normalitetsideologien (Askheim, 2003, s. 24). Normalitetsideologien viser i stedet at det er omgivelsene rundt funksjonshemmede mennesker som skal gjennom en «normalisering» slik at funksjonshemning blir mer akseptert i samfunnet. Etablering av et inkluderende fellesskap i en normativ kultur, er et motiv for denne tanken i normalitetsideologien. I dette perspektivet antyder man ikke funksjonshemning er et konstruert begrep som gir den medisinske diskursen ett fortrinn. Normalitetsideologien løfter funksjonshemningsbegrepet og mener at funksjonshemning ikke er et individuelt medisinsk problem (Askheim, 2003, s. 58). Normalitetsideologien mangler likevel større rom for å problematisere fordommer og stigmatisering.

Denne problematiseringen kan gjøres ved hjelp av Goffmans stigmatiseringsteori. Ham bruker konseptet «A man's understanding of himself» til å problematisere fordommer og stigmatisering. Dette begrepet er presentert senere i prosjektet.

3. Normalitetsideologien- gir den løsninger på dagens utfordringer?

Normalitetsideologien problematiserer ikke dagens utfordringer i samfunnet som funksjonshemmede imøtekommer. Ideologien viser ikke noen antydninger til at samfunnet endres i stor grad og hensynet til individuelle forutsetninger. Behovet for å problematisere deres utfordringer blir en etterspørsel. Slik mangel i ideologiens problematiseringer, bidrar til at det er mulig å foreta slik diskusjon av annen teori. I denne konteksten blir både Goffman og Kristeva aktuelle.

Normalitetsideologien baserer sine premisser på å ha et større handlingsrom for individualitet i en normativ kultur. Manglende handlingsrom for å diskutere utfordringene i dagens samfunn som funksjonshemmede møter, blir likevel lite synliggjort.

Normalitetsideologien kan ut ifra et slikt synspunkt få kritikk for manglende fokus på sammenhengen mellom samfunnsproblematikk og individualisering.

Disse tre hovedpunktene er manglende sider ved ideologien som normalitetsideologien ikke problematiserer og gir dybde for. På bakgrunn av denne forståelse ønsker jeg å lage punkter for om hovedfunn fra Goffman og Kristevas teori som skal problematisere sidene ved normalitetsideologien som ikke fremkommer tydelig. Hovedfunnene skal bidra til å skape diskusjon og sette nytt lys ved hvordan funksjonshemning, stigmatisering, sårbarhet og annerledeshet forblir sammenhengende begreper i diskursen om normalitetstenkning. Hovedfunnene er sett i kontekst av sider ved normalitetsideologien som ikke problematiserer disse perspektivene.

3.6 Hovedpunkter fra Goffmans stigmatiseringsteori

A man`s understanding of himself

Dette hovedpunktet er diskutert av Goffman i stigmatiseringsteorien. A man`s understanding of himself er et punkt jeg ikke kunne unnlate meg å se nærmere på. Dette hovedfunnet er interessant på mange måter, blant annet at Goffman bruker dette til for å beskrive viktigheten av selvforståelse. Det er altså et begrep som skal forsøke å gi det stigmatiserte individet muligheten til å uttrykke opplevelsen av å bære et stigma. Goffman bruker begrepet i sin teoretiske tilnærming i det han problematiserer «avstanden» mellom den stigmatiserte og den ikke- stigmatiserte (altså den normale). Denne problematiseringen er viktig å bringe til i diskusjon i det jeg forsøker å se nærmere på hvilke premisser normalitetsideologien baserer sitt grunnlag på.

Dette hovedpunktet skal evne å gi mine undersøkelser av hva vi går glipp av i normalitetsideologien, i det vi kun forholder oss passivt til innholdet i ideologien. Jeg har håp om at vi kan forstå normalitetsideologien med nye briller og forhåpentligvis implementere nye perspektiver videre i praksis og profesjonsarbeid med funksjonshemmede.

Goffman problematiserer stigmatisering og viser til hvordan forståelse av stigmatiserings påvirkning kan bidra til selvoppfatning og forståelse for det som foregår rundt individet som er stigmatisert. Allerede her mener jeg at denne problematiseringen som Goffman fremstiller, kan gi antydninger om normalitetsideologiens manglende opptatthet av å ha et innenfra perspektiv på det å ha et stigma i samfunnet. Spørsmålet vil være på hvilken måte kan stigmatiseringsteorien nettopp fylle dette gapet som normalitetsideologien mangler? Det er altså Goffmans opptatthet av å finne seg selv i sitt stigma, og akseptere dette stigmat som Goffman vektlegger. På samme måte, vil jeg derfor bruke denne problematiseringen til å se med normalitetsideologien. Denne mangelen som ideologien ikke diskuterer, kan være en årsak til hvorfor den skandinaviske retningen av normalitetsideologien har blitt kritisert for.

Et slikt analysefunn i Goffmans teori vil løfte og gi nye perspektiver på normalitetsideologiens hensikt og premisser, både i teori og praksis.

Goffman evner å bringe frem viktigheten med identifikasjon. Sosiale kategorier forbli menneskeskapte inndelinger, hvor holdninger og fordommer overtar i sosiale

interaksjoner. Goffman viser til at stigmatisering oppstår i ulike aspekter i samfunnet. Han evner å gi en vid forståelse av stigmatisering i samfunnet. På denne måten gir han også en beskrivelse av at stigmatisering er et samfunnsproblem som ikke kan begrenses til kun funksjonshemming, men et begrep som rammer flere diskurser innenfor et samfunnsperspektiv. Normalitetsideologien viser ikke en slik problematisering. Normalitetsideologien kan kritiseres for manglende forståelse for samfunnet i stadig endring. Utfordringene som funksjonshemmede stod ovenfor under utformingen av normalitetsideologien endres gjennom tid. Goffmans perspektiv på stigmatisering i samfunnet kan bidra til å løfte normalitetsideologien.

Goffman- stigmatisering og fordommer

Normalitetsideologien kan videre kritiseres for manglende rom for problematisering av fordommer ovenfor funksjonshemmede mennesker i samfunnet. Ideologien viser ikke en side av hvordan fordommer ovenfor funksjonshemmede/utviklingshemmede oppstår. Ideologien problematiserer hovedsakelig kampen mot fordommer og stigmatisering, men tar likevel ikke opp diskusjon om fordommer. Paradoksalt nok, kjemper normalitetsideologien mot kulturelle fordommer mot denne samfunnsgruppen, men evner ikke å problematisere sider ved fordommer og stigma, slik Goffmans teori gjør.

I stigmatiseringsteorien snakker Goffman om viktigheten av å lytte til det enkelte individet og dets opplevelser av stigmatiseringen. Dette er viktig poeng fordi normalitetsideologien ikke problematiserer dette perspektivet. Goffman evner å fortelle om viktigheten av å gjøre oss bevisst og oppmerksom på opplevelsen av stigmatisering (Goffman, 1975, s. 137).

Dette hovedpunktet vil derfor problematisere hvor viktig det er å gjøre oss oppmerksom på stigmatisertes opplevelse fra omgivelsene rundt. Det er også interessant å se på hva Goffman sier om stigmatiserte opplevelse av å tilfredsstille normative krav i samfunnet. Det ser ut til at Goffman vektlegger å gi et innefra perspektiv av stigmatisering. Mens normalitetsideologien vektlegger å få gjennomslag i normaliseringen av funksjonshemming i politikken, sikter Goffman til å gi en forståelse av hvordan stigmatisering preger mennesker og deres identitet og rolle i samfunnet. Goffman ser ikke sårbare mennesker som en utfordring, problemet ligger vår manglende forståelse av stigmatisering og fordommer. Dette hovedpunkter skal derfor vektlegge slik problematisering.

3.7 Hovedpunkter fra Kristevas teoretiske tilnærming:

Annerledeshet og sårbarhet:

Dette analysefunnet er basert på normalitetsideologien manglende opptatthet av annenledeshet og sårbarhet hos funksjonshemmede mennesker. Normalitetsideologien ønsker på en side å kjempe for funksjonshemmedes rettigheter fordi dette en samfunnsgruppe som utsettes for ekskludering. Dette ser vi i gjennom budskapet i normalitetsprinsippet, hvor hensikt er å sikre at det funksjonshemmede individet skal oppleve å ha en rett til å leve sitt liv på premissene om at forutsetningene deres er ulik majoriteten av samfunnet. Normalitetsideologien sier nemlig at funksjonshemmede skal oppleve å ha normale levekår som andre mennesker (Nirje, 1994).

Teoretiker Kristeva problematiserer sårbarhet og annenledeshet hos både funksjonshemmede, men også hos alle mennesker. Derfor mener jeg at denne problematiseringen kan være brillen til å se i normalitetsideologien med. Gjennom hennes perspektiv på både annenledeshet og sårbarhet kan vi få ny innsikt i normalitetsideologien, ved vise til hvordan sårbarhet og annenledeshet er universelt for alle mennesker. Denne problematisering kan også legitimere at annenledeshet og sårbarhet ikke er egenskaper som kun tilhører sårbare mennesker.

Jeg mener at Kristeva bidrar til å normalisere og synliggjøre det normalitetsideologien nettopp ønsker å vise til. Det handler om å sikre at funksjonshemmede får være i kontakt med sin sårbarhet og annenledeshet. Jeg ønsker også å forstå normalitetsideologien som en ideologi som forstår at alle mennesker, avhengig av sårbarhet bør kunne være i kontakt med sin egen sårbarhet. Dette er mulig gjennom Kristevas problematisering av sårbarhet og annenledeshet. Ved hjelp av Kristeva kan vi oppdage nytt perspektiv på normalitetsideologien som ellers ikke er diskutert. Dette vil jeg forsøker jeg å gjøre ved å bruke «brillene» til å problematisere betydningen av annenledeshet og sårbarhet innenfor en normalitetstenkning.

Jeg mener at det er noen svakheter ved normalitetsideologien. Blant annet at normalitetsideologien mangler å diskutere annenledeshet og sårbarhet som en felles egenskap hos alle mennesker. Dette ville kunne bidratt til tanken om at funksjonshemmede ikke kun er de sårbare blant oss, men at vi alle er sårbare og annenledes. På bakgrunn av

dette, ville jeg likt å se normalitetsideologien basere ideologiens premisser på begrepene sårbarhet og annerledeshet.

Møte med den Andre

En annen svakhet som jeg kan oppdage ved normalitetsideologien er mangelen på problematisering av møte med den Andre. Hvordan møter vi den Andre? Hvem er den Andrei møte med meg? Slike spørsmål savner jeg i normalitetsideologien, både i den skandinaviske tradisjonen og i VSR- tilnærmingen.

Det er Kristeva som problematiserer møte med den Andre i oss selv i hennes filosofi. Hun mener den Andre eksisterer i oss alle. Men frykt for å møte den Andre i oss selv, blir også en årsak for frykten for å møte annerledesheten i andre mennesker. Det vil være interessant å se nærmere på denne problematiseringen hos Kristeva. I hennes teoretiske tilnærming viser hun nemlig denne problematisering, hvor hun snakker om hvordan frykt for egen sårbarhet og annerledeshet skaper frykt for å møte annerledesheten som eksisterer i oss alle, uavhengig av funksjonshemning. Dette hovedpunktet vil kunne bidra til å gi ett nytt perspektiv på hva funksjonshemning er og innebærer.

Det semiotiske og det symbolske språket

En viktig side av Kristevas filosofi er språkets betydning. Jeg finner Kristevas argumenter om det semiotiske og det symbolske språket som en nødvendighet til å bringe til diskusjon. Disse to språklige perspektivene kan på hver sin måte belyse perspektiver som normalitetsideologien mangler å vise. Mine hypoteser på dette er at disse perspektivene vil kunne belyse sider av normalitetsideologien som ikke er diskutert ellers. Blant annet at normalitetsideologien ikke diskuterer viktigheten av språkets betydning i møte med funksjonshemmede. Hvordan vi bruker språket som et verktøy til å uttrykke vår angst og frykt for det funksjonshemning, er et sentralt punkt jeg ønsker å vise i diskusjon.

Kristeva (2008) setter altså språket i fokus når hun problematiserer våre holdninger i møte med funksjonshemning. Dette mener hun er viktig fordi språket hovedsakelig er å skape kontakt mellom mennesker. Språklige dikotomier som frisk- funksjonshemmet, normal- avviker og likhet- ulikhet er noen eksempler på slike språklige dikotomier.

Jeg vil forsøke å bruke Kristevas argument for språkets betydning. Deretter vil jeg forsøke å drøfte dette punktet i Kristevas teori, hvilken betydning disse to perspektivene på språket kan si noe om normalitetsideologien. Med hovedsakelig fokus på hvordan vi møter

funksjonshemning i den Andre, og i den Andre i oss selv. Forutsetningen for dette er at normalitetsideologien ikke har diskutert dette tidligere. Jeg velger å undersøke Kristevas teoretiske perspektiv om språklig betydning til å finne og belyse sider ved ideologien som kan være til nytte for normalitetsteoretikere og andre profesjonsutøvere som er i direkte arbeid med sårbare individer, blant annet funksjonshemmede og utviklingshemmede.

Jeg vil forsøke å poengtere at mine analysefunn skal undersøke Kristeva problematiserer begreper som normalitet og funksjonshemning, ved å erstatte disse med annerledeshet og sårbarhet.

4.0 Drøfting

I dette kapitlet ønsker jeg å drøfte den todelte problemstillingen som jeg har gitt presentasjon for. Sammen med hovedfunnene mine i metodekapitlet, vil utgjøre et diskusjonskapittel. Jeg velger å inndeles drøftingskapitlet i to hoveddeler. Jeg ønsker å poengtere at drøftingskapitlet vil inndeles slik:

- Goffmans synspunkter om stigmatisering problematiserer hvilken betydning det kan ha for vårt syn på funksjonshemning innenfor normalitetsideologien
- Kristeva perspektiver på sårbarhet og annerledeshet problematiserer funksjonshemning innenfor normalitetsideologien

Jeg ønsker å poengtere at Goffman og Kristevas problematisering ikke skal blandes. Derfor vil ikke disse likestilte teoriene møte hverandre i dette kapitlet. Dette kapitlet begynner med Goffmans teori og hovedfunnene som jeg har gjort fra denne teorien. Deretter forsøker jeg å gå videre til Kristevas teori og hovedfunnene jeg har fra denne teorien. Med hensikten om å oppdage nye sider ved normalitetsideologien, er jeg bevisst på at det kan ligge flere perspektiver og problematiseringer enn de jeg bruker i prosjektet mitt.

Det er viktig å presentere kompleksiteten av funksjonshemning i samfunnet. Derfor er det relativt hensiktsmessig å se begreper i kontekst av hverandre. Dette mener jeg vil skape en bedre forståelse av hvilken plass funksjonshemning i samfunnet har. Det er ønskelig å berøre begrepene funksjonshemning, stigmatisering, normalitet, sårbarhet og annerledeshet i lys av hverandre. Dette ønsker jeg at prosjektet skal vise.

4.1 Kort presentasjon av Goffmans plassering i prosjektet

Jeg ønsker å begynne med stigmatiseringsteorien til Goffman for å belyse normalitetsideologiens manglende opptatthet av fordommer og selvoppfatning, og manglende opptatthet av løsninger på dagens samfunn. Det er viktig å presisere at hensikten ikke er å tolke Goffmans teori, eller normalitetsideologien direkte. Gjennom Goffmans teoretiske briller om stigmatisering, forsøker dette prosjektet å finne noe svar på det normalitetsideologiens mangler å problematisere. Goffmans teori vil forhåpentligvis gi ett nytt perspektiv på hva som foreligger i normalitetsideologien som kanskje ikke fremkommer tydelig ellers.

Formålet med å bruke Goffmans teori om stigmatisering er å plassere hans teori i ett faglig perspektiv i lys av normalitetsideologien. Hva kan Goffman bidra med normalitetsideologien? Jeg vil forsøke å drøfte noen hovedpunkter i sammenheng av teorifunn og problemstilling. Goffmans plassering i dette prosjektet vil forhåpentligvis fortelle oss mer om normalitetsideologien.

4.1.1 Goffmans problematisering av stigmatisering og fordommer- hva forteller dette oss om normalitetsideologien?

«Når vi således står over et fremmed menneske, vil vi sandsynligvis allerede på basis af hans umiddelbare udseende være i stand til at forudsige, hvilken kategori han tilhører, samt hvilke egenskaber han besidder, eller kort sagt hans 'sociale identitet'» (Goffman, 1975, s. 14). Her ser vi hvordan Goffman (1975) antyder at sosial kategori kan være en årsak til den stigmatiserende holdningen vi utøver i møte med mennesker som er fremmede fra en selv. Goffman (1975) snakker ikke direkte om funksjonshemmede i denne sammenhengen, men bruker implisitt begreper som annerledesheten og fremmedheten som alminnelige kjennetegn for alle mennesker.

I sitatet ovenfor har Goffman brukt sosial identitet til å gi en beskrivelse av sammenhengen mellom kategorisering og sosiale identitet. Gjennom kategorisering finner vi også individets sosiale identitet. Eksempelvis; å være kategorisert som homofil, antyder sårbarhet og eksklusjon i noen samfunnskulturer. Goffman ønsker å sette lys på nettopp denne sammenhengen. Han poengterer nemlig at møte med fremmedhet også er et møte med ens sosiale identitet. Goffman forsøker å se stigmatisering i sammenheng med identitet. Han mener at den stigmatiserte får en identitet på bakgrunn av sitt stigma. Dette er å finne likheter med det Goffman kaller «den moralske karrieren» (Goffman, 1975, s. 48-49).

Den moralske karrieren beskriver at stigmatiserte mennesker tilpasser seg etter standardiserte krav i samfunnet og finner sitt stigma gjennom sosialiseringprosesser som er i motsetning av ens egne verdier (Goffman, 1975, s. 48-49). Han kaller dette en moralsk karriere, fordi slik akseptering ens stigma inngår i en prosess som bestemmes av hvilke ytre verdier påvirker ens personlige verdier. Goffman evner nemlig å beskrive en viktig side av stigmatiseringsteorien ved å bruke den moralske karrieren til å underbygge sammenhengen i stigmatisering og sosialisering.

Dette kan bringe en tydeligere forklaring til normalitetsideologien som mangler rom for å diskutere hvordan stigmatisering hos funksjonshemmede henger sammen med det Goffman beskriver som «den moralske karrieren». For det er nemlig i det Goffman argumentere for at den moralske karrieren at vi kan se sammenhengen mellom normalitetstenkning og innsikt i stigmatiseringsideologien. Det vil også være aktuelt å skape et nytt perspektiv på opplevelsen av fordommer og stigmatisering ovenfor funksjonshemmede. Med slike tanker kan vi kanskje oppnå en revolusjonerende kultur innenfor normalitetsideologien?

Normalitetsideologien på sin side argumenterer for at prinsippet i normalitetsideologien i utgangspunktet kjemper for funksjonshemmedes rett til individualitet og utvikling av sitt menneskelig potensial, gjennom tilrettelegginger etter deres forutsetninger (Nirje, 1994, s. 20). Dette skal skje på premisser om at funksjonshemmedes hverdag skal være lik de «normales» hverdag. Normalitetsideologien går glipp av å føre en diskusjon om hvordan fordommer og stigmatisering hos funksjonshemmede oppleves.

Normalitetsideologien kan kritiseres for manglende problematisering av hvordan funksjonshemmede opplever stigmatisering i samfunnet. Denne kritikken kan ved hjelp av Goffmans teori problematisere stigmatiseringens barriere hos funksjonshemmede, både i aspekt av at funksjonshemmede får medbestemmelse, mer stimuli og utvikling etter deres forutsetninger og muligheten til å oppfatte sin identitet som eksemplarisk for et mangfold av mennesker. Normalitetsideologien beskriver ikke kompleksiteten av å bære et stigma som er ekskluderende i samfunnet. Manglende opptatthet for hvordan fordommer skaper barriere for utvikling av individualitet på premisser av egen kultur og verdier, kunne gitt normalitetsideologien et bedre utgangspunkt til å belyse sitt budskap.

Normalitetsideologien viser til å argumentere for viktigheten av funksjonshemmedes rett til å leve som andre, og med andre. Dette er fremstilt i normalitetsprinsippet (Nirje, 1994, s. 20). Goffman (1975) sier at fordommer og stigmatisering nettopp kan være en barriere for utvikling av individualitet, rikelig stimuli fra omgivelsene rundt individet. Dette er normalitetsideologien formål og hensikt med sitt prinsipp.

Fordommer og stigmatisering er nemlig sentrale begreper Goffman drøfter. Goffman (1975) legger frem at stigmatisering ligger i holdningene vi møter mennesker med. Holdninger, fordommer og stigmatisering har en enorm betydning for våre sosiale

relasjoner. Dette ønsker Goffman å belyse gjennom hans teori. Normalitetsideologien kan på mange måter ta i betraktning av Goffmans synspunkter på disse begrepene.

Stigmatiseringsteorien presenteres som en teori, som har til hensikt å vekke en underliggende og kanskje fundamental forståelse om hvorfor stigmatisering oppstår. Spørsmål som; hvem stigmatiserer, hva kjennetegner de stigmatiserte og hvilke årsaker finnes det for at en holdning er stigmatiserende? Svarene på disse spørsmålene er forskjellig ut ifra en rekke faktorer, eksempelvis hvilken type samfunnsgrupper er det snakkes om, hvilke verdier er eksisterende i samfunnet og hvilke holdninger har vi mot fremmedhet.

Slik det er å forstå av stigmatiseringsteorien, viser den seg å vekke forståelsen om personer som bærer et stigma, kan være en fare for seg selv og for andre (Goffman, 1975, s. 18).

Dette er primærtanken i stigmatiseringsteorien. Goffman (1975) sier nemlig at hovedårsaken til hvorfor stigmatisering tar plass, bør sees i sammenheng av tankene om at egenskapene hos mennesker med stigmatisering, utgjør en fare som kan true fellesskapets interesser og verdier. Her kommer forestillinger om normalitet inn i diskusjon.

Stigmatiserings formål blir i kontekst av denne forståelsen, å påpeke forskjelligheten, annerledesheten og faren han eller hun bærer på. I det Goffman problematiserer stigmatisering som en ideologi, er spørsmålet hvem er han eller hun en fare for, vesentlig et viktig spørsmål å stille. Deres stigma er en fare for han/ hun selv, men hovedsakelig er dette rettet mot de som møter han eller henne. Vi kan forstå denne tanken på følgende måte: Goffman (1975) poengterer at årsaken til stigmatisering kan være på bakgrunn av at vi konfronteres med en annerledeshet som aktiverer frykt. Vi opplever en form for reaksjon og motstand på normalitetsforestillinger som er konstruert i samfunnet. Goffman (1975) sier derfor at vi reagerer med å stigmatisere for å holde fremmedheten som truer våre normalitetsforestillinger på avstand. På denne måten unngår vi å konfronteres med det ukjente og det uvanlige.

Normalitetsideologien mangler å problematisere dette. Goffman (1975) mener at stigmatiseringsteorien også kan forstås som en ideologi. En ideologi som tilsier at personer med stigma utgjør en fare for en selv og for andre mennesker. Fare i Goffman kontekst handler om at vi «normale» tenker oss til at stigmatiserte mennesker bærer sin egen «dom». Goffman evner på denne måten å forklare stigmatisering i et større perspektiv, som kan være til nytte å implementere i normalitetsideologien for å skape bedre forståelse av

sammenhengen mellom stigmatisering og normalitetstenkning i arbeid og møte med funksjonshemmede.

Goffmans meninger bør absolutt implementeres i kontakt av funksjonshemmede og hvordan vi forstår deres plass i samfunnet. Med normalitetsideologiens manglende problematisering av stigmatisering, vil kunne Goffmans teoretiske tilnærming bidra til å sette lys på sidene som normalitetsideologien ikke bringer til diskusjon. Det ligger absolutt ingen skjul på at normalitetsideologien slik den er presentert av Nirje i normalitetsprinsippet i 1994, viser opptatthet av funksjonshemmede og utviklingshemmede menneskers rett til å ha et likeverdig liv på lik linje med sine medmennesker. Det er likevel å savne at normalitetsideologien ikke diskuterer hvorfor forskere innenfor normalitetstradisjonen har utformet et prinsipp og en ideologi for denne gruppen og andre sårbare samfunnsgrupper. Burde det ikke stigmatisering og fordommer være en av flere tematikk som inngår i normalitetsideologiens premisser? Hva forteller normalitetsideologiens manglende opptatthet av stigmatisering og fordommer?

Goffman (1975) evner å gi innsikt i hvordan fordommer og stigmatisering er årsak og faktor til segregering og ekskludering av funksjonshemmede. Normalitetsideologien viser kun til at funksjonshemmede tradisjonelt sett, har vært utsatt for segregering men diskuterer dessverre ikke hvordan slike ekskluderinger kan være en årsak til stigmatisering som denne samfunnsgruppen har opplevd. Det er å savne at normalitetsideologien mangler å diskutere hvorfor normalitetsideologien ville ha en betydning for funksjonshemmede mennesker. Denne kritikken vil jeg rette mot Nirje (1994) og hvorfor slike problematiseringer ikke ble inkludert i normalitetsideologien. I denne konteksten har det vært interessant å stille spørsmålet; hva har preget normalitetstenkerne til å utforme et ideologisk prinsipp for å skape inkludering av funksjonshemmede og utviklingshemmede i samfunnet?

Normalitetsideologien kan kritiseres for mye av sin manglende opptatthet av å bringe viktige samfunnsproblematikk til diskusjon. Det er likevel viktig å tenke over ideologiens åpenhet til ulike tolkninger. Eksempelvis er det være en foreliggende årsak til at normalitetsideologien ikke diskuterer ulike samfunnsproblematikk med betraktning om at funksjonshemming i samfunnet kan endres gjennom tid. De ulike tradisjonene innenfor normalitetsideologiens sikter ikke nødvendigvis på å gi direkte svar på utfordringene med

funksjonshemning. Kanskje er det nettopp i slike tolkninger at normalitetsideologien kan brukes som venter på å bli oppdaget?

4.1.2 A man`s understanding of himself

Prinsippene i normalitetsideologien kan danne et grunnlag for hvordan diskursen om funksjonshemmede i samfunn vil tolkes og forståes. Det fremkommer i ideologiens formål ønske om et gjennombrudd på segregering og ekskludering av funksjonshemmede. Ut ifra denne forståelse, går man ut ifra at normalitetstenkning i prinsippet har vært sterkt preget av segregering- og ekskluderingsstradisjoner gjennom tid. Det er likevel viktig å ta i betraktning at ideologien likevel ikke bare er preget av segregering- og ekskluderingsprosesser. Ideologien har nemlig vist å representere funksjonshemning atskilt fra begrepene segregering og ekskludering.

Normalitetsideologien kan likevel kritiseres for å ha beveget seg fra å være en ideologi med hensikt å definere seg som problemorientert, med fokus på utfordringene funksjonshemmede møter og på denne måten avlaste denne gruppen fra samfunnskonstruerte utfordringer, til å være en ideologi med sikte om å ha politisk fotfeste i velferdsstaten. I denne transformasjonen har vi gått glipp av viktige aspekter. Fra et spesialpedagogisk perspektiv vil normalitetsideologien se ut til å mangle et innenfra perspektiv på hvordan funksjonshemmede opplever sitt stigma. Denne tanken kommer hovedsakelig av at normalitetsideologien kun viser til tilrettelegginger og rettigheter for denne gruppen, og dessverre ikke hvordan opplevelsen av funksjonshemning kan sees i sammenheng av prinsippet i ideologien. Dette evner Goffman i hans stigmatiseringsteori. Han tar ikke direkte opp diskursen om hva det innebærer å ha en funksjonshemning. Goffman forsøker å bruke fenomenet han han kaller «a man`s understanding of himself» for å gi en deskriptiv avdekning og grunnlag for hvordan en opplever sitt eget stigma (Goffman, 1959).

«A mans understanding of himself» mener Goffman er et viktig punkt når han ser på stigmatisering. A mans understanding of himself kan tolkes på ulike måter. I denne diskusjonen er fenomenets budskap hovedsakelig viktigst. Goffman (1963) brukte denne forståelsesmåten til å si noe om hvordan stigmatisering påvirker den individuelle selvoppfatning og i møte med andre mennesker. Med andre, gir denne forståelsesmåten et innenfra perspektiv som er å savne i normalitetsideologien ellers. Denne forståelsesmåten kan kalles å være en analysemetodikk fordi den evner å gi en bedre forståelse av hvordan

menneske opptrer i sosiale interaksjoner og på hvilken måte vår selvoppfatning dannes i sosialisering (Goffman, 1959). Det er en analysemetodikk fordi Goffman bruker dette i teorien hans for å forklare sammenhengen av sosialisering og selvoppfatning, der han problematiserer at stigmatisering kan være mer enn å bære et stigma.

“When an individual enters the presence of others, they commonly seek to acquire information about him or to bring into play information about him already possessed. They will be interested in his general socio- economic status, his conception of self, his attitude toward them, his competence, his trustworthiness, etc”. (Goffman, 1959, s. 1). Her viser Goffman hvordan mennesket er informasjonsorientert i møte med andre medmennesker. Ifølge Goffman bruker vi symbolske aspekter for å kommunisere og være i interaksjon med andre. Eksempelvis språk, kultur og utseende. Disse symbolske kjennetegnene bidrar til å plassere våre tolkninger og oppfatning i kategorier som kjent og ukjent. Slik konstruere vi vår verden slik den er for oss (Goffman, 1959).

Ved hjelp av Goffmans fremstilling av mennesket som informasjonsobjekt og informasjon-søker, kan stille oss kritisk til normalitetsideologien fremstilling av funksjonshemmede. Ideologien fremstiller funksjonshemmede som informasjonsobjekter, men ikke på lik måte som Goffman. Her er det snakk om at fremstillingene av funksjonshemning i normalitetsideologien er ment for å nyttiggjøre velferdspolitikken og inkludering av funksjonshemmede i samfunnet. Gjennom de åtte punktene i normalitetsprinsippet ser vi nettopp dette. Normalitetsideologien bruker funksjonshemmede som informasjonsobjekter for å bygge på prinsippet om et likeverdig og rettferdig liv. Men får vi da et innenfra perspektiv på funksjonshemning i normalitetsideologien?

Jeg vil støtte meg til Goffmans teorikunnskap om hvorfor mennesker bruker både symbolsk informasjon og sosial identitet som et verktøy i sosialiseringsprosesser. Goffmans kunnskap om dette kan absolutt implementeres i normalitetsideologien. Det vil derfor handle om at man i prinsippet bruker informasjon om funksjonshemmede som verktøy for å forstå oss selv i møte med funksjonshemmede mennesker. Det er kanskje nettopp dette normalitetsideologien forsøker å vise ved å utforme et normalitetsprinsipp som i utgangspunktet er til for å forsøke å gi funksjonshemmede et likeverdig liv som andre mennesker i samfunnet.

Vi kan oppdage et viktig poeng med det Goffman kaller «a man`s understanding of himself». Goffman bruker dette begrepet fordi han mener å finne seg selv i sitt stigma kan bidra til en positiv selvforståelse. Å finne seg selv i denne konteksten handler om å forstå seg selv og identifisere seg med det stigma vedkommende bærer på. I normalitetsideologien kan dette bety at stigmaet som funksjonshemning ikke er et negativt begrep. Normalitetsideologien kan bruke Goffmans (1959) begrepsforståelse for å fremstille funksjonshemning som positivt. Kanskje er det her Goffman forsøker å fremstille den stigmatiserte som et informasjonsobjekt, både for seg selv og møte med andre mennesker.

Her vi kan si at Goffmans arbeid i det sosiologiske landskapet også kan implementeres i mange forskjellige samfunnsaspekter. Ved hjelp av Goffmans stigmatiseringsteori kan vi forsøke å forstå funksjonshemming gjennom å bruke informasjonen vi vet om stigmatisering. Dette vil være betyende viktig for sosialisering og hvordan vi omgås med hverandre uten fordommer og stigmatisering.

A man`s understanding of himself er et godt forståelsesverktøy for å gi informasjon og tolkning om menneskelig atferd (Goffman, 1959). Den er ifølge Goffman også essensielt viktig når vi ønsker å forstå menneskelig atferd i sammenheng av selvoppfatning i møte med andre. Samtidig ser vi at Goffman evner å bruke dette verktøyet for å si noe om hva vi unnlater oss å forstå i normalitetstenkning. Med andre ord betyr dette at normalitetsideologien ikke bare flytte funksjonshemningsbegrepet vekk fra å være et medisinsk og individualistisk problem, men sammen med Goffmans forståelse av stigmatisering evner både begge ideologiene å løfte funksjonshemningsbegrepet, og gi et større handlingsrom for å forstå kompleksiteten bak stigmatisering og funksjonshemning. Det er nettopp dette analysemetodikken som Goffman kaller «man`s understanding of himself» bidra til å forstå de kontekstuelle forklaringene bak stigmatisering og funksjonshemning. Selv om Goffman ikke direkte problematiserer funksjonshemning, er hans arbeid bemerkelsesverdig og absolutt en metode å implementere i normalitetsideologien.

4.1.3 Normalitetsideologien: kan den gi svar på utfordringer i samfunnet?

Jeg har tidligere nevnt at normalitetsideologien har beveget seg fra å være en ideologi med ønske om å redusere utfordringer som funksjonshemmede står ovenfor, til å bli et teoretisk politisk begrepet (Askheim, 2003, s. 89-90). Ifølge Askheim (2003) har dette en sammenheng med både begrepet normalitet slik det fremstilles i teoriene, og velferdspolitiske føringer med hensikt å tilrettelegge for funksjonshemmede og utviklingshemmede. Det interessante med denne utviklingen er normalitetsideologiens manglende opptatthet av å løse dagens utfordringer. Slik normalitetsideologien ble utformet gjennom Nirje (1994) tid, har ideologien ikke tatt i betraktning av utfordringene utviklingshemmede og funksjonshemmede møter, stadig endrer seg i takt med samfunnets utvikling og modernisering. Dette betyr med andre ord, at normalitetsideologien har hatt for stort fokus på å legge til grunne prinsippet i ideologien. Løsninger på dagens utfordringer havner i skyggen. Med Goffmans synspunkter kan normalitetsideologien forsøke å «løse» utfordringene som i utgangspunktet ikke prioriteres. Premissene i normalitetsideologien bygger på å kunne gi funksjonshemmede og utviklingshemmede et normalt liv. Det vil si at utfordringer som eksempelvis å være fysisk funksjonshemmet skal være mindre stigmatisert og mindre truende for vår egen selvoppfatning og normalitet. Premissene i normalitetsideologien inkluderer at funksjonshemmede får leve et normalt liv sammen med andre mennesker, både sammen med funksjonshemmede og ikke-funksjonshemmede (Nirje, 1994). Det ligger likevel et paradoks i premissene normalitetsideologien bygger på. Dette handler om at ideologiens manglende opptatthet å løse dagens utfordringer, ikke diskuterer og konkretiserer løsninger på ulike utfordringer.

Det er likevel interessant å bruke Goffmans synspunkter til å se inn i normalitetsideologien. På en side kan normalitetsideologien kritiseres for manglende opptatthet av nettopp diskusjon og konkretisering av løsninger på utfordringene funksjonshemmede møter. Goffman på sin side viser oss gjennom sin analysemetodikk at det ikke nødvendigvis eksisterer problematikk ved funksjonshemning. Det er altså ikke å være stigmatisert som vil være det direkte problemet i Goffmans forståelse. Han mener viktigheten ligger i å forstå menneskelig atferd gjennom interaksjon med hverandre. Hvorfor vi stigmatiserer og hvordan den stigmatiserte opplever sitt stigma. På denne måten kan vi få en bedre forståelse av hvem den andre er og hva reaksjonene våre gjør med disse

menneskene. Å problematisere funksjonshemning gjennom hans teoretiske briller, vil derfor handle om å forstå hvordan funksjonshemmede opplever å være stigmatisert i samfunnet og hvordan dette preger sosialisering. Ifølge Askheim (2003) problematiserer ikke normalitetsideologien å «lytte» til disse menneskene. Til tross for at ideologien har til hensikt å forenkle hverdagen til funksjonshemmede og utviklingshemmede, ser det ut til at ideologien mangler opptatthet hva disse menneskene ønsker av verdier og prioritering i normalitetsideologien. Med Goffmans (1975) synspunkter kan vi komme til en nærmere løsning på dette. Han evner å bringe oss en forståelse av hva som ligger i opplevelsen av ens stigma. Det er viktig å stadig vekk presisere at opplevelsen av stigmatisering er individuelt og derfor kan ikke individuelle opplevelser sammenlignes.

Spørsmålet å stille vil handle om Goffman på noe måte fylle normalitetsideologiens manglende problematisering av opplevelsen av å være stigmatisert og gi svar på hvorfor disse menneskene møter utfordringer i et samfunn ønsker inkludering av alle mennesker. Diskursen om funksjonshemning handler i stor grad om identitet og tilhørighet i fellesskapet. «Funksjonshemning kan være grunnlag for identitet og kultur» (Solvang, 2002, s. 61). I et sosialt aspekt kan vi forsøke å forstå funksjonshemning ved å knytte kultur og identitet. Goffman sier nemlig at ens oppfatning i møte med andre, bevisstgjør hvilken rolle og status denne personen har i samfunnet. Ut fra et sosiologisk perspektiv vil det bety at funksjonshemmede forstår sitt stigma gjennom samfunnets reaksjon på deres status. Det er nettopp dette Goffman poengterer i sin teori. Han beskriver stigmatiseringsteorien som en gjenspeiling på ens egen rolle og status i samfunnet. Goffman mener at det faktisk er slik at reaksjonene vi gir til en person med annerledeshet, igangsetter prosessen mot å forstå seg selv gjennom sitt stigma. Her knytter Goffman identitet og sosial informasjon opp mot hverandre og mener at stigmatisering handler hovedsakelig om å bruke sosial informasjon til å fastsette identifikasjon. Det er dette samfunnet gjør mot den stigmatiserte mener Goffman (1975).

«En fase i denne sosialiseringsprosess er den, hvorigenno den stigmatiserte lærer og tilegner sig de normales standpunkt, hvorved han også tilegner sig de identitetsforestillinger, som råder i samfundet som helhed, samt et generelt billed af, hvordan de ville være at være behæftet med et bestemt stigma» (Goffman, 1975, s. 48-49).

Normalitetsideologien kan bruke Goffmans mening om stigmatisering slik han forklarer ovenfor. Han sier nemlig at den stigmatiserte stadig vekk vil preges av samfunnets syns på

normalitet og identitet, og vil finne seg selv i dette. Samtidig mener Goffman at normalitet som regel er å finne i verdiene i samfunnet. En person med et stigma vil ut ifra dette kjenne til sitt stigma gjennom reaksjonene fra fellesskapet. Han vil kunne lære om sitt stigma gjennom forestillingene om normalitet i samfunnet. Goffman illustrerer dette ved å mene at den stigmatiserte bruker identitetsforestillinger som ligger i samfunnet som et kart til å komme gjennom livet. I følge Goffman vil den stigmatiserte i løpet av hans liv strebe etter å leve med sitt stigma. Dette kan tolkes som at det foreligger en sammenheng med et såkalt «gap» mellom samfunnets verdier og syn på annerledeshet og deskriderte egenskapene til det stigmatiserte individet. Goffman bruker den moralske karrieren til å beskrive at stigmatiserte opplever å måtte lære å tilegne seg standardiserte krav til normalitet.

En annen årsak til normalitetsideologien ikke gir svar på utfordringer i samfunnet, kan handle om at normalitetstenkning hovedsakelig kritiseres for lite problematisering av hvilken betydning den kan ha på profesjonsutøvere (Askheim, 2003, s. 99). På lik linje med andre ideologier, skal normalitetsideologien også ha en betydning for profesjonsutøvere som håndterer utfordringer med normalitet og avvik. Det ligger en viktighet i nettopp forståelsen av at profesjonsutøvere, eksempelvis spesialpedagoger, vil ha en sentral rolle i utformingen av normalitetsbegrepet i praksis. Som spesialpedagog ser jeg behovet for å forstå en skandinavisk normalitetstenkning i et større perspektiv, gjerne gjennom brillene av andre forskere. Goffmans stigmatiseringsteori gir blant annet en større illustrasjon av kompleksiteten bak funksjonshemning i samfunnet. Vi bør ikke lengre bare stille spørsmål ovenfor hvilke tilrettelegginger samfunnet og velferdsstaten har lagt for disse menneskene. Det handler om å forstå funksjonshemning i takt med utfordringene disse menneskene møter. Det er viktig å presisere at utfordringene er individuelle og derfor vil man på ingen måte finnes en felles fasit på hvordan vi møter og forstår funksjonshemning.

Det betyr likevel at kulturen og verdiene som implementeres, vil kunne være betydelige for hvem normalitetsideologien vil være gjeldende for. Et annet viktig aspekt som skjuler seg i normalitetsideologien, handler om bevissthet om hvem normaliseringen ønskes for. Funksjonshemmede mennesker har gjennom et historisk perspektiv vært «utsatt» for idealistiske normalitet og avviks diskurser (Tøssebro, 2010). Dette kan på mange måter ha redusert deres rolle og bidrag i samfunnet. Men vi bør unnlate å diskutere utfordringene disse menneskene står ovenfor.

Et samfunn i stadig endring medbringer stadig nye utfordringer. Utfordringene som eksisterte under normalitetsideologiens fremvekst har gjennom årene endret seg og fått nye konsekvenser. Modernitet og teknologiens fremvekst har endret samfunnet til å gi mennesker bedre levekår. På den andre siden er det viktig å ikke legge skjul på hvilke utfordringer nettopp slike utviklinger medfører. Selv om dette prosjektet ikke diskuterer velferdsstaten, kan jeg likevel ikke unngå å nevne at ordninger og tilrettelegginger innenfor velferdsstaten er et godt utgangspunkt for denne forståelsen. En velferdsstat som anser funksjonshemning som et problem vil ha til hensikt å «løse» problemet. Men det er nettopp dette Goffman (1963) mener vi ikke bør. Han mener at å forstå et annet menneske, handler om å forstå vår reaksjon mot hans være, og hvordan han i dette møte forstår seg selv og sin rolle. Dette får vi ut av å se inn på normalitetsideologien gjennom Goffmans briller.

Videre er det viktig å presisere at vi bør unngå å oppfatte og antyde funksjonshemmede som informasjonsobjekter som kan gi svar på organisatoriske løsninger i samfunnet. Dette er tydelig å finne i normalitetsideologien. Poenget er at vi ikke bør redusere funksjonshemmede til kun informasjonsobjekter. Informasjonen bør kunne fortelle oss noe om oss selv og den Andre. Dette er forsøker Goffman å fremstille gjennom «a man`s understanding of himself». Normalitetsideologien på sin side fremstiller hvilke rettigheter funksjonshemmede har krav på i hverdagen. Den problematiserer ikke funksjonshemning slik som Goffman. Goffman kan på denne måten løfte normalitetsideologien og problematiseringen av funksjonshemmede. Slik normalitetsideologien viser, forutsetter dette at vi organiserer omgivelsene rundt disse menneskene slik at de opplever at deres funksjonshemning ikke bare gir svar på organisatoriske løsninger. Normalitetsideologien ser ut til å mangle å understreke at funksjonshemmede mennesker er mer enn bare informasjonsobjekter i velferdspolitiske tilrettelegginger. Jeg mener at normalitetsideologien kan ha nytte av å problematisere stigmatisering, slik Goffman viser.

4.2 Kort presentasjon av Julia Kristevas plassering i prosjektet

Andre del av dette diskusjonskapittelet vil handle om Kristevas perspektiv på sårbarhet og annerledeshet, slik jeg har presentert tidligere i teori kapittelet. Jeg ønsker konkret å bruke hovedfunn fra Kristevas teori for å gå videre på problematiseringen av normalitetsideologien. Jeg vil forsøke å vise hvilke «hull» jeg finner i normalitetsideologien og problematisere dette ved hjelp av Kristevas synspunkter på

annerledeshet, sårbarhet og det semiotiske og symbolske perspektivet på språket, forsøker jeg å finne viktige og uoppdaget sider av normalitetsideologien. Hypotetisk sett, mener jeg at slik problematisering vil belyse normalitetsideologien på en ny måte.

Jeg forsøker ikke å avgrense min forståelse av begrepene annerledeshet og sårbarhet til kun funksjonshemmede mennesker. Årsaken til dette er fordi jeg ønsker å utvide min forståelse av sårbarhet og annerledeshet, og oppdage sider ved Kristevas teoretiske tilnærminger som kan bidra til refleksjoner og nytenking om funksjonshemmede mennesker. På bakgrunn av dette, vil det ikke være hensiktsmessig å begrense forståelsen av Kristevas teori kun til funksjonshemning. Det er klart at Kristevas perspektiver kan brukes om andre samfunnsgrupper og bidra til nye oppdagelser på dette.

Kristevas arbeid for funksjonshemmede er beundringsverdig, og jeg velger derfor å følge Kristeva i hennes spor, og utvide begrepene sårbarhet og annerledeshet. Denne masteroppgaven forsøker å undersøke disse begrepene i kontekst av alle mennesker, uavhengig av vansker og utfordringer. Slik forstår jeg Kristevas filosofi og arbeid. Det er på bakgrunn av hennes forståelse om at sårbarhet og annerledeshet vi «stempler» funksjonshemmede som, kan eksistere i oss «normale» også. Hun begrenser derfor ikke funksjonshemning til vansker og fysiske utfordringer i samfunnet. Kristeva (2008, s.8) mener derfor at våre holdninger til andre medmennesker må konfronteres med vår frykt og angst for vår egen «funksjonshemning». Slike poeng forsøker jeg å bringe til diskusjon i lys av hvordan vi kan forstå funksjonshemning i normalitetsideologien.

Slik forsøker jeg å skape drøfting for å problematisere sider ved normalitetsideologien som ikke fremkommer tydelig. I andre del av dette diskusjonskapittelet vil jeg derfor bruke Kristevas forståelse av annerledeshet og sårbarhet for å skape problematisering av normalitetsideologien som ellers ikke har blitt gjort.

4.2.1 Julia Kristeva – hva mener hun er problemet i møte med funksjonshemning?

Slik jeg presenterer i mine hovedfunn, viser normalitetsideologien mangel for å diskutere hva sårbarhet og annerledeshet egentlig er. Teorien forsøker å kjempe for deres rett til like rettigheter og likt levemønster som andre mennesker (Nirje, 1994, s. 20). Dette tydeliggjør Nirje i normalitetsprinsippet. Det Nirje og normalitetsideologien i utgangspunktet ikke evner å fremstille tydelig er, funksjonshemmedes behov for å ha rett til å være annerledes

og normaliseringen av deres sårbarhet. Jeg finner Wolfensbergers perspektiv på problematiseringen av verdsatte sosiale roller i samfunnet som en viktig diskusjon av dette. Wolfensberger antyder for det første at annerledeshet er årsaker til at noen grupper mennesker får en lavere sosial rolle og status i samfunnet. Grunnen er sårbarhet og annerledesheten som Kristeva poengterer som allmenne forbindelser mellom alle mennesker i et fellesskap. Wolfensberger (1985) evner for det andre å vise at lavt verdsatte mennesker er avhengig av de som blir verdsatte i samfunnet. Denne avhengigheten er i likhet med det Kristeva mener sårbarhet et «limet» som holder mennesker sammen. Denne diskursen er viktig fordi den tar opp aspekter som normalitetsideologien ikke viser tydelig denne problematiseringen. Samtidig mener jeg også at denne diskursen vil bringe frem viktigheten av sårbarhet og annerledeshet ved alle mennesker, slik Kristeva forsøker å vise.

Problematisering av hva det innebærer å ha en sårbarhet og annerledeshet finner vi Kristevas teori. Hun evner å diskutere hva som ligger i begrepene sårbarhet og annerledeshet. Hun ønsker å nå frem til alle mennesker, spesielt de ikke-funksjonshemmede, slik at vi kan utvikle en anerkjennende holdning mot sårbare mennesker, som ifølge Kristeva er oss alle. Kristevas (2010) tanker om annerledeshet og sårbarhet kan kobles til diskursen av hva det innebærer å være funksjonshemmet. Kristeva ønsker ikke å avgrense diskusjonen om sårbarhet og annerledeshet kun til funksjonshemning. Hun ønsker å problematisere hva som ligger i begrepet annerledeshet og sårbarhet ved å bruke erfaringene og kunnskapen hun har om funksjonshemning til å belyse dette. Hun stiller spørsmål som: hvem som er annerledes og hvordan aksepterer vi annerledeshet? Kristeva (2010) kan på mange måter sette lys på sider av normalitetsideologien som ikke fremkommer tydelig. Hun forsøker på flere måter å vise til at opplevelsen av å være funksjonshemmet har en sammenheng med hvordan vi opplever vår egen selvoppfatning, i fellesskapet. Det er nettopp våre opplevelser som funksjonshemmet som uheldigvis vil determinere våre roller. Slik problematiserer Wolfensberger normalitetsideologiens opptatthet av verdsettingen av sosiale roller (Askheim, 2003, s.28). Wolfensbergers teori om VSR (verdsetting av sosiale roller) er på mange måter i likhet med Kristevas perspektiv på identitet og funksjonshemning. VSR-tilnærmingen mener at det ligger avhengighetsforhold mellom verdsatte og ikke-verdsatte. Her nevner VSR-tilnærmingen at lavt verdsatte har behov for å bli anerkjent av de verdsatte. Konsekvensene av dette blir at lavt verdsatte blir utsatt for å havne utenfor. «De

lavt verdsatte vil ikke bli tatt alvorlig og vil bli ytterligere stigmatisert» (Askheim, 2003, s. 56).

Vi finner noen likheter mellom VSR- tilnærmingen og Kristeva. Blant annet i det VSR-tilnærmingen mener at det eksisterer et avhengighetsforhold mellom de verdsatte og ikke-verdsatte i samfunnet. Denne tradisjonen fremstiller avhengighetsforholdet som et grunnleggende prinsipp i normalitetsideologien (Askheim, 2003, s. 51). Poenget i VSR-tilnærmingen er tydelig: VSR- tilnærmingen mener at verdsetting av lav prioriterte grupper trenger en oppreisning av de verdsatte i samfunnet (Askheim, 2003, s.51). I kontakt av funksjonshemmede, vil VSR- tilnærmingen argumentere for at funksjonshemmede er avhengig av å bli verdsatt av de andre verdsatte i samfunnet. Det er viktig å presisere at VSR ikke forsøker å si noe om hvilke sosiale og kulturelle vurderinger som fremmer verdsetting av devaluerte grupper, fordi dette preges av hvilke verdier som foreligger i et samfunn. VSR forsøker i stedet å fortelle oss om konsekvensene og forventingene av lav verdsetting av mennesker. «VSR i seg selv sier ikke noe om en beslutning er moralsk eller umoralsk» (Askheim, 2003, s. 48). VSR presenteres ikke avgjørende verdier, holdning og menneskesyn som preger devalueringen og lav verdsetting. VSR mener at dette er utenfor den empiriske kjennskapen til denne teorien (Askheim, 2003). VSR forteller oss hva vi kan forvente av devaluering, men diskutere ikke konkrete løsninger som konsekvens av devalueringen.

Diskusjon om konsekvensene av moralske eller umoralske beslutninger som fører til devaluering, finner vi ingen empirisk forbindelse til og derfor kan VSR- tilnærmingen ikke diskutere dette. Heldigvis kan Kristeva (2008) bidra til denne mangelen. Hun er nemlig opptatt av konsekvensene av holdningene, verdiene og språket vi møter hverandre mennesker med.

Vi kan bruke funksjonshemning til å diskutere normalitetsideologiens forsøk på å problematisere funksjonshemmedes plass i blant oss «normale». Jeg kan i likhet med Kristeva stille meg kritisk til den folkelige oppfatning av solidaritet. Begrepet solidaritet har nemlig en sentral rolle i Kristevas problematisering av funksjonshemning. «Solidaritetsbegrepet reiser altså spørsmål som har stått sentralt for Kristeva- hvordan skal vi forholde oss til dem som er «fremmede», annerledese eller sårbare?» (Stjernø, 2010, s. 249). For Kristeva er solidaritet i likhet med sårbarhet, limet mellom mennesker av ulikheter. Vi kan forstå Kristevas drøfting av solidaritetsbegrepet som et nødvendig tiltak

og begrep i litteratur så vel som i praksis. Solidaritet handler nemlig om å tenke *på* og ikke minst *for* den Andre. De jeg møter som er ulik meg selv, de menneske jeg ikke kan identifisere meg med fordi, deres annerledeshet og sårbarhet er utenfor min forståelse og langt fra min egen annerledeshet, er nettopp i slike møter min solidariske forståelse settes på prøve. Slike refleksjoner er nødvendige.

Men hva med normalitetsideologien som ikke problematiserer det solidariske samholdet og viktigheten av den kontekstuelle sammenhengen mellom hvordan funksjonshemming imøtekommes med åpenhet og aksept for annerledeshet. Som jeg tidligere har presentert har vi innenfor normalitetsideologien en tradisjonell retning som skiller seg fra den opprinnelige versjonen av normalitetsideologien slik den ble utformet av Nirje i 1994. Den amerikanske forskeren Wolfensberger mener at identitet og sosiale roller preger individets posisjon i samfunnet. «Det grunnleggende premisset er at folks velferd avgjøres av hvilke sosiale roller de tildeles i samfunnet. Det er i hovedsak gjennom folks sosiale roller og hvordan de spiller dem ut, at andre definerer dem og plasserer dem» (Askheim, 2003, s. 30). Dette mener Wolfensberger. Kristeva mener slike identifiseringer av våre medborgere skaper både muligheter og begrensinger. Dette finner vi igjen i den symbolske orden. «...kategorisering skaper orienteringspunkter som individets selvforståelse formes av» (Kristeva, 2008, s. 15). Kategorisering kan både være positivt, men samtidig mener hun at det er kan være negativt. «Selvet avhenger også av kategorier på en annen måte. Dikotomiene, motsetningen, utgjør grensesnittene i vår selvforståelse» (Kristeva, 2008, s. 16).

På en side mener Kristeva at vi har en reduksjonistisk holdning ovenfor sårbare mennesker (Kristeva, 2008, s. 63). Slik holdning fornekte at sårbarheten til en person, definerer hans rolle og identitet i samfunnet. Av motsetning til dette, mener Wolfensberger at det er vår atferd og potensialet til å kunne utlevere en atferd og væremåte så lik standardiserte krav i samfunnet, som vil definerer ens verdi og sosiale rolle (Askheim, 2003, s. 30).

Det er viktig å presisere at normalitetsideologien ikke direkte problematiserer betydningen av annerledeshet og sårbarhet, men ideologen mener sterkt at funksjonshemmede er blant mange sårbar gruppe som, ikke minst bør inkluderes og bringes inn i våre kulturelle og økonomiske interesser. Kristeva på den andre siden, forsøker å sette fokus på utfordringene hun mener vi møter i møte med funksjonshemming, nemlig anerkjennelse av likhetene i ulikhetene. Funksjonshemming er ikke definert som et problem, men hvordan

det møtes og med hvilke verdier og holdninger som ligger til grunn i et demokratisk samfunn, vil være betyende mener Kristeva (2008).

4.2.2 Det mangelfulle mennesket

Kristeva (2008) påpeker viktige punkter som hun mener vil være betyende faktorer for å søke mer kunnskap og forståelse om funksjonshemning blant oss og i oss. På lik linje som normalitetsideologien har Kristeva utpekt det hun kaller «personlig hjelp til funksjonshemmede» som et viktig tiltak i arbeidet om å prioritere funksjonshemmede (Kristeva, 2008, s.59). Normalitetsideologien har på sin side utformet åtte punkter i normalitetsprinsippet som viser likheter til Kristeva (Nirje, 1994, s. 20).

I forsøk om å problematisere sårbarhet og annerledeshet, ønsker jeg å vise til hvordan Kristeva definerer det «mangelfulle» mennesket:

«Funksjonshemning er i dag ikke definert ut fra mangelen i og for seg, men med utgangspunkt i samfunnets tolkning av de ulike hindringene for et liv i fellesskapet som funksjonsvansken fører med seg. Det er ikke «den sosiale normen» som er det fremste evalueringskriteriet i denne tolkningsprosessen, men ønsket om å anerkjenne den spesifikke uttrykksmåten som kjennetegner ett bestemt individ» (Kristeva, 2008, s. 62).

Jeg opplever at Kristeva har en mening om at funksjonshemning ikke defineres som en mangel. Funksjonshemning er i Kristevas perspektiv en konsekvens av språklige dikotomier (Kristeva, 2008, s. 9). Hun mener også at frykten for funksjonshemning aktiverer eksklusjon av mennesker med annerledeshet. Denne frykten er vår frykt for vår å møte vår egen sårbarhet. Videre mener Kristeva også at anerkjennelsen av funksjonshemning krever at vi konfronteres med holdningene vi innehar. Når funksjonshemmede konfronteres med deres stigma, er det fordi vi (de Andre) stilles ovenfor hans stigma. Vi identifiserer vedkommende med hans stigma. Vi lar oss ikke møte den Andre i sin fulle virkelighet (Grue, 2010, s. 84). Dette handler ikke bare om å møte det «mangelfulle mennesket», men slik det er å tolke mellom linjene på Kristeva, en rasjonell konfrontasjon med *våre* mangler. Å mangle forståelse av hva fremmedhet og annerledeshet er og oppleves som, er Kristevas siktepunkt i hennes filosofi og forfatterskap. Det mangelfulle mennesket eksisterer ikke, fordi manglene vi utpeker som foreliggende hos vedkommende er egentlig våre egne mangler. Våre begrensede forståelse

og aksept gjør «oss» til det mangelfulle mennesket. Det ønsker Kristeva (2008) at vi vender vekk fra.

Videre poengterer Kristeva (2008) at det er viktig å anerkjenne det unike subjektet. Dette oppnår vi ved å bevisstgjøres oss på hvordan språklige dikotomier og begrensede kategorier påvirker vår holdning for det som er annerledes. For Kristeva vil et være viktig å utfordre vår bevisstgjørelse om språklige begrensinger som hun mener funksjonshemmede blir ett offer for (Kristeva, 2008, s. 9). Men Kristeva har også et viktig poeng med dette. For henne vil vi aldri kunne oppnå en fullstendig frigjørelse av språklige dikotomier og begrensede kategorier. Vi vil stadig vekk vende tilbake til behovet for å plassere mennesker i kategorier som gir mening for oss (Kristeva, 2008, s. 15).

Normalitetsideologien på sin side, forsøker å fremme retten til at funksjonshemmede skal få leve sitt liv uten begrensninger. Dette gjør normalitetsideologien ved å kjempe for sårbare gruppe mennesker og deres rett til å ha et normalt levemønster og prioritet, i felleskap med andre medmennesker. Her finner vi likhet med Kristevas tanker om å skape et solidarisk samhold (Kristeva, 2008, s. 66).

Det normalitetsideologien uheldigvis ikke kommenterer er viktigheten av å anerkjenne det frie subjektet i sin virkelighet, slik Kristeva uttrykker for (Kristeva, 2008, s. 63). Gjennom et spesialpedagogisk perspektiv har jeg sterk tro på at dette vil løfte normalitetsideologien og komme til gode for både mennesker med funksjonshemning og andre sårbare samfunnsgrupper. Ikke minst vil dette kunne være til nytte til et solidarisk samhold i samfunnet, som Kristeva (2008) poengterer som et viktig aspekt for sosialisering og demokratisering.

Kristeva poengterer videre at vi bør reflektere over samfunnsansvar vi gir funksjonshemmede mennesker (Kristeva, 2008, s. 63). Hun advarer nærmest å redusere funksjonshemning til konstruerte begreper. Hun mener nemlig at funksjonshemning plasserer mennesket mellom ideologiske, medisinske og organisatoriske konstruksjoner. «Vi støter faktisk mot en ny reduksjonistisk ideologi som fornekte mentale lidelser og behovet for behandling, og lovpriser den måten funksjonshemningen nærmest bare forsvinner på gjennom å gi den funksjonshemmede «større samfunnsansvar» (Kristeva, 2008, s. 63). Kristeva (2008, s. 63) mener utfordringene med funksjonshemning derfor er å finne mellom disse aspektene: det medisinske, det sosiale og det organisatoriske. For at vi skal unngå å pålegge sårbare mennesker et større samfunnsansvar, er det viktig å

eksempelvis ikke se på funksjonshemning som et problem som direkte kun knyttes til ett at disse aspektene ovenfor. ««Funksjonshemningens problem» er verken rent biologisk, rent mentalt eller rent sosialt, og det krever at vi finner en my balanse mellom disse tre parametrene» (Kristeva, 2008, s. 63). Hun argumenterer derfor for at vi bør ta del i opplevelsen av å være funksjonshemmet i samfunnet. Dette vil bevisstgjøre oss på utfordringene og opplevelsen av å være utsatt for utenforskap. Som samfunn bærer vi på et kollektivt ansvar om å arbeide felles mot å redusere utenforskapet sårbare mennesker opplever som en konsekvens for våre manglende engasjement for et mangfold bestående av ulikheter. Slike refleksjoner kan forener oss under ett slektenskap med verdier og ønsker som vil være til nytte for alle. Slik kan Kristevas tilnærming lys på viktigheten av solidaritet.

4.2.3 Hvordan kan vi forstå annerledeshet?

Annerledeshet er et sentralt begrep i Kristeva teori. Hun problematiserer annerledeshet ved å bruke funksjonshemning i forsøk på å argumentere for at annerledeshet er en del av å være et menneske. I det Kristeva bruker funksjonshemning for å argumentere for annerledeshetens betydning, antyder hun også at funksjonshemning er noe som eksisterer i oss alle. Anerkjennelse for den Andres annerledeshet er grunnleggende viktig og hun sier dette på følgende måte:

«Den andres *annerledeshet* blir her ikke bare anerkjent og respektert, vi opplever det som en oppfordring til å *anerkjenne denne annerledesheten* i oss selv. Anerkjennelsen av vår liket med mennesker med funksjonshemninger, ikke ut fra «vansker» og «hemninger», men med dem som personer, er det som vever det båndet av vennskap og solidaritet som kjennetegner menneskelig verdighet» (Kristeva, 2008, s. 64).

Hva forsøker Kristeva å si på dette? Jo, Kristeva (2008) mener at sårbarhet som vi finner hos funksjonshemmede og lavt verdsatte mennesker i samfunnet, er en felles egenskap mellom alle mennesker uavhengig av «vanske» eller utfordringer. Videre sier hun at den Andres annerledeshet også er min annerledeshet. Det er dette som lar oss berøre av våre medmennesker. Kristeva (2008) mener også at dette kjennetegner et demokratisk samfunn. Et samfunn der vi erkjenner at vår egen annerledeshet er i likhet med andres annerledeshet. At våre annerledesheter ikke skiller oss men skaper et samhold. Skjønnheten i dette Kristeva (2008) snakker om er at vi oppnår å ha en forståelse for hverandre. Vi forstår også hva det vil si å være et menneske. Hun snakker også om at livet ikke kan leves på én måte.

At det ikke eksisterer en korrekt måte å være et menneske på. Alle har hver sin opplevelse og erfaring om hva livet er. Dette gjør oss forskjellige, og samtidig like. Hos Kristeva (2008) er derfor livet ikke ensidig. Det samme mener hun også om hva det innebærer å være funksjonshemmet. Alle bærer en funksjonshemning og derfor er det viktig å reflektere over hvilke holdninger vi gir uttrykk for i møtet. Det er spesifikt viktig å se denne diskusjonen inn i normalitetsideologien med. Kristeva (2008) evner å bringe åpne tanker og refleksjoner, slik at vi kan spørre og utforske funksjonshemnings betydning gjennom en filosofisk tankemåte. Dette er ikke blitt brukt tidligere i normalitetsideologien. Kristeva evner å bringe frem refleksjoner som normalitetsideologien ikke belyser, nettopp å problematisere betydningen av å ha en annerledeshet. Dette gjør at vi ikke får et organisatorisk og administrativt perspektiv på funksjonshemning i normalitetsideologien. Med Kristevas (2008) briller forstår vi sårbarhet og annerledeshet som det som «limer» sammen menneskeslekten. Det er det som samtidig skaper avhengighet mellom mennesker. Som mennesker i et demokratisk samfunn er vi nødt til å stoppe og reflektere over dette, mener Kristeva (2008, s. 23). Men dette forutsetter at det foreligger forståelse av hvilke menneskelige krefter som påvirker hver og en av oss.

Kristeva (2008) mener som sagt at sårbarhet eksisterer i oss alle. Den fremmede i oss selv er den funksjonshemmede siden av oss som vi ikke har konfrontert vår ærlighet med. Vi har ikke møtt denne siden av oss selv fordi vi unngår å utfordre vår selvforståelse, mener Kristeva (Kristeva, 2008, s. 25). Kristeva (2008) mener at vi ikke kan anerkjenne et annet menneske om vi ikke først anerkjenner oss selv. Kristeva mener at skjønnheten i menneskelighet innebærer å forstå at alle liv er forskjellige. Alle liv lengter etter å bli anerkjent for sine individuelle forutsetninger og behov. Kristeva (2008, s. 8) avgrenser ikke funksjonshemning til kun en gruppe, men sier at det er en sårbarhet som angår oss alle fordi sårbarheten vi assosierer funksjonshemmede med eksisterer i oss selv.

Å anerkjenne et annet menneske handler om å stå sammen med den funksjonshemmede i sin annerledeshet, mener Kristeva (2008, s. 66). Hun kaller det for et solidarisk samhold. Å se dette i perspektiv av normalitetsideologien, kan forutsette at vi støter borti en antydning om at Kristevas perspektiv på annerledeshet kan gi en aktualitet for budskapet i normalitetsideologien. De funksjonshemmedes rett til å ha et normalt levemønster som ikke- funksjonshemmede, kan være kun et ideal om det ikke foreligger en grunnleggende forståelse om annerledeshetens plass og betydning for alle mennesker.

Å erkjenne annerledeshet er på ingen måte enkelt sier Kristeva. Selv om Kristeva kjemper mot dikotomier som reduserer mennesket til kategorier, mener hun likevel at anerkjennelsen av forskjellighet er nødvendig for veien mot å anerkjenne annerledeshet.

4.2.4 Kristeva problematiserer sårbarhet

«Sårbarhet kan ofte være forstyrrende, ubehagelig, noe man viker unna og føler seg fremmed overfor. Aller tydeligst er dette kanskje i møtet med dem man oppfatter som både sårbare og grunnleggende annerledes; som for eksempel funksjonshemning» (Hanisch, 2010, s. 102). Motivet bak Kristevas problematisering av sårbarhet er i likhet med det hun sier om annerledeshet, nemlig at den eksisterer i oss alle. Hun mener at det er nødvendig å konfrontere vår sårbarhet med ærlighet og erkjennelse om at det er nettopp dette som gjør oss menneskelig. Sårbarhet er ikke negativt hos Kristeva, og dette forsøker hun å få oss til å forstå.

I normalitetsideologien skal funksjonshemning ikke være et hinder for sosial interaksjon med andre. Ideologien ønsker å fremstille funksjonshemning som en del av fellesskapet og samfunnet. Dette ønsker Nirje (1994) å oppnå med normalitetsprinsippet. Med Kristevas perspektiv på annerledeshet og sårbarhet kan dette får en større betydning. Gjennom Kristevas forståelse av annerledeshet og sårbarhet presiserer vi at funksjonshemning faktisk er en del av oss. Kristeva (2008) mener vi må konfronteres med vår egen sårbarhet og annerledeshet for å kunne forstå funksjonshemning som en del av samfunnet. Kanskje ville vi ikke trengt en normalitetsideologi om perspektivet på annerledeshet og sårbarhet faktisk var en del av den opprinnelige utformingen av normalitetstekning? I sitt forfatterskap og teori forsøker Kristeva å bringe frem refleksjon og erkjennelser av slik tanke om betydningen av annerledeshet og sårbarhet. Kristeva (2008) kan derfor være en viktig bidragsyter når vi ønsker å problematisere normalitetsideologien, både teoretisk og praktisk.

I det Kristeva problematiserer sårbarhet og annerledeshet sier hun at funksjonshemning ikke er noe vi bør frykte. Da referer hun til at det den funksjonshemmede i oss selv som ikke bør utforskes med frykt. Funksjonshemning er det som limer menneskeslekten. Å anvende denne forståelsen i diskusjon om normalitetsideologiens premisser, beveger vi oss i et dypere landskap av forståelse og aksept av funksjonshemning.

Så er spørsmålet om Kristeva argumenterer for funksjonshemmedes rett til å ha en sårbarhet og en annerledeshet? Kristeva sier ikke at funksjonshemmede mennesker skal ha rett til å ha en egen sårbarhet. Tvert imot sier hun i stedet at funksjonshemning er noe vi alle bærer på og kan finne igjen i oss selv. På bakgrunn av dette mener Kristeva at vi alle har retten til å ha egen sårbarhet og annerledeshet. Denne «retten» kan uttrykkes gjennom konfrontasjon og aksept av egen funksjonshemning. Det er slik den funksjonshemmede og den ikke- funksjonshemmede kan leve sine liv, der deres sårbarhet og annerledeshet ikke er en sårbarhet og annerledeshet i form av eksklusjon og fremmedfrykt. På denne evner hun å bringe likhetene mellom oss.

Både normalitetsideologien og Kristeva kan anses som forkjempere for rettighetene til funksjonshemmede mennesker. Men på hver sin måte. Ideologiens opptatthet av funksjonshemmedes rett til rettigheter som andre mennesker, inkludert å ha et normalt levemønster, kan settes i perspektiv av Kristevas argument om at funksjonshemning er noe som eksisterer i oss alle. Hennes argument bygger på tanken om at funksjonshemning aktiverer vår angst og frykt for å møte den fremmede i oss selv (Johnsen, 2010, s. 93). Det er i møte med synlig funksjonshemning som Kristeva mener har størst påvirkning på vår frykt for den funksjonshemningen vi møter. All funksjonshemning kan likevel skape fremmedfrykt og angst, sier Kristeva (2008).

«Vi reagerer med å sette opp ett skille mellom oss og dem- de som ikke har eller ikke er, de andre- for så å forsøke å glemme de fremmede, de som vi opplever at forstyrrer vår egen daglige mentale ro. De usynliggjøres» (Johnsen, 2010, s. 93).

Den andre i Kristevas teori handler både om Den Andre vi møter, som Kristeva mener aktiverer frykt og angst for vår egen sårbarhet, men også Den Andre i oss selv, som jo nettopp kommer til uttrykk gjennom at vi konfronteres med vår egen sårbarhet. Kristeva argumenterer videre for at sårbarheten i den funksjonshemmede, ikke er den ikke-funksjonshemmedes ansvar å føle. Med andre ord betyr det at Kristeva mener at de «normale» har plikt til å la seg berøre av funksjonshemmedes sårbarhet slik deres sårbarhet oppleves. Hun understreker at hun argumenterer for at ikke- funksjonshemmede bør la seg berøre av den sårbarheten som er et resultat av konstruksjoner av normalitet. Dette kan spesifiseres på følgende måte: Funksjonshemmedes opplevelse av å være avviker innenfor standardiserte samfunnskrav til normalitet, aktiverer opplevelsen og følelsen av å bære et stigma som funksjonshemmet. Det er nemlig forståelse av dette som forener oss som ett

slektskap. Slik ønsker Kristeva at vi skal forstå deling av sårbarheten mellom oss som en brobygger mellom fremmedfrykt og aksept for det ukjente og uforståelige.

Når Kristeva problematiserer sårbarhet som en plikt som vi alle bør stille oss ovenfor, argumenterer hun for at denne plikten vil kunne «bane» vei for at funksjonshemmede mennesker får ta del i normalitet, i sin fulle og autentiske væren (Hanisch, 2010, s. 124). Disse tankene er grunnleggende i Kristevas filosofi. Kristevas filosofi gir et nytt perspektiv på normalitetsideologien. Normalitetsideologien ønske om å understreke for at funksjonshemmede og sårbare gruppe mennesker, har en rett til å leve sine sammen med andre mennesker, gir en betydningsfull mening sammen med normalitetsideologien budskap. Slik vi har sett i normalitetsprinsippet, finner vi blant de åtte hovedpunktene i prinsippet, funksjonshemmedes rett til å leve som andre og med andre mennesker. Dette inkluderer også funksjonshemmedes rett til å leve i ubegrenset omgivelser (Askheim, 2003, s. 18).

Kristevas perspektiv på sårbarhet kan hjelpe oss til å forstå budskapet og hensikten med normalitetsideologien slik den kanskje forsøker. Kristeva retter diskusjon mot holdningene i samfunnet. Hun forsøker å sette ikke- funksjonshemmede i posisjon til å reflektere over den funksjonshemmedes sårbarhet og opplevelse av sitt stigma. Hun forsøker også å plassere den funksjonshemmede i den Andres posisjon. Med andre ord; hun gir den funksjonshemmede muligheten til å plassere seg i den andre, på en slik måte at både den funksjonshemmede og ikke- funksjonshemmede opplever hverandres sårbarhet og normalitet (Johnsen, 2010, s. 94).

I det Kristeva problematiserer betydningen av sårbarhet, gir dette en underbevisst realisering om viktigheten av å se det enkelte mennesket. Normalitetsideologien forsøker å vise dette ved å understreke i fremstillingen av normalitetsprinsippet. Ideologien mangler opptatthet av viktigheten av solidarisk samhold. Kristevas forsøk på å gjenoppvekke vår moralske påkall om å se hverandre og anerkjenne hverandre, kan løfte prinsippet i normalitetsideologien som kanskje ikke fremkommer tydelig nok ved kun å konkretisere hva som ligger i normalitetstenkning. Derfor kan Kristeva problematisering av sårbarhet være en viktig faktor for normalitetsideologien både teoretisk og praktisk sett.

4.2.5 Det semiotiske landskapet

Det semiotiske aspektet ved språket er ifølge Kristeva det vi bruker for å komme i kontakt i med andre (Kristeva, 2008, s. 13). Å komme i kontakt med andre mennesker er ifølge Kristeva (2008) språkets primære funksjon. Det semiotiske er derfor viktig for Kristeva i det hun drøfter språkets betydning i det vi ønsker å komme i kontakt med hverandre. Hun mener at det semiotiske språket er det vi bruker først for å både komme i kontakt med andre mennesker, men også for å komme i kontakt med Den Andre i oss selv. Den delen av oss lar seg komme på overflaten, i det vi lar oss konfronteres med vår egen sårbarhet og annerledeshet. Den fremmedheten som ligger i oss, kan forklares og uttrykkes gjennom det semiotiske språket. «Det semiotiske er det «merkelige» og «ulogiske» ved individets tale, som ikke lar seg redusere til mening eller informasjon» (Kristeva, 2008, s. 14-15).

Det semiotiske skal nemlig ikke gi logikk og mening med det første. Det semiotiske aspektet ved språket gjør at vi kommer i kontakt med både andre medmennesker, men også i kontakt med vår egen indre stemme. Denne stemmen kommer til uttrykk gjennom holdninger, kulturelle verdier og ønsker. Slik det er å forstå Kristeva mellom linjene i hennes tekster, behøver vi det semiotiske språket for å komme i kontakt med vår indre stemme og frykt. «Det er også det semiotiske som gjør at vi snakker med oss selv, og som gjør at vi kan ha glede av å snakke med hverandre uten at vi egentlig har så mye fornuftig å si» (Kristeva, 2008, s. 14).

Det semiotiske har også en skjønnhet til seg. Det semiotiske er det som gjør et individ unik ved hans tale og hans måte å uttrykke seg på. Kristeva mener at det semiotiske ved språket er det som lar oss bli fanget av den Andres egenart (Kristeva, 2008, s. 15). Så hvordan kan vi forstå dette gjennom normalitetsideologien? Jeg savner at normalitetsideologien problematiserer viktigheten ved det semiotiske kora som Kristeva poengterer.

Normalitetsideologien problematiserer ikke hvordan vi kan la oss inspirere og fange av funksjonshemmede mennesker og deres annerledeshet. Jeg savner at normalitetsideologien viser hvor viktig det er å la oss møte annerledesheten, å unngå å frykte det ukjente og det som er annerledes. Skillet mellom den funksjonshemmede og den ikke-funksjonshemmede er ikke annet enn vår frykt for å identifisere oss som annerledes. Dette forsøker Kristeva å poengtere. En annerledes identitet er nemlig en identitet, selv om den er annerledes fra oss. Kristeva sier at det semiotiske ikke lar seg redusere til mening (Kristeva, 2008, s. 15). Vi kan på denne måten sette normalitetsideologien opp mot

Kristevas poeng om det semiotiske perspektivet. Det semiotiske vil på ulike måter ikke tenke at skille mellom funksjonshemmede og ikke- funksjonshemmede er større enn det våre konstruksjoner.

4.2.6 Den symbolske orden- et nødvendig behov?

Kristeva (2008) mener som mennesker at vi har behov for å skille oss fra hverandre og bruke kategorier til å definere våre roller. Dette behovet finner vi i det symbolske språket mener hun (Kristeva, 2008, s. 15). I motsetning til det semiotiske språket som ikke skaper mening, danner det symbolske språket mening til det ulogiske. Vi bruker dette aspektet av språket til å orientere oss om den forskjeller og likheter på det vi møter. Kristeva eksemplifiserer dette gjennom møte med funksjonshemning. Å møte en person med funksjonshemning kan oppleves som å møte noe fremmed. Denne annerledesheten vi konfronteres med, er noe som eksisterer utenfor min begrepsforståelse. I dette møtet vil vi som mennesker ha et behov for å forstå den annerledesheten vi kommer i kontakt med. Det er her Kristeva (2008) mener den symbolske orden blir en aktualitet.

Den symbolske orden vil kreve at vi stiller oss reflektert og kritisk til forskjellene og likhetene mellom oss mennesker. Hvorfor har vi et behov for å skape kategorier og dikotomier? Kristeva mener kategorier og språklige dikotomier skaper «orden i kaoset». Vi får ett meningsfylende møte med annerledeshet og fremmedhet, og dette kan vi takke den symbolske orden for.

Men Kristeva utelukker ikke at vi trenger kategorier og språklige dikotomier. Den symbolske orden er nødvendig, selv om den står til motsetning av budskapet i normalitetsideologien, nemlig å unngå å utsette sårbare mennesker (funksjonshemmede) for negativ kategorisering. Normalitetsideologien kan likevel ta noe fra Kristevas språklige tilnærming. Med forståelse om hvorfor språklige dikotomier kan være nyttig for oss, kan vi samtidig også forsøke å se sammenheng mellom normalitetstenkning og behovet for en symbolsk orden.

Normalitetsideologien på sin side forsøker å finne områdene der funksjonshemmede kan oppleve ekskludering. Normalitetstekningen setter et fokus på å fange sårbare mennesker i omgivelsene der de oppholder store deler av hverdagene sine. Deretter forsøker ideologien å skape en stemme for disse menneskene og gjøre de mer synlige. Den mener at

funksjonshemmede mennesker har retten til å leve et normalt liv blant andre mennesker, men også med andre medmennesker. Idealistisk, virker dette problemfritt, er det i virkeligheten så enkelt at kjempe for likhet, frihet og inkludering av funksjonshemning i normalitetsideologiens perspektiv?

Kristeva (2008) mener den symbolske orden blir et nødvendig begrep. Uten språklige dikotomier og kategorisering, evner vi ikke å posisjonere oss i forhold til andres annerledeshet og sårbarhet. Deres annerledeshet og sårbarhet forblir utenfor min forståelse.

Dette kan også utgjøre en «fare», mener Kristeva. I det vi ikke lar oss berøre av andres sårbarhet, risikerer vi å miste en del av vår egen selvbevissthet. For Kristeva mener nemlig at vår selvforståelse er avhengig av at jeg også vet hvem den Andre er (Kristeva, 2008, s. 16). I filosofiens språk betyr dette at møte med den Andre i prinsippet også er ett møte med den Andre i meg. Angsten for den Andre i både andre mennesker og i meg selv, kommer av at vi ikke lar oss kjenne denne siden av oss. Er vi i kontakt med egen sårbarhet og annerledeshet, kan språklige dikotomier gi meningsfylende betydning, selv i dikotomier som er motsetninger til hverandre og til våre verdier.

Det symbolske orden skaper mening i det ubegripelige og ulogiske som vi kommer i kontakt med i det semiotiske aspektet. Behovet for å skape orden på det ukjente og fremmede, kan legitimere tanken om at veien til å nå frem til sårbare mennesker begynner med å nå frem til den sårbare, fremmede, ubegripelige, beundringsverdige og mest skjøre siden av oss mennesker.

For Kristeva (2008) vil nok den symbolske orden være et nødvendig behov. Det vil være nødvendig å nærme oss det ukjente, utfordre vår åpenhet til å la oss beundre av det vi skyver og ekskluderer. Å forstå normalitetsideologien gjennom slike briller, vil ikke minst kunne gjerne troen om at problemet med funksjonshemning og sårbare mennesker, ikke ligger i individet alene, men at problemet i virkeligheten ligger i reaksjonene vi møter fremmedhet og sårbarhet med.

Dette er tanker som Kristeva forsøker å få oss til å reflektere over. I stedet for å «løse» problemet med funksjonshemning ved å skape en hverdag så overhode lik de «normale», slik normalitetsideologien antydes for å forsøke, viser Kristevas problematiserer et annet nødvendig behov.

5.0 Oppsummering og avsluttende refleksjoner

5.1 Oppsummering av hovedpunktene

Jeg problematiserte normalitetsideologiens manglende opptatthet av hvordan funksjonshemning oppleves. Hensikten med denne problematiseringen var å stille meg kritisk til hvordan normalitetsideologien inkluderte funksjonshemmede og deres opplevelse av å være funksjonshemmet, både i samfunnet og innenfor normalitetsideologien. Jeg brukte Kristevas teoretiske briller for å føre en diskusjon på normalitetsideologiens manglende opptatthet av å problematisere hvordan det er å være funksjonshemmet i normalitetsideologien og i møtet med utfordringene i samfunnet. Jeg ser en sammenheng mellom normalitetsideologien mangel på et innenfra perspektiv på funksjonshemning og Kristevas problematisering av funksjonshemning i samfunnet. Kristeva poengterte nemlig at det var nødvendig at vi endret våre holdninger mot annerledeshet og funksjonshemning. Det er her Kristeva også mener at vi må begynne med oss selv, vår indre frykt for egen sårbarhet og annerledeshet. Men besvarer Kristeva mitt spørsmål? Klarer hun å gi oss et innenfra perspektiv på funksjonshemning? Hun fremmer en posisjon der hun forsøker å nå frem til oss Andre. Klart hun retter sitt budskap mot oss ikke- funksjonshemmede. Hennes arbeid handler om å bevisstgjøre oss «normale» på at vi stadig vekk må konfrontere vår frykt og slik vil vi endre våre stigmatiserende og ekskluderende holdninger mot funksjonshemmede mennesker. Etter å ha arbeidet med dette prosjektet opplever jeg at jeg stiller meg kritisk til Kristevas posisjon i det hun problematiserer funksjonshemning. Denne kritikken kommer av min opplevelse av at Kristeva kun retter seg mot oss Andre. Funksjonshemning blir problematisert, men lite antyder på å fremstille hvem de funksjonshemmede egentlig er.

Hensikten med dette prosjektet var å problematisere sider ved normalitetsideologien som står uproblematisert. Jeg opplever at det er like viktig å problematisere teoretikerne jeg har brukt og deres posisjoner. Blant annet min opplevelse av at Kristeva ikke forsøker å nå frem til funksjonshemmede. Hun skriver om funksjonshemning, men på en måte som gjør funksjonshemmede til informasjonsobjekter om vår egen sårbarhet. Denne mangelen opplever jeg som både en svakhet og en åpenbaring i undersøkelsen. Hun skriver om utfordringene ved funksjonshemning, i forsøk på å poengtere at dette er de samme utfordringene vi kan stilles ovenfor om vi ser forbi vår frykt og angst. I beskrivelsene hennes om sårbarhet, mener hun at det er denne sårbarheten vi kan finne i oss selv hvis vi

har et åpent og aksepterende syn på funksjonshemning. «Når Julia Kristeva skriver om funksjonshemmede, plasserer hun seg bestemt utenfor denne kategorien og henvender seg primært til mennesker som ikke tilhører den» (Grue, 2010, s. 100). Hva sier dette for oss? Kristeva skriver om funksjonshemmede til ikke- funksjonshemmede. Hun forsterker språklige dikotomier og kategorier som hun fraråder, men som hun også sier aldri vil være unngåelig. Fordi den symbolske orden krever dette av oss (Kristeva, 2008, s.15). Verden må bety noe for oss hvis vi skal være i den. Denne måten viser Kristeva viktigheten av den symbolske orden.

På bakgrunn av dette kommer jeg frem til at normalitetsideologien manglet en slik problematisering. Med hjelp av Kristevas teori fikk jeg en opplevelse av at det var flere sider til normalitetsideologien som var nødvendig å problematisere. Jeg vil gå tilbake til begynnelsen og til mine tanker og opplevelser om å undersøke normalitetsideologien ved hjelp av Kristeva og Goffman. I begynnelsen av prosjektet opplevde at det var behov for å se på normalitetsideologien fra andre perspektiver foruten de perspektivene Nirje og Wolfensberger fremstilte i både i den skandinaviske tradisjonen og i VSR- tilnærmingen i normalitetsideologien. Jeg finner både Kristeva Goffman sine teorier relevant for min todelte problemstilling.

Et sentralt poeng å nevne i mine funn av Kristevas teori, og som jeg mener setter et nytt perspektiv på normalitetsideologien og funksjonshemningsbegrepet innenfor normalitetsideologien, er hennes problematisering av begrepet annerledeshet. Problematiseringen av dette begrepet har implisitt vist hvorfor annerledeshet og forskjeller innskriver seg i diskursen om funksjonshemning og sårbarhet. Hun sier noe viktig i denne problematisering. Kristeva begrenser ikke annerledeshet og sårbarhet til kun funksjonshemmede mennesker. Dette er ikke veldig tydelig skrevet hos Kristeva, fordi hun snakker om at annerledeshet og sårbarhet er en egenskap som eksisterer i alle (Kristeva, 2008, s. 8). Jeg anser dette som svært et hovedpunkt hos Kristeva. Dette aktualiserer også mine refleksjoner om at Kristeva forsøkte å vise at livet kan leves forskjellig, og våre forskjeller ikke kan reduseres til språklige dikotomier og kategorier. Det symbolske perspektiver viser en annen forståelse av dette. Den viste nemlig at den symbolske orden vil kreve at vi plasserer mennesker og deres roller i kategorier for å skape mening (Kristeva, 2008, s. 15).

Videre har Goffmans stigmatiseringsteori vært nyttig i problematiseringen av normalitetsideologiens manglende opptatthet av å gi et innenfra perspektiv på funksjonshemning. A man`s understanding of himself har vært ett viktig poeng i denne problematisering. Jeg kommer frem til at Goffmans evne til å fremstille dette, har på å ulike måter klart og gitt et innenfra perspektiv på funksjonshemning i normalitetsideologien. Først og fremst er «a man`s understanding of himself et nyttig verktøy for stigmatiserte individer og til nytte for å oppnå holdningsendring som både normalitetsideologien og Kristeva forsøker å legge til grunn i teoriene sine.

Jeg oppdaget at normalitetsideologien kun vektlegger viktigheten av å tilrettelegge for et normalt liv for funksjonshemmede. Jeg savnet at normalitetsideologien problematiserte sammenhengen av normalitetsprinsippet og ideologiens fremstilling av opplevelsen av funksjonshemning. Her brukte jeg Goffman til å problematisere denne mangelen. Ved hjelp av Goffman stigmatiseringsteori, sitter jeg igjen med forståelse av at stigmatiseringsteorien forteller at stigmatisering er mer enn å bære ett stigma (Goffman, 1959). Goffman får denne problematisering til å se ut som et eksisterende gap mellom den stigmatiserte og ikke- stigmatiserte. I kontekst av normalitetsideologien, opplever jeg derfor at det også finner mer til av normalitetsideologien enn slik den er fremstilt i teorien. Ved å bruke Goffmans synspunkter om stigmatisering, har jeg fått belyst sider av normalitetsideologien som stod uproblematisert.

5.2 Avsluttende refleksjoner

Jeg vil gå tilbake til begynnelsen av dette prosjektet. I begynnelsen av prosjektet hadde jeg spørsmål om Goffman stigmatiseringsteori og Kristevas perspektiv på sårbarhet og annerledeshet kunne problematisere sider ved normalitetsideologien som ikke fremkommer tydelig. Ved å arbeide med dette prosjektet har jeg reflektert, stilt meg kritisk til både normalitetsideologien fremstilling av funksjonshemning, Goffmans stigmatiseringsteori og Kristevas teori på sårbarhet og annerledeshet. Jeg har bevisst valgt å ikke følge sporene til Goffman og Kristeva blindt, men forholdt meg kritisk til hva disse teoriene kan fortelle oss om perspektiver ved normalitetsideologien som ikke fremkommer tydelig. Jeg gikk inn i dette prosjektet med ønske om å få svar på mine refleksjoner om normalitetsideologien. «Det er noe som mangler her som jeg må undersøke».

Ved prosjektets avslutning har jeg kommet frem til at jeg har fått bekreftet mine antagelser om at det var sider ved normalitetsideologien som stod uproblematisert. Jeg var nysgjerrig

på hvilke normalitetsbeskrivelser normalitetsideologien la grunnlag for.

Normalitetsideologien gir både politisk og administrativ normalitetsbeskrivelse. Det vil si at normalitetsideologien fokuserer på de politiske forbindelser mellom funksjonshemning og samfunn. Vi går glipp av viktige sider ved slik fremstilling av funksjonshemning. Ved hjelp av Kristeva og Goffman som tilleggsteori finner jeg «hull» ved normalitetsideologien. Jeg har fått svar på betydningen av annerledeshet og sårbarhet. Disse begrepene tilhører ikke bare funksjonshemmede og sårbare grupper, men er felles egenskaper mellom alle mennesker uavhengig av våre roller og identitet i samfunnet. Dette aktualiserer tanken om at vi kan finne likheter i ulikhetene våre. Dette er absolutt en forståelse som bør inkluderes i normalitetsideologien og problematiseringen av deres rett til å leve et liv som andre, og med andre.

Prosjektet har ikke bare problematisert normalitetsideologien. Jeg har fått nye perspektiver på hva et stigma er og hva det innebærer å bære et stigma. Ved å få svar på disse spørsmålene opplever jeg at jeg har fått et innefra perspektiv på funksjonshemning, som jeg forsøkte å finne i normalitetsideologien. Her finner jeg både svar på problemstilling, og svakheter ved normalitetsideologien.

Prosjektet forsøkte å berøre viktige sider ved normalitetsideologien som var uberørt. Det er likevel viktig å reflektere over det jeg ikke har fått svar på. Prosjektet svarer ikke på hvilke konkrete tiltak for funksjonshemmede som står ovenfor stigmatiserte utfordringer og ekskluderinger. Prosjektet gir ikke svar på velferdspolitiske løsninger på funksjonshemning. Prosjektet hadde et underliggende budskap om at funksjonshemning ikke er et problem i samfunnet. Vårt problem til funksjonshemning er at vi mangler å konfrontere vår indre semiotiske stemme. Her møter jeg Kristevas argument om viktigheten av bevisstgjøring av våre holdninger til funksjonshemninger i samfunnet (Kristeva, 2008, s. 13).

Så hva kan dette prosjektet bidra med i det spesialpedagogiske feltet? Undersøkelsene mine tyder på at det er relativt lite forskning på denne ideologien, av den typen som jeg presenter her. Normalitetsideologien har blitt brukt i ulike sosiologiske forskning, men har ikke blitt problematisert gjennom Goffman og Kristevas teorier. Dette løfter prosjektets bidrag i spesialpedagogikk, fordi normalitetsideologien ikke er blitt problematisert gjennom stigmatiseringsteori og teori om sårbarhet og annerledeshet. Funksjonshemning, sårbarhet, annerledeshet og normalitet er sentrale faglige begreper vi finner i

spesialpedagogikk. Denne masteroppgaven forsøker å vise en faglig sammenheng mellom begrepene og viktigheten av å se begrepene fra ulike faglige perspektiver. Dette gir en utvidet forståelse av funksjonshemningsbegrepet. Vi beveger oss fra å ha et medisinsk og organisatorisk perspektiv på funksjonshemning, til å forstå hvem *den Andre* er i møte med oss, og hvem er *vi* i møte med den Andre.

For videre forskning vil jeg håpe at hovedpunktene i dette prosjektet kan føre videre diskusjon og problematisering av sårbarhet og annerledeshet i møte med funksjonshemning. Videre arbeid med denne masteroppgaven kan være å ytterligere problematisering og nye oppdagelser av perspektiver. Det kan brukes annen relevant teori for å skape slike nye perspektiver.

Prosjektet kan være interessant for de som ønsker å forstå og å møte mennesker med funksjonshemninger på en mer fordomsfri måte. Dette prosjektet er ikke bare rettet mot funksjonshemmede lesere som kan oppleve å finne seg selv i problematiseringene av normalitetsideologiens manglende opptatthet av å gi et innenfra perspektiv. Refleksjonene i denne masteroppgaven kan følges opp videre av dem som ønsker å forstå seg selv og konfrontere sin indre semiotiske stemme i møte med annerledeshet og fremmedhet.

6. Litteraturliste

- Askheim, O.P. (2003). *Fra normalisering til empowerment: Ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Chang, H. (2008). *Autoethnography as method*. Left Coast Press.
- Dalen, M. (2006). «Så langt det er mulig og faglig forsvarlig...»: *Inkludering av elever med spesielle behov i grunnskolen*. (4. utg.). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Dallan, O. (2012). *Metode og oppgaveskriving for studenter*. (5.utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Froestad, J. (1999). Normalisering som disiplinering: Om norsk skolepolitikk. I S. Meyer & T. Sirnes (red.), *Normalitet og identitetsmakt i Norge*. (s. 76- 98). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Garden City, N.Y: Doubleday.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice- Hall.
- Goffman, E. (1975). *Stigma: Om afvigerens sociale identitet*. Copenhagen: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Goffman, E. (2009). *Stigma: Om afvigerens sociale identitet*. (2.utg.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Goffman, E. (2017). Selection from Stigma. I Davis, L.J. *The disability studies reader*. (5th ed., s. 133-144). New York: Routledge.
- Grue, J. (2010). Annerledeshet og identitet: Funksjonshemning og de problematiske dikotomiene. I J. Kristeva & E. Engebretsen (red.), *Annerledeshet: Sårbarhetens språk og politikk*. (s. 82-101). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Grue, J. (2014). *Kroppsspråk: Fremstilling av funksjonshemning i kultur og samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Grue, L. (1996). Funksjonshemning som forskjellighet: Et bidrag til forståelse av fysisk funksjonshemmet ungdoms livskvalitet. I T. Øia (red.), *Ung på 90- tallet*. (s.117-1129). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag/ Ungforsk.
- Gulddal, J. & Møller, M. (1999). Fra filologi til filosofi: Introduktion til den moderne hermeneutikk. I J. Guddal & M. Møller (red.), *Hermeneutikk: En antologi om forståelse*. (s. 9- 45). København: Gyldendal.
- Hanisch, H. (2010). Annerledeshet og dødelighet: Møtet med annerledeshet, sårbarhet og død hos Ibsen og Kristeva. I J. Kristeva & E. Engebretsen (red.), *Annerledeshet: sårbarhetens språk og politikk*. (s.102- 125). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Johnsen, B. H. (2010). Julia Kristeva om funksjonshemning, usynliggjøring og solidaritet i lys av og sårbarhetens politikk. I S.M. Reindal & R.S. Hausstätter (red.), *Spesialpedagogikk og etikk: Kollektivt ansvar og individuelle rettigheter*. (s. 88-99). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Kapùscinski, R. (2008). *The Other*. London: Verso.
- Kassah, A. K. & Kassah, B.L.L. (2009). *Funksjonshemming: sentrale ideer, modeller og debatter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kristeva, J. (2008). *Brev til presidenten: om mennesker med funksjonshemning*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Kristeva, J. (2010). Frihet, likhet, brorskap og ... sårbarhet. I J. Kristeva & E. Engebretsen (red.), *Annerledeshet: Sårbarhetens språk og politikk*. (s. 34- 59). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Krogh, T. (2014). *Hermeneutikk Om å forstå og fortolke*. (2.utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Nirje, B. (1985). The basis and logic of the normalization principle. *Australia and New Zealand Journal of Development Disabilities*, 11(2), 65-68.
- Nirje, B. (1992). *The normalization Principle Papers*. Centre of Handicap Research. Uppsala: Uppsala Universitet.

- Nirje, B. (1994). The Normalization Principle and Its Human Management Implications. *SRV-VRS: The International Social Role Valorization Journal*, 1(2), 19-23.
- Nortvedt, P. & Grimen, H. (2004). *Sensibilitet og refleksjon: filosofi og vitenskapsteori for helsefag*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Reindal, S. M. (2010). Dilemmaer om ulikhet: Forskjellighet sett i lys av kapabilitetstilnærmingen som grunnlag for spesialpedagogisk virksomhet. I S.M. Reindal & R.S. Hausstätter (red.), *Spesialpedagogikk og etikk: Kollektivt ansvar og individuelle rettigheter*. (s. 116- 132). Kristiansand: Høgskoleforlaget.
- Sirnes, T. (1999). Alt som er fast, fordamper? Normalitet og identitet i endring. I S. Meyer & T. Sirnes (red.), *Normalitet og identitetsmakt i Norge*. (s.29- 75). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Solvang, P. (2002). *Annerledeshet: Uten variasjon, ingen sivilisasjon*. Oslo: Aschehoug.
- Stjernø, S. (2010). Annerledeshet og solidaritet: Solidaritetsbegrepet i endring. I J. Kristeva & E. Engebretsen (red.), *Annerledeshet: Sårbarhetens språk og politikk*. (s. 248-267). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Thagaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode*. (4. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Thomassen, M. (2006). *Vitenskap kunnskap og praksis: Innføring i vitenskapsfilosofi for helse- og sosialfag*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tøssebro, J. (2010). *Hva er funksjonshemming*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wolfensberger, W. (1972). *The principle of normalization human services*. Toronto: National Institute on Mental Retardation.
- Wolfensberger, W. (1998). *A brief introduction to social role valorization: a high-order concept for addressing the plight of societally devalued people, and for structuring human services*. (3rd. ed). Syracuse, N.Y: Training Institute for Human Service Planning, Leadership and Change Agency, Syracuse University.
- Wolfensberger, W. (2000). A Brief Overview of Social Role Valorization. *Mental Retardation*, 38(2), 105-123).

Wolfensberger, W. (2011). Social Role Valorization: A Proposed New Term for the Principle of Normalization, *Intellectual and Developmental Disabilities*, 49(6), 435-440.

Wolfensberger, W. (2011). Social Role Valorization and, or Versus, “Empowerment”. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 49(6), 469- 476.